

KASTAMONU İNSAN VE TOPLUM DERGİSİ

KASTAMONU JOURNAL OF HUMAN AND SOCIETY

KASTAMONU
İNSAN VE TOPLUM DERGİSİ

KASTAMONU
JOURNAL OF HUMAN AND SOCIETY

SAHİBİ | OWNER

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Kastamonu Üniversitesi Rektörü | Rector of Kastamonu University

YAYINCI | PUBLISHER

Kastamonu Üniversitesi | Kastamonu University

BAŞ EDİTÖR | EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU

YARDIMCI EDİTÖRLER | ASSOCIATE EDITORS

Prof. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU, Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Ayça BAYDAR REYHANOĞULLARI, Kastamonu Üniversitesi
Ar. Gör. Dr. Göknur ÇETİNKAYA, Kastamonu Üniversitesi
Ar. Gör. Betül Karden DAL, Kastamonu Üniversitesi

TEKNİK EDİTÖRLER | TECHNICAL EDITORS

Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU, Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Bekir TAŞTAN, Kastamonu Üniversitesi

DİL EDİTÖRÜ | LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi. Ayça BAYDAR REYHANOĞULLARI, Kastamonu Üniversitesi
Ar. Gör. Mehmet ÖZTÜRK, Kastamonu Üniversitesi

İLETİŞİM | CONTACT

KASTAMONU
İNSAN VE TOPLUM DERGİSİ

KASTAMONU
JOURNAL OF HUMAN AND SOCIETY

EDİTÖR KURULU | EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU, Kastamonu University

Prof. Dr. Emilia ALAVERDOV, Georgian Technical University

Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ, Kastamonu University

Prof. Dr. Ahmad AL-BATTAT, Management and Science University

Prof. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU, Kastamonu University

Prof. Dr. Ahmet KILINÇ, Ankara Yıldızın Beyazıt University

Prof. Dr. Fatmanur ÖZEN, Giresun University

Prof. Dr. İsmet ÜZEN, Çankırı Karatekin University

Prof. Dr. Yavuz UNAT, Kastamonu University

Prof. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ, Yozgat Bozok University

Prof. Dr. Olgun DEĞİRMENCİ, TOBB ETU University

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA, Bursa Uludağ University

Prof. Dr. Seyhan YILMAZ, Kastamonu University

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN, Tokat Gaziosmanpaşa University

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ, Hacettepe University

Assoc. Prof. Dr. Hajdi XHIXHA, University for Business and Technology

Assoc. Prof. Dr. Asena KIZILARSLANOĞLU, Kastamonu University

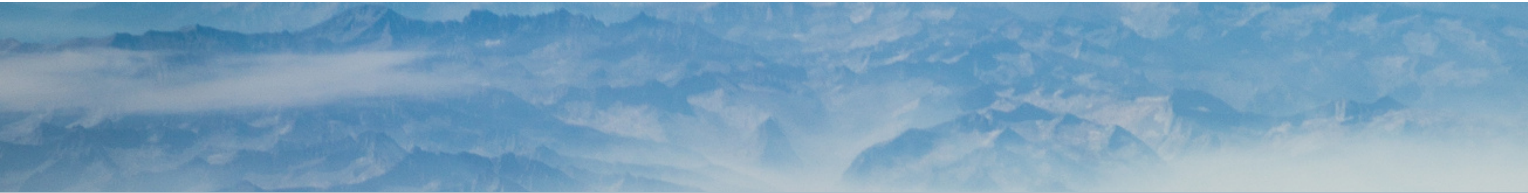
Dr. Ahmet ERKASAP, İstanbul Gedik University

Dr. Nikoleta ZAMPAKI, National and Kapodistrian University of Athens

Dr. Beyhan BAYRAK, Düzce University

Dr. Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu University

Dr. Aylin AKINLAR, Bandırma Onyedi Eylül University

S A Y I N I N H A K E M L E R İ

REVIEWERS OF THE ISSUE

1-Çiğdem ÖZKAN

Çanakkale Onsekiz Mart University,
Türkiye

2-Arzu ERGİŞİ BİRGÜL

Supreme Court of Türkiye

3-Bengi ÜNAL

Çanakkale Onsekiz Mart University,
Türkiye

4-Beril ÖZER TEKİN

Independent Researcher, Türkiye

5-Salime Gülay DOĞRU

Independent Researcher, Türkiye

6-Ömer KIZILTAN

Çukurova University, Türkiye

7-Olcay BAYRAKTAR

Ondokuz Mayıs University, Türkiye

8-Elif YÖNEN

Sakarya University, Türkiye

9-Seray Melis ÖZDEN YILDIRIM

İstanbul Kültür University, Türkiye

10-Zeynep Zeynel BİNGÖL

Işık University, Türkiye

11-Halil İbrahim ÇELİK

Necmettin Erbakan University, Türkiye

12-Hasan Ali POLAT

Selçuk University, Türkiye

13-Müjdat KARAGÜLMEZ

Milli Savunma University, Türkiye

14-Mustafa ARIKAN

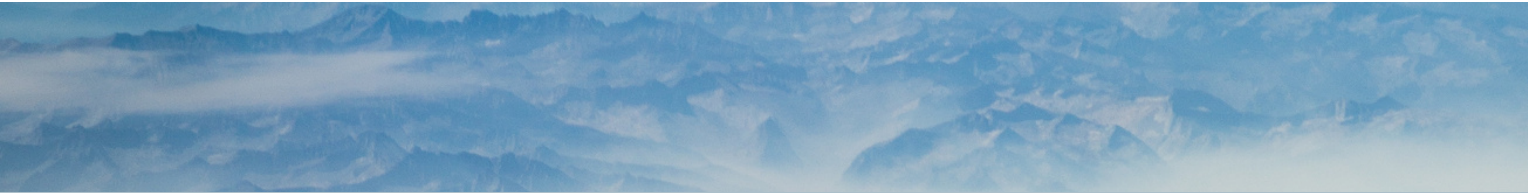
Recep Tayyip Erdoğan University,
Türkiye

15-Erol YÜKSEL

Karamanoğlu Mehmetbey University,
Türkiye

16-Kadir SAİN

Independent Researcher, Türkiye

S A Y I N I N H A K E M L E R İ

REVIEWERS OF THE ISSUE

17- Tođrul İSMAYIL

Kahramanmaraş Sütçü İmam University,
Türkiye

18-Yusuf SAYIN

Necmettin Erbakan University, Türkiye

19-Bedri ŞAHİN

Die Deutsche Vereinigung für
Politikwissenschaft (DVPW), Germany

20-Barış ÇAVUŞ

Aydın Adnan Menderes University,
Türkiye

21-Elif Ayşe ŞAHİN İPEK

İzmir Kâtip Çelebi University, Türkiye

22-Esra SİPAHİ DÖNGÜL

Aksaray University, Türkiye

23-Gülçin KARADENİZ

İstanbul 29 Mayıs University, Türkiye

24-Barış ACUN

Bartın University, Türkiye

25-Erdoğan KESKİN

ÇErzincan Binali Yıldırım University,
Türkiye

26-Recep Ersel ERGEL

Atatürk University, Türkiye

27-Sibel Gökçe KOÇYİĞİT

Ağrı İbrahim Çeçen University, Türkiye

28-Beyhan BAYRAK

Düzce University, Türkiye

29-Sibel KİBAR

Kastamonu University, Türkiye

30-Mehmet Ali DOMBAYCI

Gazi University, Türkiye

31-Mustafa TAŞDELEN

Independent Researcher, Türkiye

KİTOD HAKKINDA

KASTAMONU İNSAN VE TOPLUM
DERGİSİ
YAZ 2025, CİLT 3, SAYI 6

Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi (KİTOD) 2023'de kurulmuştur. Sosyal Bilimler Alanında yılda iki kez olmak üzere ücretsiz, online, açık erişim yayın yapan akademik ve bilimsel bir süreli yayındır.

KİTOD'da kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Makaleler önce 2 hakeme gönderilir. Hakem görüşlerinin 1 olumlu - 1 olumsuz olması durumunda makale üçüncü hakeme gönderilir. Sonuç buna göre belirlenir.

KİTOD intihale karşı katı bir yayın anlayışına sahiptir. Makaleler, kaynakçasız olarak en fazla % 20 benzerlik taşımalıdır. Daha fazla benzerlik taşıyan makaleler yayın için kabul edilmemektedir. Yazar(lar) makalelerini KİTOD'a yüklemekten önce intihal programlarında denetlemelidir.

KİTOD'a gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmış ya da yayın için sıra bekliyor olmamalıdır.

Yazar(lar) yayımlanmak üzere gönderdikleri makalelerin yayın ve telif hakkını KİTOD'a devretmeyi peşinen kabul eder. Yazar(lar) bundan dolayı ücret veya başka imtiyaz talep edemezler. Yayımlanmış makaleler KİTOD'a ve yazar(lar)a atıf yapmak suretiyle herkes tarafından kullanılabilir.

Makalelerin konu, içerik vb. açılardan üçüncü kişilere ve yasalara karşı tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

İLETİŞİM

Web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Email:

kitod@kastamonu.edu.tr

Tel:

0366 280 1903

ABOUT KJHS

KASTAMONU JOURNAL OF HUMAN
AND SOCIETY
SUMMER 2025, VOLUME 3, ISSUE 6

Kastamonu Journal of Human and Society (KJHS) was established in 2023.

It is an academic and scientific periodical that publishes free, online, open access twice a year in the field of social sciences.

Blind review system is applied in KJHS. The articles are first sent to 2 reviewers. If the reviewers' comments are 1 positive - 1 negative, the article is sent to the third reviewer. The result is determined accordingly.

KJHS has a strict editorial approach against plagiarism. Articles should bear a maximum of 20% similarity without references. Articles with more similarity are not accepted for publication. Author(s) should check their articles for plagiarism before uploading them to KJHS.

Articles submitted to KJHS must not be published elsewhere or pending publication.

The author(s) agree in advance to transfer the publication and copyright of the articles they send for publication to KJHS. The author(s) cannot demand any fees or other privileges for this reason. Published articles can be used by anyone, with attribution to KJHS and the author(s).

Subject, content, etc. of articles. All responsibility towards third parties and the law in terms of belongs to the author(s).

CONTACT

Web:

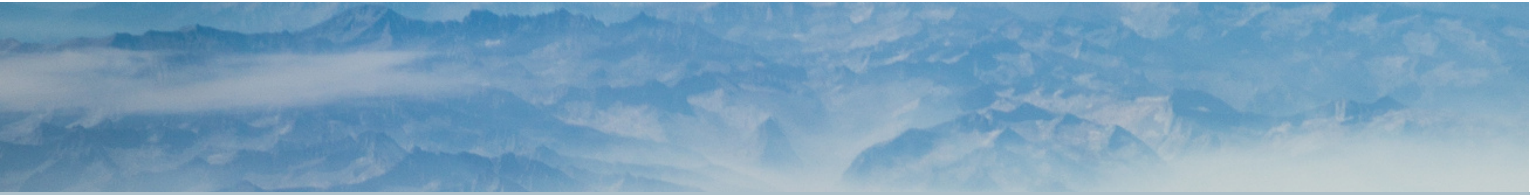
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Email:

kitod@kastamonu.edu.tr

Phone:

+90 366 280 1903

İ Ç İ N D E K İ L E R

CONTENTS

1-1745998

Eğitimde Yapay Zekâ: avantajları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir değerlendirme

Artificial Intelligence in education: a conceptual assessment on advantages, challenges and strategies

Yasemin GEDİK

187-212

2-1689728

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip bireylere yönelik Damgalama Ölçeği

Stigma Scale for people with Autism Spectrum Disorder

Berra ALAYLI, Burcu AYKUŞ, & Tayyar TÜRK

213-242

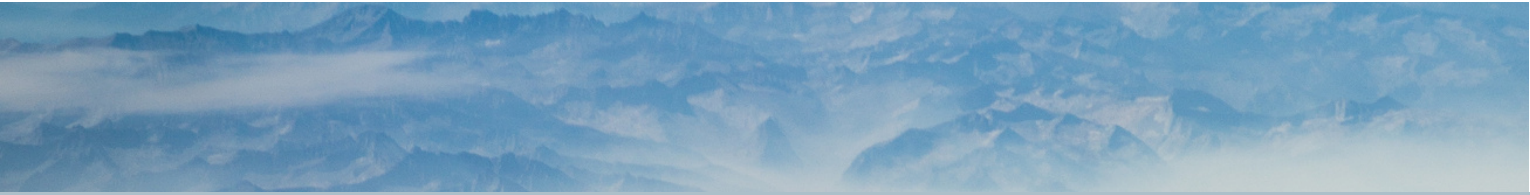
3-1752029

Nietzsche ve Dostoyevski: Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine felsefi ve edebi ortaklıklar

Nietzsche and Dostoyevsky: Philosophical and literary commonalities on God, morality, society, suffering, and human nature

Felya Yaren ERİKÇİ & Mehmet Ali DOMBAYCI

243-268

İ Ç İ N D E K İ L E R

CONTENTS

4-1767634

Bilişsel cimrilik kavramına yönelik bir sistematik derleme çalışması

A systematic review study on the concept of cognitive miserliness

**Gülçin KARADENİZ, Rümeysa KARAGÖL,
& Zeynep Dilara CAN**

269-286

5-1801257

1864-1923 yılları arasında Konya ve Konya'ya bağlı yerlerde depremlerin Osmanlı Arşivlerine göre değerlendirilmesi

Evaluation of earthquakes in Konya and its districts between 1864 and 1923 according to the Ottoman Archives

Zafer ŞIK

287-302

6-1793473

Cumhuriyet Gazetesi gözünden Okinawa Muharebesi (1 Nisan-22 Haziran 1945)

The Battle of Okinawa from the perspective of Cumhuriyet Newspaper (April 1- June 22, 1945)

Batuhan Veysel SAKİNOĞLU

303-322

İ Ç İ N D E K İ L E R

CONTENTS

7-1801001

**Kazakistan ve UNESCO: bilimsel iş birliği ve
sürdürülebilir gelecek inşası**

Kazakhstan and UNESCO: building a sustainable future through
scientific cooperation

**Ayşe YAŞAR ÜMÜTLÜ, Hacı Ahmet ŞİMŞEK,
& Ayşe Nur AYDEMİR**

323-334

8-1803852

**Tüketim toplumunda anlam arayışı: minimalizmin
sosyolojik bir yorumu**

The search for meaning in the consumer society: a sociological
interpretation of minimalism

Melek COŞGUN SOLAK

335-358

Editörden

Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi - KİTOD'un 3. cildini ve 6. sayısını yayımlamış olmaktan dolayı çok mutluyuz.

Yoğun bir emek ve çaba sonucu yayımlanan bu sayı için dergimize 12 makale başvurusu gelmiş olup bunlardan 8'i hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilmiş, 4'ü kabul edilmemiştir.

Bu sayıdaki makalelerde toplam 21 yazar, 31 hakem ve 3 editör görev almıştır.

Sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlara ve hakemlere, editör ve bilim kurulu üyelerine içtenlikle teşekkür ediyorum.

Dergimizin bu sayısının bilim dünyasına katkı sunması temennisiyle..

Prof. Dr. Aytekin
DEMİRCİOĞLU
Baş Editör

Introduction

We are delighted to publish the 3rd volume and 6th issue of the Kastamonu Journal of Human and Society (KJHS).

For this issue, which was published following intense effort, 12 articles were submitted to our journal, and 8 of them were accepted, while 4 were rejected due to reviewer evaluations.

A total of 21 authors, 31 reviewers, and three editors participated in the issue.

I sincerely thank the authors, reviewers, editors, and members of the scientific board who contributed to the preparation of the issue.

Hoping that this issue of our journal will contribute to the scientific world.

Prof. Dr. Aytekin
DEMİRCİOĞLU, Ph.D.
Editor in Chief

For citation / Atıf için:

GEDİK, Y. (2025). Eğitimde Yapay Zekâ: Avantajları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 187–212. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16917890>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Eğitimde Yapay Zekâ: Avantajları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir değerlendirme

Artificial Intelligence in education: A conceptual assessment on advantages, challenges and strategies

Yasemin GEDİK

PhD; Science Publishing Group, New York, USA

E-mail: dr.yasemingedik@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-1166-3227

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

18/07/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

03/08/2025 (Majör r.), 11/08/2025 (Minör r.)

Kabul Tarihi / Accepted Date:

21/08/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Makale için etik onay alınmamıştır. Yazar, çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder.
- ✓ Ethical approval was not obtained for this study. The author declares that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%100).

Author contribution: Wrote the article, collected the data, and analyzed/reported the results (100%).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

The author declares that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %8'dir.

This study was scanned in the iThenticate program. The final similarity rate is 8%.

Eğitimde Yapay Zekâ: Avantajları, zorlukları ve stratejileri üzerine kavramsal bir değerlendirme

Öz

Eğitim, insan ve toplumların gelişiminde hayati bir rol oynamaktadır. Sürekli değişen toplumda eğitimin teknolojik yeniliklere uyum sağlaması ve bunları benimsemesi önem taşımaktadır. Yapay zekâ (AI), öğretme ve öğrenme şekillerini değiştirme konusunda büyük potansiyele sahip güçlü bir teknoloji haline gelmiştir. AI, öğrenme, muhakeme ve problem çözme gibi akıllı insan davranışlarını simüle edebilen sistemlerin ve makinelerin geliştirilmesini ifade eder. AI, kişiselleştirilmiş öğrenme, sanal asistanlar, uyarlanabilir öğrenme platformları, akıllı ders sistemleri, otomatik notlandırma, veriye dayalı karar alma ve gerçek zamanlı geri bildirim gibi çok sayıda yenilikçi çözümler getirerek eğitim sektörünü dönüştürmektedir. Bununla birlikte, veri gizliliği ve güvenliği, şeffaflık ve açıklanabilirlik eksikliği, algoritmik önyargılar, yüksek uygulama maliyetleri ve yetersiz AI uzman personeli önemli zorluklar olmaya devam etmektedir. Bu çalışma, eğitimde AI'nın artan önemini ve etkilerini anlamaya odaklanmaktadır. Ayrıca çalışma, güncel istatistiklerle birlikte AI uygulamalarının faydaları, zorlukları ve stratejilerini de inceleyerek kamu ve özel sektör yöneticilerine ilgili kararları alırken yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Eğitim, Yapay Zekâ Avantajları, Yapay Zekâ Zorlukları

Artificial Intelligence in education: A conceptual assessment on advantages, challenges and strategies

Abstract

Education plays a vital role in the development of people and societies. In an ever-changing society, it is important for education to adapt and embrace technological innovations. Artificial intelligence (AI) has become a powerful technology with great potential to change the way we teach and learn. Artificial intelligence refers to the development of systems and machines that can simulate intelligent human behaviors such as learning, reasoning and problem solving. AI is transforming the education sector by introducing numerous innovative solutions such as personalized learning, virtual assistants, adaptive learning platforms, intelligent tutoring systems, automated grading, data-driven decision making and real-time feedback. However, data privacy and security, lack of transparency and explainability, algorithmic biases, high implementation costs, and insufficient AI expert staff remain significant challenges. This study focuses on understanding the growing importance and implications of AI in education. It also examines the advantages, challenges and strategies of AI applications along with current statistics and aims to assist public and private sector managers in making relevant decisions

Keywords: Artificial Intelligence, Education, Artificial Intelligence Advantages, Artificial Intelligence Challenges

EXTENDED ABSTRACT

Education plays an important role in the development of human civilization. With the widespread use of the internet and digital technologies, online platforms are beginning to replace physical classrooms. AI is revolutionizing education by enhancing personalized learning experiences, automating administrative tasks and providing data-driven insights. AI refers to the development of systems and machines that can simulate intelligent human behaviors such as learning, reasoning and problem solving. AI has emerged as a popular tool in education and promises a new era of efficiency, creativity and support for teaching and learning like never before. Incorporating AI into education offers unprecedented opportunities for transformation. Personalizing learning experiences, increasing student engagement, identifying and addressing individual needs, providing real-time feedback, improving the quality of teaching and learning materials, and enhancing critical thinking and problem-solving skills are among the capabilities AI brings to the field of education.

AI is therefore vital for the survival, competitiveness and growth of businesses and educational institutions in the 21st century. Therefore, businesses and academic institutions must invest in AI technologies and talent development to stay relevant and competitive. However, studies on AIED in the literature are still in their infancy and much more research is needed in this area. Given the critical role of education policy makers, teachers, and students in school education, it is imperative to understand their understanding, concerns, and trends towards AI learning in schools.

This study focuses on understanding the growing importance and implications of AI in education. It also aims to help public and private sector managers in making relevant decisions by examining the benefits, challenges, and strategies of AI applications along with current statistics. For this purpose, firstly, AI literature, AI concept and basic AI components are examined, then the benefits of AI applications and challenges faced in AI applications are explained, and the study is concluded by mentioning AI strategies.

As we witness unprecedented growth in the field of AI, the potential risks and challenges associated with the adoption of these technologies should be considered. The most critical challenges faced in the use of AI in education include data privacy and security, ethics, bias and discrimination, lack of transparency and explainability, budget constraints, lack of specialized staff, over-reliance on technology, restrictive legal regulations, and lack of human touch. Exploring both the positive and negative impacts of AI on education helps administrators create policies that enhance student learning while minimizing potential disadvantages. In order to successfully integrate AI into education, it is important to review the organization's existing technical infrastructure, create a clear and feasible roadmap, organize AI trainings for employees, and adhere to data protection laws and ethical guidelines. Furthermore, using AI as a complementary tool rather than a substitute for the role of educators is critical to preserve the unique value it brings to the learning process. In other words, AI should not be seen as a tool to replace teachers in education, but as a tool to support them.

GİRİŞ

Bilgi işlem ve bilgi işleme tekniklerindeki olağanüstü ilerlemeler, bilgisayarların çıkarım yapma, analiz etme ve karar verme gibi akıllı insan davranışlarını simüle ederek görevleri yerine getirmesini sağlamayı amaçlayan AI'nın ilerlemesini ve uygulamalarını hızlandırmıştır (Hwang vd., 2020, s.1). Eğitim, ülkelerin gelişimi için hayati bir araç (Sethi vd., 2021, s.2) ve insan gelişiminin temelidir. Yenilikçi teknolojilerin ortaya çıkması, öğretme ve öğrenme yöntemleri üzerinde etkili olmaktadır. Son yıllarda AI teknolojisi eğitim alanının tüm yönlerine nüfuz etmektedir (Jia ve Zhang, 2021, s.1; Huang vd., 2021, s.206). Akıllı sistemler, ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitim kurumlarının yanı sıra yetişkin ve ileri düzey öğrenimi de değiştirmektedir (Kengam, 2020, s.3). AI, akıllı teknolojilerle geleneksel, zaman alıcı görevleri modernize etmek ve otomatikleştirmek için popüler bir kavramdır. AI, eğitimi daha etkileşimli ve ilgi çekici hale getirerek öğrenme şekillerini devrim niteliğinde değiştirme potansiyeline sahiptir (Allam vd., 2023, s.151). AI, bir bilgisayar programının öğrenme ve düşünme yeteneğidir (Limna vd., 2022, s.3). AI teknolojilerini giderek daha fazla benimseyen eğitim ortamları arasında akıllı ders verme sistemleri, uyarlanabilir öğrenme platformları, sohbet robotları, otomatik notlandırma sistemleri ve veri analitiği araçları yer almaktadır (Al-Zahrani ve Alasmari, 2024, s.2).

1950 yılında İngiliz Matematikçi Alan Turing, AI alanın kapılarını açan Computing Machinery and Intelligence başlıklı bir makale yayınlamıştır. Makale, makineler düşünebilir mi? sorusuyla başlamaktadır. Turing daha sonra makinelerin düşünüp düşünemeyeceğini değerlendirmek için Turing testi olarak bilinen bir yöntem önermiştir (Smith vd., 2006, s.5). 1956'da, Dartmouth Koleji'nde profesör olan John McCarthy, düşünen makineler hakkında fikirleri açıklığa kavuşturmak ve geliştirmek için Dartmouth Konferansı'nı düzenlemiş ve ilk kez AI terimini kullanmıştır (<https://st.illn.gov/>, 2025). Bununla birlikte, eğitimde yapay zekâ (AIED) 1980'lerin

başında disiplinler arası bir alt alan olarak ortaya çıkmış ve 90'lardaki ilerlemelerle eğitim araçlarını ve kurumlarını değiştirmeye başlamıştır. AI, sürekli gelişen bir alandır; bu değişikliklerin ve gelişmelerin gelecekteki öğretim ve öğrenme üzerindeki potansiyel etkisini anlamanın eğitimi çok daha ileriye taşıyacağı ifade edilmektedir (Gamage vd., 2023, s.359). Öte yandan, AI pazarı 2024 yılında 184 milyar \$'ı aşarak 2023'e kıyasla yaklaşık 50 milyar \$ tutarında önemli bir büyüme gerçekleştirmiştir. Pazarın, 2030 yılında 826 milyar \$'a ulaşacağı tahmin edilmektedir (Thormundsson, 2024).

AI, makinelerin genellikle insanlar tarafından üstlenilen akıllı görevleri yerine getirme yeteneği ile programlandığı bir bilgisayar bilimi alanıdır (Ali vd., 2024, s.3). Bir başka ifadede AI, normalde insan tarafından yapılan karmaşık görevleri (akıl yürütme, karar verme, yaratma vb.) gerçekleştirebilen bilgisayar sistemleridir (<https://www.nasa.gov/>, 2025). Carnegie Learning The State of AI in Education Report'a göre, eğitimcilerin %77'si AI'nın yararlı olduğunu düşünmekte ve %56'sı AI araçlarını kullanmaktadır (<https://discover.carnegielearning.com/>, 2024). Vodafone Foundation tarafından hazırlanan The Growing Role of AI in Education 2025 Report'a göre öğrencilerin %74'ü, AI'nın mesleki yaşamlarında önemli bir rol oynayacağına inanmakta, ancak yarısından azı okullarının bu yeni teknolojiyle etkileşime girmek için yeterince hazır olduğunu ifade etmektedir (<https://www.vodafone.com/>, 2025). Digital Education Council tarafından hazırlanan Global AI Student Survey 2024'e göre, dünya genelindeki öğrencilerin %86'sı çalışmalarında düzenli olarak ve %54'ü haftada bir kez AI'yı kullanmaktadır. Öğrencilerin %58'i yeterli AI bilgisine ve becerisine sahip olmadığını, %48'i ise AI destekli bir iş yerinde çalışmaya yeterince hazır hissetmediğini bildirmektedir (<https://www.digitaleducationcouncil.com/>, 2024). Öte yandan, AI benimsenmesinin başarılı örnekleri, MIP Politecnico di Milano Graduate School of Business ve Microsoft tarafından desteklenen Flexa, New South Wales Üniversitesi'nden Profesör Kellerman'ın oluşturduğu Question Bot, Washington State Üniversitesi ve Cialfo işbirliği ile oluşturulan Explore platformu, IBM Watson'ı kullanan Deakin Üniversitesi ve Georgia State Üniversitesi tarafından geliştirilen Pounce sohbet robotudur (Akinwalere ve Ivanov, 2022, s.4-5; Kuleto vd., 2021, s.2).

AI teknolojileri, öğrenme deneyimlerini kişiselleştirme, idari görevleri otomatikleştirme, iş yükünü azaltma, anında geri bildirim sunma, eğitimi bireysel ilerlemeye göre uyarlama, öğrenci katılımını artırma, özel gereksinimli öğrencileri destekleme ve çeviri programlarıyla yabancı dil öğrenmeyi kolaylaştırma potansiyeline sahiptir (Al-Zahrani ve Alasmari, 2024, s.2; Blazic, 2022). Bununla birlikte, gizlilik ve güvenlik endişeleri, AI algoritmalarındaki potansiyel önyargı, azaltılmış insan etkileşimi, yüksek uygulama maliyetleri, intihal, yanlış veya taraflı veriler ve

teknolojiye aşırı bağımlılık gibi sorunları beraberinde getirmektedir (<https://education.illinois.edu/>, 2024). Diğer taraftan, literatürde AIED alandaki çalışmalar hala emekleme aşamasındadır (Laupichler vd., 2022) ve bu alanda çok daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Paek ve Kim, 2021, s.2). Eğitim politika yapıcılarının, öğretmenlerin ve öğrencilerin okul eğitimindeki kritik rolü göz önüne alındığında, okullarda AI öğrenimine yönelik anlayışlarını, endişelerini ve eğilimlerini anlamak zorunludur (Sanusi vd., 2024, s.2). Bu çalışma, eğitimde AI'nın artan önemini ve etkilerini anlamaya odaklanmaktadır. Ayrıca çalışma, güncel istatistiklerle birlikte AI uygulamalarının faydaları, zorlukları ve stratejilerini de inceleyerek kamu ve özel sektör yöneticilerine ilgili kararları alırken yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, öncelikle AI literatürü, AI kavramı ve temel AI bileşenleri incelenmiş, ardından AI uygulamalarının faydaları ve AI uygulamalarında karşılaşılan zorluklar anlatıldıktan sonra çalışma, AI stratejilerinden bahsedilerek sonlandırılmıştır.

LİTERATÜRE BAKIŞ

Yükseköğretim kurumlarının AI yeteneği, öğrencilerin öz yeterliliğini ve yaratıcılığını önemli ölçüde etkilemektedir (Wang vd., 2023). Chen vd. (2020) çalışması, öğretmenlerin AI platformları kullanarak öğrencilerin ödevlerini gözden geçirme ve not verme gibi farklı idari işlevleri daha etkili ve verimli bir şekilde yerine getirebildiğini ve öğretim faaliyetlerinde daha yüksek kalite elde edebildiğini göstermektedir. Ayrıca, müfredat ve içerik öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda kişiselleştirilmektedir. Bu durum derse katılımı teşvik etmiş ve öğrencilerin deneyimini ve genel öğrenme kalitesini arttırmıştır. Huang vd. (2023), bulguları, AI destekli kişiselleştirilmiş video önerilerinin orta düzeyde motivasyona sahip öğrencilerin öğrenme performansını ve katılımını önemli ölçüde iyileştirebileceğini ortaya koymaktadır. Lin (2022) araştırması, AI destekli öğretim, alıştırma, sınav ve değerlendirme olmak üzere dört boyutun da öğretim etkinliği üzerinde önemli ölçüde olumlu etkileri olduğunu belirtmektedir. Zouhaier (2023) çalışmasının bulguları, AI'nın mezunlara gelecekteki kariyerleri için yeni beceriler kazandırmadaki etkinliğini ve verimliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, AI, yeni bilgi ve becerilerin edinilmesini kolaylaştırarak öğrenme deneyimi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Han vd. (2022), bulguları, AI sohbet robotu programlarının, öğrencilerinin eğitime ve kendi kendine yönlendirilen öğrenmeye olan ilgisini teşvik etmek için bir eğitim yardım aracı olarak potansiyelini vurgulamaktadır. Ouyang vd. (2022) araştırmasının sonuçlarına göre, çevrimiçi yükseköğretimde AI uygulamalarının işlevleri arasında öğrenme durumunun, performansın veya memnuniyeti tahmin etme, kaynak önerme, otomatik değerlendirme ve öğrenme deneyiminin iyileştirilmesi yer almaktadır. Huang (2018) çalışması, AI öğretim sisteminin, çevre eğitiminde

kullanılmasının çevre bilgisi ve tutumu üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuştur. Sharadgah ve Sa'di (2022) çalışması, AI'nın, yabancı dil becerilerinin, çevirilerinin, değerlendirmelerinin ve memnuniyetin iyileştirilmesi açısından olumlu sonuçlar verdiğini savunmaktadır. Al-Zahrani ve Alasmari (2024) araştırması, AI'nın öğretim ve öğrenmeyi geliştirme, yönetimi kolaylaştırma ve yeniliği teşvik etme potansiyelini kabul etmektedir. Ayrıca, AI uygulaması için etik hususlara ve yönergelere vurgu yapılarak gizlilik, güvenlik ve önyargı gibi konuların ele alınmasının gerekli olduğu belirtilmektedir. Nguyen vd. (2024) çalışmasına göre, ChatGPT, öğrenciler tarafından öğrenme ve bilgi aramaları için yaygın olarak benimsenmektedir ve birçoğu bunu fikir üretme ve ödev tamamlama gibi akademik görevler için de güvenilir bulmaktadır. Ancak, bağımsız düşünme ve eleştirel değerlendirme becerilerini engelleyebilecek aşırı güven konusunda endişeler kaydedilmiştir. Akademik sahtekârlık, azalan yaratıcılık ve intihal ve bilgi güvenliği gibi etik sorunlarla ilgili sorunlar da tespit edilmiştir. Dolayısıyla, AI, erişilebilirlik ve verimlilik açısından avantajlar sunarken, riskleri azaltırken faydaları en üst düzeye çıkarmak için entegrasyonu dengeli bir yaklaşım gerektirmektedir.

Qian vd. (2025) çalışmasına göre, AI; eğitim kaynaklarının tahsisini optimize edebilir, karmaşık bir ortamda öğrenme yolları önerebilir ve özellikle yöneticilerin karar alma sürecini ve verimliliğini iyileştirebilir. Yang vd. (2020) çalışması, ses etkileşimine dayalı bir AI eğitim robotu kullanımının, sınıf verimliliğini ve öğrencilerin ilgisini iyileştirmeye yardımcı olabileceğini işaret etmektedir. Yılmaz ve Yılmaz (2023) çalışmasına göre, ChatGPT'nin programlama eğitiminde kullanılması, öğrencilerin hesaplamalı düşünme becerilerini, programlama öz yeterliliklerini ve derse yönelik motivasyonlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde arttırmaktadır. ChatGPT, hesaplamalı düşünmeyi öğretmek için etkili bir araçtır. Fan vd. (2025) araştırması, ChatGPT gibi AI teknolojilerinin öğrencilerin teknolojiye bağımlılığını artırabileceği ve potansiyel olarak meta-bilişsel tembelliği tetikleyebileceğini işaret etmektedir. Abbasi vd. (2025) çalışması, AI'nın sık kullanımının, öğretim üyelerinin bilgi düzeyinin, öğretim üyelerine kurum desteğinin ve AI ile ilgili gelecek beklentilerinin müfredat geliştirmeyi teşvik ettiğini bulmuştur.

Lu ve Lin (2025) araştırması, kolaylaştırıcı koşullar, performans beklentisi, çaba beklentisi ve sosyal etkinin öğretmenler ve öğrenciler tarafından AI'nın kullanımını etkileyen ana faktörler olduğunu göstermektedir. Damerji ve Salimi (2021) çalışmasının sonuçları, öğrencilerin teknolojiye hazır olma durumunun teknoloji benimseme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Alenezi (2024) araştırmasının bulguları, algoritmik önyargılar ve etik çıkarımlarla ilişkili zorluklara rağmen AI'nın eğitim ortamlarında akademik performansı, etkinliği ve üretkenliği artırmada önemli bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Khan vd. (2022)

çalışmasının bulguları, AI ve büyük verinin, eğitimcilerin ve öğrencilerin öğretim ve öğrenme süreçlerini sorunsuz bir şekilde yürütmelerine yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Al-Tkhayneh vd. (2023) araştırmasının sonucu, öğrencilerin AI'nın kişisel öğrenme deneyimlerini geliştirebileceğini, önemli miktarda veriyi işleyebileceğini ve görev yönetimini iyileştirebileceğini düşündüğünü göstermektedir. Alwaqdani (2025) çalışmasına göre, öğretmenler AIED'nin faydaları konusunda açıkça iyimser olsalar da, eğitim kalitesi, insani dokunuş ve olası riskler üzerindeki etkisi konusundaki endişeler nedeniyle temkinli bir duruş ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar, AIED'in sorumlu ve etkili bir şekilde entegre edilmesini sağlamak için hedefli mesleki gelişim, eğitimciler ve politika yapıcılar arasında iş birliği ve etik hususlara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Polak vd. (2022) araştırmasının sonuçları, AI eğitime karşı olumlu bir tutum ve okullarda AI ile ilgili içerik sunma konusunda yüksek bir motivasyon olduğunu göstermiştir. Sanusi vd. (2024) çalışmasına göre, paydaşların okullarda AI öğretimi konusundaki en önemli endişeleri; iş kaybı, eşitlik sorunları, kamuoyunda bu tür girişimlere ilişkin farkındalık eksikliği, politika konuları, altyapı, etik ve uzman personel eksikliği olarak sıralanmaktadır. Lindner ve Romeike (2019) araştırmasının bulguları, öğretmenlerin AI hakkındaki bilgilerinin, AI'ya ilişkin güncel popüler konular ve medyada yer alan haberlerden büyük ölçüde etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Fakhar vd. (2024) çalışmasının bulguları, öğretmenlerin sınırlı AI bilgisine sahip olmalarına rağmen, öğretim yaklaşımlarında AI araçlarına karşı olumlu bir tutum sergilediklerini işaret etmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin AI yeterliliği ile cinsiyet, yaş, öğretim yılı ve akademik seviye gibi temel demografik değişkenler arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Öte yandan, Malik vd. (2023) araştırmasının bulguları, öğrencilerin AI araçlarının dil bilgisi kontrolleri, intihal tespiti, dil çevirisi ve makale taslakları konularındaki faydalarını kabul ettiğini göstermektedir. AI, öğrencilerin yazma becerilerini, öz yeterliliklerini ve akademik dürüstlük anlayışlarını geliştirmektedir. Ancak bazı öğrenciler, AI'nın yaratıcılık, eleştirel düşünme ve etik yazım uygulamaları üzerindeki olası etkileri konusunda endişelerini dile getirmektedir. Bu bağlamda araştırma, insan yaratıcılığını ve eleştirel düşüncüyü sürdürmek için dengeli bir entegrasyonu sürdürmenin önemini vurgulamaktadır.

YAPAY ZEKÂ KAVRAMI

AI'nın evrensel olarak kabul görmüş bir tanımı yoktur (Gamage vd., 2023, s.359). AI, bilişsel yetenekler, öğrenme, uyum sağlama ve karar alma yetenekleri ile karakterize edilen insan benzeri zekâya sahip bilgisayarlar, makineler ve diğer eserlerle sonuçlanan bir çalışma alanı ve bunun sonucunda ortaya çıkan yenilikler ve gelişmelerdir (Chen vd., 2020, s.75264). AI, makineler,

özellikle bilgisayar sistemleri tarafından insan zihinsel süreçlerinin simülasyonunu ifade eder ve AI teknolojileri, hem öğrenmeyi hem de pedagojik deneyimleri geliştirerek eğitimde önemli bir araç olarak hizmet etmektedir (Zadorina vd., 2024, s.179). Akinwalere ve Ivanov (2022, s.2), AI'nın öğretim ve öğrenmede dört temel uygulamasını, profillemeye ve tahmin, akıllı ders verme sistemleri, değerlendirme ve uyarlanabilir sistemler ve kişiselleştirme olarak belirtmektedir.

AI, öğrenme, problem çözme ve örüntü tanıma gibi genellikle insan zekâsıyla ilişkilendirilen bilişsel problemleri çözmeye odaklanan bir bilgisayar bilimi alanıdır. AI, görsel algılama, konuşma tanıma, karar verme ve diller arasında çeviri gibi normalde insan zekâsı gerektiren görevleri yerine getirebilen bilgisayar sistemlerinin teorisi ve geliştirilmesidir (Chassignol vd., 2018, s.17). AI, matematikten mühendisliğe ve bilgisayar biliminden felsefe ve dil bilimine kadar birçok disiplini kapsayan hızla büyüyen bir alandır (Ahmad vd., 2021, s.2). AIED, öğretim, öğrenme veya karar vermeyi kolaylaştırmak için eğitim ortamlarında AI teknolojilerinin veya uygulama programlarının kullanımını ifade etmektedir. İnsan zekâsını taklit ederek çıkarımlar, yargılar veya tahminler yapan AI teknolojilerinin yardımıyla bilgisayar sistemleri, öğrencilere kişiselleştirilmiş rehberlik, destek veya geri bildirim sağlamanın yanı sıra öğretmenlere veya politika yapıcılara karar alma konusunda yardımcı olmaktadır (Hwang vd., 2020, s.1). Öte yandan, Trisnawati vd., (2023, s.503), AI'nın öğrenci öğrenimine uygulanması dört ana role ayırmaktadır: (i) Bireysel yeterlilik temelinde görev atama, (ii) insan-makine görüşmeleri sağlama, (iii) geri bildirim için öğrenci çalışmalarını analiz etme ve (iv) dijital ortamlarda uyarlanabilirliği ve etkileşimi artırma.

Literatür çalışmaları, AIED teknolojilerinin en az 10 alanda kullanıldığını göstermektedir: Otomatik not verme sistemi, ara hatırlatma, öğretmen geri bildirimi, sanal öğretmenler, kişiselleştirilmiş öğrenme, uyarlanabilir öğrenme, artırılmış/sanal gerçeklik, doğru okuma, akıllı kampüs ve uzaktan eğitim (Marrone vd., 2022, s.2). Lin vd. (2022) çalışmasının sonuçları, etkili AI öğretim tasarımının beş önemli bileşeni kapsamaya gerektiğini ortaya koymaktadır: (1) AI öğretimine katılımın önündeki engeller ve kolaylaştırıcılar, (2) etkileşimli tasarım düşünme süreçleri, (3) öğretmenlerin AI öğretimi bilgisi, (4) toplumsal fayda için AI bilgisinin yönlendirilmesi ve (5) AI öğretiminin bütünsel bir anlayışa sahip olması. Kim (2024) araştırmasına göre, öğretmenler, eğitimcilerin veri okuryazarlığını ve AI ile iş birliği geliştirmelerinin önemli olduğunu vurgularken, AI'nın teknolojik pedagojik ve içerik bilgisi (TPACK) ve çatışma çözme becerileriyle donatılmasını beklemektedir. Ayrıca öğretmenler, nesnelerin interneti (IoT) tabanlı sınıfların, sistematik AIED müfredatının, okul tabanlı sürekli mesleki gelişimin, araştırma-uygulama-politika ortaklıklarının ve sürekli öğrenme ve AI'ya hazır bir kültür oluşturma-

önemli olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, Baidoo-Anu vd. (2024) çalışmasına göre, öğrencilerin çoğunluğu ChatGPT gibi AI araçlarının öğrenmelerini destekleme potansiyelinin farkındadır ve bunu kabul etmektedir. Ancak, öğrenciler ChatGPT'yi güvenli ve etkili bir şekilde nasıl kullanacakları konusunda herhangi bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenciler, akademik politika ihlalleri, teknolojiye aşırı bağımlılık, ödevlerde özgünlük eksikliği ve olası güvenlik riskleri gibi endişeleri dile getirmektedir.

Yapay Zekânın Temel Bileşenleri

AI, bir bilgisayar sisteminin öğrenme ve problem çözme gibi insan bilişsel işlevlerini taklit etme yeteneğidir (<https://azure.microsoft.com/>, 2025). Bir başka ifadede AI, önemli bir insan denetimi olmadan değişen ve öngörülemeyen koşullar altında görevler gerçekleştiren ya da deneyimlerden ders çıkarabilen ve veri kümelerine maruz kaldığında performansı artırabilen herhangi bir yapay sistemdir (<https://www.nasa.gov/>, 2025). Bununla birlikte, AI, makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme, bilgisayar görüşü, uzman sistemler ve robotik olmak üzere temel olarak altı bileşenden oluşmaktadır (Alzubi vd., 2018, s.1-2; <https://cloud.google.com/>, 2025; <https://aws.amazon.com/>, 2025; <https://www.oracle.com/>, 2021; Boesch, 2023; <https://www.tutorialspoint.com/>, 2025; Mohn, 2022; Trivedi, 2024).

**Makine öğrenimi (ML):* Bir makinenin veya sistemin deneyimlerden öğrenmesini ve gelişmesini otomatik olarak sağlayan bir AI alt kümesidir. İlk kez, ML'yi açıkça programlanmadan bilgisayarlara öğrenme yeteneği sağlayan bir çalışma alanı olarak tanımlayan Arthur Samuel tarafından 1959'da kullanılmıştır. Açık programlama yerine, ML büyük miktarda veriyi analiz etmek, iç görülerden öğrenmek ve bilinçli kararlar almak için algoritmalar kullanır. Talep tahmini, görsel arama, kişiselleştirilmiş teklifler, öneri motorları, risk değerlendirmesi ve analizi, dolandırıcılık tespiti, iş süreçleri otomasyonu ve kapasite tahmini makine öğrenmesinin en yaygın uygulamaları arasındadır.

**Derin öğrenme (DL):* İnsan beyninden esinlenilerek tasarlanmış sinir ağlarıdır. Bir insan beyni, bilgiyi öğrenmek ve işlemek için birlikte çalışan birbirine bağlı milyonlarca biyolojik nöron içerir. Benzer şekilde yapay nöronlar, verileri işlemek için matematiksel hesaplamalar kullanan ve düğüm adı verilen yazılım modülleridir. DL sinir ağları veya yapay sinir ağları, karmaşık problemleri çözmek için birlikte çalışan birçok yapay nöron katmanından oluşur. DL, bilgisayarlara verileri insan beyninden ilham alan bir şekilde işlemeyi öğreten bir ML alt kümesidir. DL algoritmaları, geleneksel ML tekniklerini daha verimli hale getirmek amacıyla

ortaya çıkmıştır. Sohbet robotları, Dijital asistanlar, Dolandırıcılık algılama, otomatik yüz tanıma, otonom otomobiller ve doğal dil işleme en yaygın DL kullanımları arasındadır.

**Doğal dil işleme (NLP):* Bilgisayarların insan dilini anlamasını, oluşturmasını ve işlemesini sağlayan bir AI alt kümesidir. NLP, verileri doğal dil metni veya sesiyle sorgulama yeteneğine sahiptir. NLP, Oracle Dijital Asistan, Siri, Cortana veya Alexa gibi sanal asistanların arkasındaki temel teknolojidir. NLP tarafından desteklenen diğer örnekleri arasında web araması, e-posta spam filtrelemesi, metin veya konuşmanın otomatik çevirisi, belge özetleme, duygu analizi ve dil bilgisi/yazım denetimi yer almaktadır.

**Bilgisayar görüşü (CV):* Bilgisayarların dijital görüntü ve videoların içeriğini anlamasına ve yorumlamasına yardımcı olmak için hesaplamalı yöntemlerle ilgilenen bir AI alanıdır. CV, bilgisayar sistemlerinin görsel dünyayı otomatik olarak görmesini, tanımlamasını ve anlamasını sağlamayı, hesaplamalı yöntemler kullanarak insan görüşünü simüle etmeyi amaçlar. CV, ürün denetimi, altyapı izleme veya binlerce ürünü veya süreci gerçek zamanlı olarak arıza tespiti için analiz edebilir. CV, bilgisayarların bir kameranın sağladığı verilerden nesneleri ve çevrelerini bulmasını, sınıflandırmasını ve analiz etmesini sağlamak için görüntü işleme algoritmalarını kullanır.

**Robotik:* Makinelerin insan eylemlerini taklit etmesi veya bunların yerine geçmesi için eğitilmesi ve programlanmasıyla ilgili bir mühendislik ve bilgisayar bilimi dalıdır. Robotlar, çok az veya hiç insan müdahalesi olmadan görevleri otomatik olarak gerçekleştiren programlanmış makinelerdir. Bu robotlar, insanlardan daha fazla verimlilik ve doğrulukla temel ve tekrarlayan görevleri gerçekleştirmek üzere tasarlanmıştır.

**Uzman sistemler:* Geniş bir bilgi tabanı ve bir dizi kural veya algoritma kullanarak insan akıl yürütme ve problem çözme becerilerini taklit etmek için tasarlanmış karmaşık bir bilgisayar programıdır. Bu sistemler etkileşimlidir ve kullanıcıların bilgi girmesine ve sorgularına dayalı geri bildirim veya çözümler almasına olanak tanır. Uzman sistemlerin merkezinde, doğru yanıtlar sağlamak için yerleşik kuralları kullanarak verileri yorumlayan çıkarım motorları bulunur. Uzman sistemler, belirli alanlarda derinlemesine bilgi ile tasarlanır ve uzman düzeyinde tavsiye ve çözümler sunar.

YAPAY ZEKÂ KULLANIMININ AVANTAJLARI

AI teknolojisinin gelişmesiyle birlikte modern eğitim, konuşma ve görüntü tanıma, artırılmış (AR) gerçeklik, sanal gerçeklik (VR), makine öğrenimi, nöro bilim, kuantum hesaplama, blok zinciri vb. akıllı teknolojilerle hızlı bir şekilde entegre edilmektedir (Yufei vd., 2020, s.550). Chen vd.

(2020: 75274) çalışmasında, AI'nın pedagojik bir araç olarak kullanılmasının, öğretmenler tarafından yapılan işin etkinliğini, verimliliğini ve kalitesini arttırdığını göstermektedir. Bu bağlamda verimlilik ve kalite, ilgili içeriğin müfredata uygun olarak ve öğrencinin özel ihtiyaçları ve yetenekleri doğrultusunda sunulması ile ölçülürken, etkinlik ise öğrencilerin öğrenmeyi benimsemesi ve sürdürmesi veya öğrenmeyi başarması ile değerlendirilir. Öğretim sürecinde, öğrencilerin değerlendirilmesi önemli bir kısımdır. Geleneksel öğretimde, öğretmenlerin soru hazırlama, puanlama, performans değerlendirme ve sınav kâğıdı analizi görevlerini tamamlamaları uzun zaman almaktadır. AI, değerlendirme yöntemlerini daha çeşitli, değerlendirme sürecini daha bilimsel ve değerlendirme sonuçlarını daha doğru hale getirmektedir (Huang vd., 2021 s.208).

VR, öğretmenlerin ve öğrencilerin, sınıflarda ders verme ve fiziksel olarak deneyler yürütme gibi derinlemesine bilgi ve anlayış edinmenin çok önemli olduğu geleneksel öğretim yöntemlerinde karşılaştıkları sorunları çözebilir. Örneğin, çeşitli güvenlik endişeleri ve riskler içeren veya pahalı ekipman kullanımına ihtiyaç duyulan deneylerde VR en iyi seçenektir (Ahmad vd., 2022, s.5). AI tarafından desteklenen VR ve AR gibi teknolojiler, gerçek dünya senaryolarını ve karmaşık kavramları simüle ederek öğrenmeyi daha etkileşimli ve keyifli hale getirebilir (<https://www.ucanwest.ca/>, 2025). Di Serio vd. (2013) çalışması, artırılmış gerçeklik teknolojisinin öğrencilerin motivasyonunu artırdığını göstermektedir. Predescu vd. (2023) çalışması, VR ve oyunlaştırma yöntemlerinin öğrencilerin bilişsel performansı, katılımı ve öğrenme deneyimi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, akıllı kampüsler inşa etmek için AI teknolojisinin uygulanması, eğitim alanında yeni bir trend haline gelmektedir. Birçok kampüste, okul personeli dışındaki kişilerin girmesinin engellenmesi gereken yurtlar, laboratuvarlar, kütüphaneler ve diğer yerler için yüz tanıma teknolojisi aracılığıyla kimlik doğrulaması yapılmaktadır. Yüz tanıma teknolojisi ayrıca kütüphanede kitap ödünç almak ve iade etmek için kullanılabilir (Huang vd., 2021, s.209-210).

AI, her öğrencinin benzersiz ihtiyaçlarını karşılamak için eğitim içeriğini uyarlayarak kişiselleştirilmiş öğrenmeyi mümkün kılmaktadır. Uyarlanabilir öğrenme teknolojileri aracılığıyla AI, bir öğrencinin güçlü ve zayıf yönlerini, öğrenme hızını ve tercihlerini analiz edebilir. Bu veriler, AI sistemlerinin özelleştirilmiş ders planları ve kaynaklar sunmasını sağlayarak öğrencilerin öğrenme stillerine en uygun eğitimi almasını sağlamaktadır (<https://www.waldenu.edu/>, 2025). AI, öğrenci öğrenme performansı ve öğrenme çıktıları hakkında gerçek zamanlı iç görüler sağlayarak sürekli değerlendirme ve iyileştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Veri analitiği yoluyla AI, öğrencilerin ilerlemesini izleyebilir, eğilimleri belirleyebilir ve iyileştirme alanlarını vurgulayabilir (<https://www.ucanwest.ca/>, 2025). AI, idari

görevleri otomatikleştirerek eğitimi daha uygun maliyetli hale getirebilir. Örneğin, AI ödevleri notlandırma, öğrenci kayıtlarını yönetme ve velilerle iletişim kurma gibi rutin görevleri yerine getirerek eğitimcilere mesleki gelişimleri için daha fazla boş zaman kazandırabilir. Ayrıca, AI destekli eğitim platformları, minimum ek maliyetle yüksek kaliteli eğitimi daha geniş bir kitleye ulaştırabilir (<https://education.illinois.edu/>, 2024). Rakap (2024) çalışması, ders planlamasını kolaylaştırma, eğitimi kişiselleştirme ve talep üzerine profesyonel gelişim sunma gibi AI'nın potansiyel avantajlarını sıralamaktadır. Ayrıca, AI'nın eğitimcilerin rolünü tamamen değiştirmesini değil, destekleyici bir araç olarak kullanılmasını savunmaktadır.

Digital Education Council tarafından hazırlanan Global AI Student Survey 2024, öğrencilerin %66'sının kullandığı ChatGPT'nin en yaygın kullanılan AI aracı olduğu belirtmektedir (<https://www.digitaleducationcouncil.com/>, 2024). Essel vd. (2022) çalışması, sohbet robotuyla etkileşime giren öğrencilerin ders eğitmeniyle etkileşime girenlere kıyasla akademik olarak daha iyi performans sergilediğini göstermektedir. Bravo ve Cruz-Bohorquez (2024, s.16) çalışmasına göre, AI sohbet robotları, eğitim rehberliği sunarak, karmaşık kavramları açıklayarak ve talimatları öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlayarak eğitmen görevi görmektedir. Öğrenciler, çalışma sürelerini optimize etmek için AI sohbet robotlarını kullanmaktadır. AI sohbet robotları, öğrencilere bilgi arama, içerik özetleme, çalışma materyallerini düzenleme, bilgileri tercüme etme ve belgeleri taslak haline getirme gibi çeşitli görevlerde destek sağlamaktadır. Chamorro-Atalaya vd. (2023) araştırmasına göre, sohbet robotları öğrenme üzerinde olumlu bir etki yaratmakta ve bu etki, sadece akademik performansın iyileştirilmesinde değil, aynı zamanda öğrenciler ve öğretmenler arasındaki etkileşimde de kendini göstermektedir. Vanichvasin (2022) çalışması, sohbet robotlarının ilginç, yenilikçi ve eğlenceli bir öğretim yolu olduğunu savunmaktadır. Ek olarak, sohbet robotu teknolojisinin öğrenci öğrenimini ve memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

AI, işbirlikçi öğrenmenin iyileştirilmesine yardımcı olabilir. Bilgisayar destekli işbirlikçi öğrenmenin en kritik unsurlarından biri, katılımcıların fiziksel olarak aynı alanda bulunmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Çevrimiçi asenkron tartışma grupları, bilgisayar destekli işbirlikçi öğrenmede çok önemlidir. AI sistemleri, asenkron tartışma gruplarını izler, öğretmenlere öğrencilerin tartışmaları hakkında bilgi sağlar ve öğrencilerin katılımını ve öğrenmesini teşvik etme konusunda yardımcı olur (Allam vd., 2023a, s.131). Zadorina vd. (2024, s.163) çalışmasında, eğitim sürecinde AI araçlarının kullanılmasının, eğitim kurumlarında verimlilik, etkileşim, kapsayıcılık, yenilikçilik ve erişilebilirlik ile karakterize edilen olumlu öğrenme ortamının yaratılmasına yol açacağını bulmuştur. Akinwalere ve Ivanov (2022, s.5), AI'nın, yabancı dil

eğitimi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunun altını çizmektedir. Öte yandan, Tambuskar (2022, s.10) çalışmasında, öğrencilerin, soruları ya da ödevleri için sınıfa gitmeye gerek kalmadan, 7/24 AI destekli sanal asistanları kullanabileceğini belirtmektedir.

YAPAY ZEKÂ KULLANIMINDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

AI, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri, otomatik değerlendirmeler ve veri odaklı iç görüler sunarak eğitim sektöründe devrim yaratmaktadır. Ancak bu gelişmeler, özellikle veri gizliliğiyle ilgili önemli etik zorluklar getirmektedir. Eğitim kurumları, veri güvenliği ve olası kötüye kullanım konusunda endişelere yol açan büyük miktarda öğrenci verisi toplamakta ve işlemektedir. Ayrıca AIED, öğrenme algoritmalarındaki potansiyel önyargılar nedeniyle ayrımcı sonuçlar oluşturma riski taşımaktadır (Khan, 2024, s.1; Huang, 2023, s.2577). Hasan vd. (2024), analizi, öğrencilerin kişisel verilerinin ve gizliliklerinin korunmasıyla ilgili önemli endişelerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, üniversitelerin eğitimde AI teknolojilerinin etik kullanımını yöneten net politikalar oluşturmalarının kritik ihtiyacını vurgulamaktadır. Phua vd. (2025) sonuçları, veri güvenliği, gizlilik ve AI araçlarına aşırı güvenme potansiyeliyle ilgili önemli endişelere işaret etmekte ve bu da eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin gelişimini engelleyebilmektedir. Zodorina vd. (2024, s.179) çalışmasına göre, AIED etkili bir şekilde uygulanması için erişim ve eşitlik, eğitim içeriğinin kalitesi, öğretmen eğitimi ve desteği, dijital okuryazarlık, eleştirel düşünme, problem çözme ve veri gizliliği ve güvenliği gibi sorunlar öncelikle ele alınmalıdır.

AI, öğretmen eğitiminde kültürel zorluklarla da karşılaşabilir. Örneğin, bazı öğretmenler ve eğitimciler, AI'nın eğitimde kullanılmasına karşı direnç gösterebilir ve bunun mesleki özerkliklerini tehdit ettiğini düşünebilirler. AI teknolojileri, farklı değerlere ve yorumlayıcı uygulamalara sahip küresel olarak çeşitli toplumlar ve kültürlerle etkileşime girer, bu da kültürel uyumsuzluklara yol açabilir (Jamal, 2023, s.143). AIED entegrasyonunda dikkate alınması gereken bir diğer nokta ise sosyal ve duygusal bağların önemidir. Eğitim görevlileri, uzman sistemlerin ve sohbet robotlarının kendilerinin yerini alabileceğinden endişe duyabilir (Allam vd., 2023a, s.135). Tao vd. (2019, s.45) çalışmasında, AIED araçlarının ve robotların kullanımında duygu eksikliğinin altını çizmektedir. AIED, yalnızca algoritmaların değil, aynı zamanda duyguların ve uygun değerlerin de bir araya gelmesi gereken güçlü bir pedagojik yaklaşımdan ele alınmalıdır (Vazquez-Cano, 2021, s.7). Benzer şekilde, Makhmudovich (2023) araştırması, eğitim sürecinde otomasyon ve insan müdahalesi arasında bir dengeye ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

Teknolojinin artan karmaşıklığı nedeniyle AI sistemlerinin işleyişlerini ve sonuçlara nasıl ulaştığını açıklamak zor olabilir. Bu, AI'nın kara kutu (black box) olarak adlandırılmasına neden olur. AI şeffaflığı, insanların AI sisteminin nasıl oluşturulduğunu ve kararları nasıl aldığını daha iyi anlamalarını sağlayacak bilgilere erişmesine yardımcı olur (Jonker vd., 2025). Şeffaflık eksikliği, potansiyel olarak hesap verebilirliği engeller ve kötü niyetli davranışları tespit etmeyi zorlaştırır (Stryker, 2025). AI uygulamalarında veri kalitesi en önemli unsurlardan biridir. Yüksek kaliteli veri sağlamak zorlu ancak hayati bir görevdir, çünkü AI modellerinin etkinliği büyük ölçüde eğitildikleri verilerin doğruluğuna, tutarlılığına ve güvenilirliğine bağlıdır (Agarwal, 2024). Birçok AI projesi, modellerinin yanlış, eksik veya hatalı şekilde etiketlenmiş verilere dayanması nedeniyle başarısız olmaktadır (Craig ve Walch, 2025). Fenu vd. (2022, s.11) çalışması, eğitimsel AI 'da tarafsızlığın önemine vurgu yapmaktadır. Öte yandan, AI teknolojileri, son derece karmaşık kimlik avı saldırıları oluşturmak ya da deepfake içerik üretmek gibi kötü amaçlı amaçlar için kullanılabilir (<https://provost.wsu.edu/>, 2025). Ivanov (2023) çalışmasında, AIED'de en önemli riskleri, veri kümeleri ve algoritmalarındaki önyargılar, AI kararlarının açıklanabilirliğinin ve şeffaflığının eksikliği, AI'ya aşırı güvenme ve intihal olarak sıralamaktadır. Önyargılı algoritmalar, özellikle kabul veya notlandırma süreçlerinde kullanılırsa, öğrenciler üzerinde yıkıcı etkilere sahip olabilecekleri için önemli bir tehdit oluşturabilmektedir (Slimi ve Carballido, 2023, s.590).

Eğitim kurumları öğretim, değerlendirme ve idari görevler için giderek daha fazla AI'ya destekli araçlara güvenmesi, bu teknolojilere olan aşırı bağımlılık riskini beraberinde getirmektedir. Bu bağımlılık, teknik arızalar veya siber saldırılar durumunda önemli kesintilere yol açabilir. Dahası, öğrenciler AI sistemlerinin yanıtlar ve çözümler sunmasına alışabilecekleri için, bu durum, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin gelişimini de azaltabilir (<https://www.ucanwest.ca/>, 2025). Microsoft 2023 AI in Education Report'a göre, AIED'de temel endişeler; intihal ve kopyada artış, AI araçlarına aşırı bağımlı olma potansiyeli, iş kaybı, gizlilik, güvenlik ve etikdir (<https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/>, 2023). Carnegie Learning tarafından hazırlanan The State of AI in Education 2024 Report'a göre, eğitimciler, en büyük zorluğun öğrencilerin AI'yı kopya çekmek için kullanması olduğunu belirtmektedir. Bunu, eğitim ve destek eksikliği, teknik aksaklıklar, yüksek maliyet ve gizlilik izlemektedir. Yöneticilerin %80'inin okullarında veya bölgelerinde AI'ya ilişkin politikaları bulunmamaktadır ve %93'ü öğretmenlere AI konusunda eğitim verilmesinin önemli olduğuna inanmaktadır (<https://discover.carnegielearning.com/>, 2024).

Saputra vd. (2023) çalışmasına göre, AIED’de ortaya çıkan engeller arasında, yüksek maliyetler, AI yeterliliklerini için kısıtlı öğretmen kadrosu ve eğitim planları, müfredat yapısında ve eğitimin yapısal düzeyinde yavaş değişiklikler yer almaktadır. Crompton vd. (2024) çalışmasına göre, AIED K-12'deki zorluklar arasında AI’ya yönelik olumsuz algılar, öğrenci ve öğretmen teknoloji becerilerinin eksikliği, etik endişeler ve AI araçlarının kullanım kolaylığı ve tasarımıyla ilgili sorunlar yer almaktadır. Su vd. (2023) çalışması, AI okuryazarlığının zorluklarını, (i) öğretmenlerin AI bilgisi, becerileri ve güveninin eksikliği, (ii) müfredat tasarımının eksikliği ve (iii) öğretim yönergelerinin eksikliği olarak sıralamaktadır. Öte yandan, modern elektrikli ekipmanların mevcut olmaması, bilgi teknolojisi donanımının yetersizliği, kesintisiz internetin mevcut olmaması, yüksek maliyetler (<https://www.birchwoodu.org/>, 2025), siber güvenlik, bütçe kısıtlamaları gibi sorunlar da eğitimde AI destekli teknolojilerin potansiyelini keşfetme sürecini engellemektedir (<https://www.cosn.org/> , 2024).

YAPAY ZEKÂ STRATEJİLERİ

AI teknolojileri, kişiselleştirilmiş öğrenme platformları, ders planlama ve kaynaklara yardımcı olma, idari görevleri daha verimli hale getirme ve öğrenciler için ilgi çekici öğrenme fırsatları yaratma konusunda umut verici fırsatlar sunmaktadır (Kemp, 2025). Ancak AI’nın okullarda tanıtılması, kullanılması ve nasıl kullanılacağına belirlenmesi, çocukların ve gençlerin gelişim aşamalarına uygunluğunun dikkatle değerlendirilmesini gerektirir. Bununla birlikte, okullar için, AI’nın faydalarından yararlanırken potansiyel riskleri azaltmak adına net bir AI stratejisi oluşturmak büyük önem taşımaktadır (Kemp ve Carson, 2025). Etkili bir AI stratejisi vizyon, amaçlar, hedefler, politika çerçevesi, kaynak tahsisi, personel gelişim ihtiyaçları ve risk azaltıcıları içermelidir. Bu noktada kurumlar, gerekli ağ ve donanıma sahip olup olmadıklarını, çalışanların ve öğrencilerin AI hakkında ne düşündüklerini ve personel beceri boşluklarını değerlendirmelidir (Coxon, 2024). AI güçlü bir araçtır fakat etkinliği, bir okulun veya eğitim kurumunun belirli ihtiyaçları ve hedefleriyle ne kadar iyi uyum sağladığına bağlıdır (Blackburn vd., 2025). Öte yandan, AIED ile ilgili en önemli endişelerden biri veri gizliliğidir. Verilerin nasıl kullanıldığı, saklandığı ve paylaşıldığı hakkında şeffaf iletişim, endişeleri gidermek ve güveni teşvik etmek için önemlidir. Okullar, özellikle öğrenciler ve veliler olmak üzere tüm paydaşların yürürlükteki veri politikalarından tamamen haberdar olduğundan emin olmalıdır (Dax, 2025).

AI okuryazarlığı, bireylerin AI’nın güçlü yanlarını, sınırlamalarını ve toplumsal etkilerini anlamalarını sağlayan temel bilgi, beceri ve tutumları kapsar. Bu amaçla, AI araçlarına ilişkin anlayışı derinleştirmek için okuryazarlık atölyeleri ve eğitim oturumları düzenlemek, deneyimleri ve en iyi uygulamaları paylaşmak için platformlar oluşturmak ve devam eden öğrenmeyi

desteklemek için erişilebilir makaleler, vaka çalışmaları ve araç kılavuzları gibi materyalleri hazırlamak önemlidir (Ames, 2024). Bu uygulamaların benimsenmesi, sürekli iyileştirme ve iş birliği kültürünü de teşvik etmektedir (<https://www.naesp.org/>, 2023). AI teknolojisi hızla gelişmektedir. Dolayısıyla, yalnızca bir okulun veya bölgenin işgücünün AI'yı sorumlu bir şekilde kullanmak için nasıl eğitileceğini değil, aynı zamanda önümüzdeki yıllarda öğretmenlerin rollerindeki ve öğrenci fırsatlarındaki temel değişikliklere nasıl hazırlanacağını düşünebilecek çapraz işlevli ekipler oluşturmak da göz önünde bulundurulması gereken bir faktördür (<https://www.newleaders.org/>, 2024). Diğer taraftan, AIED'de güvenli ve sorumlu kullanımı için net yönergeler hazırlanmalıdır (<https://www.weforum.org/>, 2024). Kurumlar, AI araçlarının, yeteneklerini ve risklerini takip etmek ve tüm personelin, AI'nın eğitimde kullanımıyla ilgili olarak yayınlanan mevzuat veya kılavuzlar hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamalıdır (<https://www.forbes.com/>, 2024).

AI'nın eğitimde etik bir şekilde kullanılması, özellikle genç öğrencilerle çalışırken büyük önem taşımaktadır. AI araçları, yaşa uygun olduklarından ve zararlı önyargıları pekiştirmediklerinden emin olmak için incelenmelidir. Bununla birlikte, AI uygulamalarının okulun değerleri ve eğitim felsefesiyle uyumlu olmaya devam etmesini sağlamak için düzenli olarak izlenmesi gerekmektedir (Kemp ve Carson, 2025). Westerman vd. (2024), bir kuruluş içindeki dijital ve liderlik yeteneklerini değerlendirip geliştirerek ve ardından dijital dönüşüm projelerinin uygulanmasına rehberlik ederken adım adım bir kontrol listesi yaklaşımını izleyerek başladıkları bir çerçeve sunmaktadır. AI araçlarının etkilerini izlemek ve değerlendirmek için kapsamlı bir sistem uygulamak, yöneticilerin doğru kararlar almasına olanak tanımaktadır. Bu geri bildirim döngüsü, entegrasyonun okulun strateji ve hedefleriyle uyumlu olmasına sağlamak ve genel verimliliği arttırmaktadır (DeFlitch, 2025). Öte yanda, Cameron (2019), AI'nın öğrencilere sağlayabileceği faydalarla teknolojinin gerçekliği arasında büyük bir uçurum olduğunu savunarak, eğitimcilerin bu uçurumun farkında olmaları ve karşılanamayacak beklentiler yaratmamak için AI'nın eğitimdeki vaatlerinin artıları ve eksileriyle yüzleşmeye hazır olmaları gerektiğini belirtmektedir (Akt. Cantu-Ortiz vd., 2020, s.1206). Bununla birlikte, değişime karşı direnç, genellikle AI'nın öğretmenlerin yerini alacağı korkusundan kaynaklanan mühim bir engeldir. Endişelere yanıt vermek için, okullar eğitimcileri sürece erken dâhil etmeli, AI uygulamaları hakkında bilgilendirmeli ve dünyadaki başarı hikâyelerini vurgulamalıdır (<https://www.computingschool.org.uk/>, 2025).

SONUÇ

Eğitim, insan medeniyetinin gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. İnternet ve dijital teknolojilerin yaygın olarak kullanılmasıyla, çevrimiçi platformlar fiziksel sınıfların yerini almaya

başlamaktadır. AI, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerini geliştirerek, idari görevleri otomatikleştirerek ve veriye dayalı iç görüler sağlayarak eğitimde devrim yaratmaktadır. AI, öğrenme, muhakeme ve problem çözme gibi akıllı insan davranışlarını simüle edebilen sistemlerin ve makinelerin geliştirilmesini ifade eder. AI, eğitim alanında popüler bir araç olarak ortaya çıkmış ve öğretim ve öğrenmede daha önce hiç olmadığı kadar verimlilik, yaratıcılık ve destek sağlayan yeni bir çağ vaat etmektedir. AI'yı eğitime dâhil etmek, dönüşüm için benzeri görülmemiş fırsatlar sunmaktadır. Öğrenme deneyimlerini kişiselleştirme, öğrenci katılımını artırma, bireysel ihtiyaçları belirleme ve ele alma, gerçek zamanlı geri bildirim sağlama, öğretim ve öğrenme materyallerinin kalitesini iyileştirme ve eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirme, AI'nın eğitim alanına getirdiği yetenekler arasındadır. Dolayısıyla, AI, 21. yüzyılda işletmelerin ve eğitim kurumlarının hayatta kalması, rekabet gücü ve büyümesi için hayati önem taşımaktadır.

AI alanında benzeri görülmemiş bir büyümeye tanık olurken, bu teknolojilerin benimsenmesiyle ilişkili potansiyel riskler ve zorluklar göz önünde bulundurulmalıdır. AI'nın eğitimde kullanılmasında karşılaşılan en kritik zorluklar, veri gizliliği ve güvenliği, etik, önyargı ve ayrımcılık, şeffaflık ve açıklanabilirlik eksikliği, bütçe kısıtlamaları, uzman çalışan eksikliği, teknolojiye aşırı bağımlılık, sınırlayıcı yasal düzenlemeler ve insan dokunuşunun eksikliği olarak sıralanabilmektedir. AI'nın eğitim üzerindeki hem olumlu hem de olumsuz etkilerini keşfetmek, yöneticilerin olası dezavantajları en aza indirirken öğrenci öğrenimini geliştiren politikalar oluşturmaya yardımcı olur. AI'yı eğitime başarılı bir şekilde entegre edebilmek için, kurumun mevcut teknik alt yapısını gözden geçirmek, net ve uygulanabilir bir yol haritası oluşturmak, çalışanlar için AI eğitimleri düzenlemek, veri koruma yasalarına ve etik yönergelerle bağlı kalmak önem verilmesi gereken noktalardır. Ayrıca, AI'yı eğitimcilerin rolünü ikame etmektense tamamlayıcı bir araç olarak kullanmak, öğrenme sürecine getirdiği benzersiz değeri korumak açısından kritiktir. Bir başka ifadede AI, eğitimde öğretmenlerin yerini alacak bir araç olarak değil, onları destekleyecek bir araç olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Abbasi, B., Wu, Y., & Luo, Z. (2025). Exploring the impact of Artificial Intelligence on curriculum development in global higher education institutions. *Education and Information Technologies*, 30(1), 547-581.
- Agarwal, A. (2024). What are the challenges of ensuring data quality for AI? <https://www.datagaps.com/blog/what-are-the-challenges-of-ensuring-data-quality-for-ai/>
Erişim Tarihi: 14.04.2025

- Ahmad, S., Alam, M., Rahmat, M., Mubarik, M. & Hyder, S. (2022). Academic and administrative role of Artificial Intelligence in education. *Sustainability*, 14, 1101, 1-11.
- Ahmad, S., Rahmat, M., Mubarik, M., Alam, M. & Hyder, S. (2021). Artificial Intelligence and its role in education. *Sustainability*, 13(22), 12902, 1-11.
- Akinwalere, S. & Ivanov, V. (2022). Artificial Intelligence in higher education: Challenges and opportunities. *Border Crossing*, 12(1), 1-15.
- Alenezi, A. (2024). The effect of Emotional Intelligence on higher education: A pilot study on the interplay between Artificial Intelligence, Emotional Intelligence, and e-learning. *Multidisciplinary Journal for Education, Social and Technological Sciences*, 11(2), 51-77.
- Ali, O., Murray, P., Momin, M., Dwivedi, Y. & Malik, T. (2024). The effects of Artificial Intelligence applications in educational settings: Challenges and strategies. *Technological Forecasting & Social Change*, 199, 123076
- Allam, H., Dempere, J., Akre, V., Parakash, D., Mazher, N., & Ahamed, J. (2023). Artificial Intelligence in Education: An Argument of Chat-GPT use in Education. *9th International Conference on Information Technology Trends (ITT)*, Dubai, United Arab Emirates, 151-156.
- Allam, H., Dempere, J., Akre, V. & Flores, P. (2023a). Artificial Intelligence in education (AIED): Implications and challenges. A. Johnston et al. (eds.), *Proceedings of the HCT International General Education Conference, Atlantis Highlights in Social Sciences, Education and Humanities* 13, 126-140.
- Al-Tkhayneh, K., Alghazo, E. & Tahat, D. (2023). The advantages and disadvantages of using Artificial Intelligence in education. *Journal of Educational and Social Research*, 13(4), 105-117.
- Alwaqdani, M. (2025). Investigating teachers' perceptions of Artificial Intelligence tools in education: Potential and difficulties. *Education and Information Technologies*, 30(3), 2737-2755.
- Al-Zahrani, A. & Alasmari, T. (2024). Exploring the impact of Artificial Intelligence on higher education: The dynamics of ethical, social, and educational implications. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-12.
- Alzubi, J., Nayyar, A. & Kumar, A. (2018). Machine learning from theory to algorithms: An overview. *Journal of Physics: Conference Series*, 1142, IOP Publishing, 012012.
- Ames, L. (2024). Elevating AI Strategies in Schools: Navigating the Next Wave of Innovation. <https://globalonlineacademy.org/insights/articles/elevating-ai-strategies-in-schools> Erişim Tarihi: 14.04.2025

- Baidoo-Anu, D., Asamoah, D., Amoako, I. & Mahama, I. (2024). Exploring student perspectives on generative Artificial Intelligence in higher education learning. *Discover Education*, 3(1), 98
- Blackburn, C., Phillips, S. & Parekh, P. (2025). Developing your school's vision for AI. <https://www.toddleapp.com/learn/blog-post/future-of-ai-in-education/> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Blazic, A. (2022). Artificial Intelligence in education: Challenges and opportunities. <https://school-education.ec.europa.eu/en/discover/expert-views/artificial-intelligence-education-challenges-and-opportunities> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Boesch, G. (2023). What is Computer Vision? The Complete Guide. <https://viso.ai/computer-vision/what-is-computer-vision/> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Bravo, F. & Cruz-Bohorquez, J. (2024). Engineering education in the age of AI: Analysis of the impact of chatbots on learning in engineering. *Education Sciences*, 14(5), 484, 1-20.
- Cameron, R.M. (2019). AI-101: A Primer on using Artificial Intelligence in education, *Exceedly Press*
- Cantu-Ortiz, F. J., Galeano Sanchez, N., Garrido, L., Terashima-Marin, H. & Brena, R. F. (2020). An Artificial Intelligence educational strategy for the digital transformation. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing*, 14(4), 1195-1209.
- Chamorro Atalaya, O., Huarcaya-Godoy, M., Duran-Herrera, V., Nieves Barreto, C., Suarez Bazalar, R., Cruz-Telada, Y., Alarcon Anco, R., Huayhua Mamani, H., Vargas Diaz, A. & Balarezo Mares, D. (2023). Application of the chatbot in university education: A systematic review on the acceptance and impact on learning. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 22(9), 156-178.
- Chassignol, M., Khoroshavin, A., Klimova, A. & Bilyatdinova, A. (2018). Artificial Intelligence trends in education: A narrative overview. *Procedia Computer Science 136, 7th International Young Scientist Conference on Computational Science*, 16–24.
- Chen, L., Chen, P. & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in education: A review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278.
- Coxon, D. (2024). A Comprehensive Guide to Developing a Whole School AI Strategy. <https://nationalcollege.com/news/a-comprehensive-guide-to-developing-a-whole-school-ai-strategy> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Craig, L., & Walch, K. (2025). Data quality in AI: 9 common issues and best practices. <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/feature/9-data-quality-issues-that-can-sideline-AI-projects> Erişim Tarihi: 14.04.2025

- Crompton, H., Jones, M. & Burke, D. (2024). Affordances and challenges of Artificial Intelligence in K-12 education: A systematic review. *Journal of Research on Technology in Education*, 56(3), 248-268.
- Damerji, H. & Salimi, A. (2021). Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of Artificial Intelligence in accounting. *Accounting Education*, 30(2), 107-130.
- Dax, A. (2025). Developing an AI Strategy in Schools. <https://www.ai-in-education.co.uk/resources/developing-an-ai-strategy-in-schools> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- DeFlitch, S. (2025). AI in Schools: A Strategic Approach for District-Wide Implementation. <https://www.panoramaed.com/blog/ai-in-schools> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Di Serio, A., Ibanez, M. & Kloos, C. (2013). Impact of an augmented reality system on students' motivation for a visual art course. *Computers & Education*, 68, 586-596.
- Essel, H., Vlachopoulos, D., Tachie-Menson, A., Johnson, E., & Kwame Baah, P. (2022). The impact of a virtual teaching assistant (chatbot) on students' learning in Ghanaian higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19(1), 57.
- Fakhar, H., Lamrabet, M., Echantoufi, N., El Khattabi, K. & Ajana, L. (2024). Artificial Intelligence from teachers' perspectives and understanding: Moroccan study. *International Journal of Information and Education Technology*, 14(6), 856-864.
- Fan, Y., Tang, L., Le, H., Shen, K., Tan, S., Zhao, Y., Shn, Y., Li, X., & Gasevic, D. (2025). Beware of metacognitive laziness: Effects of Generative Artificial Intelligence on learning motivation, processes, and performance. *British Journal of Educational Technology*, 56(2), 489-530.
- Fenu, G., Galici, R. & Marras, M. (2022). Experts view on challenges and needs for fairness in Artificial Intelligence for education. *International Conference on Artificial Intelligence in Education, Cham: Springer*, 243-255.
- Gamage, K., Dehideniya, S., Xu, Z. & Tang, X. (2023). ChatGPT and higher education assessments: More opportunities than concerns?, *Journal of Applied Learning & Teaching*, 6(2), 358-369.
- Han, J. W., Park, J. & Lee, H. (2022). Analysis of the effect of an Artificial Intelligence chatbot educational program on non-face-to-face classes: A quasi-experimental study. *BMC Medical Education*, 22(1), 830.
- Hasan, S., Amin, A., Tanim, S., Jin, Y. & Ma, H. (2024). Perspectives on Artificial Intelligence integration in higher education: Moral implications and data privacy concerns. *10th*

International Conference on Computer and Communications (ICCC), IEEE, Chengdu, China.

https://aws.amazon.com/what-is/deep-learning/?nc1=h_ls (2025). What is Deep Learning?.

Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://azure.microsoft.com/en-us/resources/cloud-computing-dictionary/artificial-intelligence-vs-machine-learning> (2025). Artificial Intelligence (AI) vs. Machine Learning (ML).

Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-product-and-services/microsoft-education/downloadables/AI-in-Education-A-Microsoft-Special-Report.pdf> (2023). AI in Education: A Microsoft Special Report. Erişim Tarihi:

14.04.2025

<https://cloud.google.com/learn/artificial-intelligence-vs-machine-learning> (2025). Artificial Intelligence (AI) vs. machine learning (ML). Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://discover.carnegielearning.com/hubfs/PDFs/2024-AI-in-Ed-Report.pdf> (2024). The State of AI in Education. Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://education.illinois.edu/about/news-events/news/article/2024/10/24/ai-in-schools--pros-and-cons> (2024). AI in Schools: Pros and Cons. Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://provost.wsu.edu/challenges-of-ai/> (2025). Policies: Challenges of AI. Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://st.llnl.gov/news/look-back/birth-artificial-intelligence-ai-research> (2025). The birth of Artificial Intelligence (AI) research. Erişim Tarihi: 14.04.2025.

<https://www.birchwoodu.org/what-are-the-opportunities-and-challenges-for-ai-in-education/> (2025). What are the opportunities and challenges for AI in education? Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://www.computingschool.org.uk/forum-news-blogs/2025/march/developing-and-implementing-an-ai-strategy-in-schools-cas-primary-event/> (2025). Developing and Implementing an AI Strategy in Schools. Erişim Tarihi: 14.04.2025

https://www.cosn.org/wp-content/uploads/2024/05/2024_CoSN_LeadershipSurvey_Report_F2.pdf (2024). Cosn State of EdTech District Leadership. Erişim Tarihi: 14.04.2025

<https://www.digitaleducationcouncil.com/post/what-students-want-key-results-from-dec-global-ai-student-survey-2024> (2024). What Students Want: Key Results from DEC Global AI Student Survey 2024. Erişim Tarihi: 14.04.2025

- <https://www.forbes.com/councils/forbestechcouncil/2024/07/17/6-considerations-for-a-school-districts-ai-strategy/> (2024). 6 Considerations For A School District's AI Strategy. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.naesp.org/resource/5-strategies-for-success-in-bringing-ai-to-schools/> (2023). 5 Strategies for Success in Bringing AI to Schools. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.nasa.gov/what-is-artificial-intelligence/> (2025). What is Artificial Intelligence?. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.newleaders.org/blog/getting-started-how-to-develop-ai-guidelines-for-schools-and-districts> (2024). Getting Started: How to Develop AI Guidelines for Schools and Districts. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.oracle.com/artificial-intelligence/what-is-natural-language-processing/> (2021). What Is Natural Language Processing (NLP)?. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- https://www.tutorialspoint.com/artificial_intelligence/artificial_intelligence_robotics.htm (2025). Artificial Intelligence-Robotics. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.ucanwest.ca/blog/education-careers-tips/advantages-and-disadvantages-of-ai-in-education> (2025). Advantages and disadvantages of AI in education. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.vodafone.com/news/vodafone-foundation/vodafone-foundation-research-highlights-the-emergence-of-a-new-ai-skills-gap-in-europe> (2025). Vodafone Foundation research highlights the emergence of a new AI skills gap in Europe. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.waldenu.edu/programs/education/resource/five-pros-and-cons-of-ai-in-the-education-sector> (2025). 5 Pros and Cons of AI in the Education Sector. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- <https://www.weforum.org/stories/2024/04/prepare-future-policy-ideas-ai-in-education/> (2024). How we can prepare for the future with foundational policy ideas for AI in Education. Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Huang, L. (2023). Ethics of Artificial Intelligence in education: Student privacy and data protection. *Science Insights Education Frontiers*, 16(2), 2577-2587.
- Huang, A., Lu, O., & Yang, S. (2023). Effects of Artificial Intelligence: Enabled personalized recommendations on learners' learning engagement, motivation, and outcomes in a flipped classroom. *Computers & Education*, 194, 104684.
- Huang, J., Saleh, S., & Liu, Y. (2021). A review on Artificial Intelligence in education. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(3), 206-217.

- Huang, S. P. (2018). Effects of using Artificial Intelligence teaching system for environmental education on environmental knowledge and attitude. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(7), 3277-3284
- Hwang, G. J., Xie, H., Wah, B., & Gasevic, D. (2020). Vision, challenges, roles, and research issues of Artificial Intelligence in Education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 1, 100001.
- Ivanov, S. (2023). The dark side of Artificial Intelligence in higher education. *The Service Industries Journal*, 43(15-16), 1055-1082.
- Jamal, A. (2023). The role of Artificial Intelligence (AI) in teacher education: Opportunities & challenges. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 10(1), 139-146.
- Jia, S. & Zhang, X. (2021). Teaching mode of psychology and pedagogy in colleges and universities based on Artificial Intelligence technology. *Journal of Physics: Conference Series*, IOP Publishing, 1852, 032033.
- Jonker, A., Gomstyn, A. & McGrath, A. (2025). What is AI transparency? <https://www.ibm.com/think/topics/ai-transparency> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Kemp, A. (2025). Developing and implementing a school strategy for AI. <https://www.sec-ed.co.uk/content/best-practice/developing-and-implementing-a-strategy-for-artificial-intelligence/> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Kemp, A., & Carson, J. (2025). Developing and implementing a strategy for AI in schools. <https://www.headteacher-update.com/content/best-practice/developing-strategy-for-artificial-intelligence-in-schools/> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Kengam, J. (2020). Artificial Intelligence in Education. Bournemouth University. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.16375.65445> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Khan, M., Khojah, M. & Vivek, V. (2022). Artificial Intelligence and big data: The advent of new pedagogy in the adaptive e-learning system in the higher educational institutions of Saudi Arabia. *Education Research International*, 2022(1), 1263555, 1-10.
- Khan, W. (2024). Ethical challenges of AI in education: Balancing innovation with data privacy. *Journal of AI Integration in Education*, 1(1), 1-13.
- Kim, J. (2024). Leading teachers' perspective on teacher-AI collaboration in education. *Education and information technologies*, 29(7), 8693-8724.
- Kuleto, V., Ilic, M., Dumangiu, M., Rankovic, M., Martins, O., Paun, D., & Mihoreanu, L. (2021). Exploring opportunities and challenges of Artificial Intelligence and machine learning in higher education institutions. *Sustainability*, 13(18), 10424, 1-16.

- Laupichler, M., Aster, A., Schirch, J. & Raupach, T. (2022). Artificial Intelligence literacy in higher and adult education: A scoping literature review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 100101.
- Limna, P., Jakwatanatham, S., Siripipattanakul, S., Kaewpuang, P., & Sriboonruang, P. (2022). A review of Artificial Intelligence (AI) in education during the digital era. *Advance Knowledge for Executives*, 1(1),3, 1-9.
- Lin, H. (2022). Influences of Artificial Intelligence in Education on teaching effectiveness: The mediating effect of teachers' perceptions of educational technology. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (Online)*, 17(24), 144.
- Lin, X. F., Chen, L., Chan, K. K., Peng, S., Chen, X., Xie, S., Liu, J., & Hu, Q. (2022). Teachers' perceptions of teaching sustainable Artificial Intelligence: A design frame perspective. *Sustainability*, 14(13), 7811.
- Lindner, A. & Romeike, R. (2019, November). Teachers' perspectives on Artificial Intelligence. *12th International Conference on Informatics in Schools, Situation, evaluation and perspectives, ISSEP*, 7893-7925
- Lu, W. & Lin, C. (2025). Meta-analysis of influencing factors on the use of Artificial Intelligence in education. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 34(2), 617-627.
- Makhmudovich, G. (2023). Integrating Artificial Intelligence into learning: Advantages and challenges. *Next Scientists Conferences*, 88-90.
- Malik, A. R., Pratiwi, Y., Andajani, K., Numertayasa, I. W., Suharti, S. & Darwis, A. (2023). Exploring Artificial Intelligence in academic essay: Higher education student's perspective. *International Journal of Educational Research Open*, 5, 100296
- Marrone, R., Taddeo, V. & Hill, G. (2022). Creativity and Artificial Intelligence: A student perspective. *Journal of Intelligence*, 10(3), 65.
- Mohn, E. (2022). Expert System (Artificial Intelligence). <https://www.ebsco.com/research-starters/computer-science/expert-system-artificial-intelligence> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Nguyen, T. N. T., Van Lai, N. & Nguyen, Q. T. (2024). Artificial Intelligence (AI) in Education: A case study on ChatGPT's influence on student learning behaviors. *Educational Process: International Journal*, 13(2), 105-121.
- Ouyang, F., Zheng, L. & Jiao, P. (2022). Artificial Intelligence in online higher education: A systematic review of empirical research from 2011 to 2020. *Education and Information Technologies*, 27(6), 7893-7925.
- Paek, S. & Kim, N. (2021). Analysis of worldwide research trends on the impact of Artificial Intelligence in education. *Sustainability*, 13,7941, 1-20.

- Phua, J., Neo, H. & Teo, C. (2025). Evaluating the impact of Artificial Intelligence tools on enhancing student academic performance: Efficacy amidst security and privacy concerns. *Big Data and Cognitive Computing*, 9(5), 131.
- Polak, S., Schiavo, G. & Zancanaro, M. (2022). Teachers' perspective on Artificial Intelligence education: An initial investigation. *CHI Conference on Human Factors in Computing Systems Extended Abstracts*, 1-7
- Predescu, S., Caramihai, S. & Moisescu, M. (2023). Impact of VR application in an academic context. *Applied Sciences*, 13(8), 4748.
- Qian, L., Cao, W. & Chen, L. (2025). Influence of Artificial Intelligence on higher education reform and talent cultivation in the digital intelligence era. *Scientific Reports*, 15(1), 6047.
- Rakap, S. (2024). Navigating the role of Artificial Intelligence in special education: Advantages, disadvantages, and ethical considerations. *Practice*, 1-6.
- Sanusi, I. T., Agbo, F. J., Dada, O. A., Yunusa, A. A., Aruleba, K. D., Obaido, G., Olawumi, O., Oyelere, S. S. & Centre for Multidisciplinary Research and Innovation (2024). Stakeholders' insights on Artificial Intelligence education: Perspectives of teachers, students, and policymakers. *Computers and Education Open*, 7, 100212.
- Saputra, I., Astuti, M., Sayuti, M., & Kusumastuti, D. (2023). Integration of Artificial Intelligence in education: Opportunities, challenges, threats, and obstacles. A literature review. *The Indonesian Journal of Computer Science*, 12(4).
- Sethi, K., Chauhan, S., & Jaiswal, V. (2021). Artificial Intelligence in higher education: First attempt. *Impact of AI Technologies on Teaching, Learning, and Research in Higher Education*, Shivani Verma, Pradeep Tomar (eds). *IGI Global*, 1-29
- Sharadgah, T. & Sa'di, R. (2022). A systematic review of research on the use of Artificial Intelligence in English language teaching and learning (2015-2021): What are the current effects?, *Journal of Information Technology Education: Research*, 21, 337
- Slimi, Z. & Carballido, B. (2023). Navigating the ethical challenges of Artificial Intelligence in higher education: An analysis of seven global AI ethics policies. *Tem Journal*, 12(2), 590-602.
- Smith, C., McGuire, B., Huang, T., & Yang, G. (2006). The History of Artificial Intelligence <https://courses.cs.washington.edu/courses/csep590/06au/projects/history-ai.pdf> .Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Stryker, C. (2025). The 5 biggest AI adoption challenges for 2025. <https://www.ibm.com/think/insights/ai-adoption-challenges> Erişim Tarihi: 14.04.2025

- Su, J., Ng, D. & Chu, S. (2023). Artificial Intelligence (AI) literacy in early childhood education: The challenges and opportunities. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100124.
- Tambuskar, S. (2022). Challenges and benefits of 7 ways Artificial Intelligence in education sector. *Review of Artificial Intelligence in Education*, 3.
- Tao, H., Diaz, V. & Guerra, Y. (2019). Artificial Intelligence and education: Challenges and disadvantages for the teacher. *Arctic Journal*, 72(12), 30-50.
- Thormundsson, B. (2024). Artificial Intelligence (AI) market size worldwide from 2020 to 2030. <https://www.statista.com/forecasts/1474143/global-ai-market-size> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Trisnawati, W., Putra, R., & Balti, L. (2023). The impact of Artificial Intelligence in education toward 21st-century skills: A literature review. *PPSDP International Journal of Education*, 2(2), 501-513.
- Trivedi, A. (2024). Expert Systems in AI. <https://www.analyticsvidhya.com/blog/2024/08/expert-systems-in-ai/> Erişim Tarihi: 14.04.2025
- Vanichvasin, P. (2022). Impact of chatbots on student learning and satisfaction in the entrepreneurship education programme in higher education context. *International Education Studies*, 15(6), 15-26.
- Vazquez Cano, E. (2021). Artificial Intelligence and education: A pedagogical challenge for the 21st century. *Educational Process: International Journal*, 10(3), 7-12.
- Wang, S., Sun, Z. & Chen, Y. (2023). Effects of higher education institutes' Artificial Intelligence capability on students' self-efficacy, creativity, and learning performance. *Education and Information Technologies*, 28(5), 4919-4939.
- Westerman, G., Bonnet, D. & McAfee, A. (2014). Leading digital: Turning technology into business transformation. *Harvard Business Press, Boston, USA*
- Yang, D., Oh, E. S. & Wang, Y. (2020). Hybrid physical education teaching and curriculum design based on a voice-interactive Artificial Intelligence educational robot. *Sustainability*, 12(19), 8000, 1-14.
- Yilmaz, R., & Yilmaz, F. G. K. (2023). The effect of Generative Artificial Intelligence (AI)-based tool use on students' computational thinking skills, programming self-efficacy, and motivation. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100147.

For citation / Atıf için:

ALAYLI, B., AYKUŞ, B., & TÜRK, T. (2025). Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip bireylere yönelik Damgalama Ölçeği. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 213–242. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16918454>, <https://dergipark.org.tr/pub/kitod>

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip bireylere yönelik Damgalama Ölçeği

Stigma Scale for people with Autism Spectrum Disorder

Berra ALAYLI

Psikolog, 16400, Bursa, Türkiye

E-mail: berraalayli@gmail.com

ORCID: 0009-0008-6125-9852

Burcu AYKUŞ

Psikolog, 67000, Zonguldak, Türkiye

E-mail: aykusburcu@gmail.com

ORCID: 0009-0000-3233-9867

Tayyar TÜRK

Psikolog, 16400, Bursa, Türkiye

E-mail: tyytrk54@gmail.com

ORCID: 0090-0002-6746-2288

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

02/05/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

01.06.2025 (Majör), 23.06.2025 (Majör), 30.07.2025 (Minör)

Kabul Tarihi / Accepted Date:

21/08/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Kastamonu Üniversitesinin 08.11.2023 tarih ve 41 sayılı Etik Kurul Onay Belgesi bulunmaktadır.
- ✓ Ethics Committee Approval by Kastamonu University's 08.11.2023 date and 41 Document no.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (% 33.4).
Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (33.4 %).
2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (% 33.3).
Author contribution: Wrote the article, collected the data, and analyzed/reported the results (33.3 %).
3. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (% 33.3).
Author contribution: Wrote the article, collected the data, and analyzed/reported the results (33.3 %).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The authors declare that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %5'tir.

This study was scanned using the iThenticate program. The final similarity rate is 5 %.

Teşekkür / Acknowledgement

Desteklerinden ötürü Dr. Öğr. Üyesi Mutluhan Ersoy'a teşekkür ederiz.

Thanks to Dr. Mutluhan ERSOY for her support.

Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip bireylere yönelik Damgalama Ölçeği

Öz

Otizm spektrum bozukluğu (OSB) erken çocukluk döneminde iletişim ve sosyal alanda eksiklik,tekrarlayıcı davranış örüntüsü ile kendini belli eden nöro-gelişimsel bir bozukluktur. Otizme sahip bireylere yönelik damgalama otizmlili bireyleri ve ailelerini olumsuz biçimde etkilemektedir. Alanda damgalama ile ilgili çalışmalar bulunsada bu durumu doğrudan ölçecek bir ölçme aracı bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı da otizm spektrum bozukluğuna sahip bireylere yönelik olan damgalamayı ölçmek ve OSB'ye sahip bireylere yönelik damgalama ölçeği geliştirmektir.

Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları 18 yaş üstü 346 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara 26 maddeden oluşan Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Damgalama Ölçeği ve 38 maddeden oluşan Otizm Spektrum Bozukluğuna sahip bireylere yönelik damgalama ölçeği verilmiştir. TOSBYDÖ maddeleri ile birlikte maddelerin anlaşılabilirliğini arttırmak ve bireylerin günlük hayat rutinleri temel alınarak damgalama düzeylerini daha iyi ölçebilmek amacıyla OSBli bir bireyi anlatan kısa bir senaryo TOSBYDÖ ölçeğinin ilk kısmında katılımcılara sunulmuştur. Ölçek geliştirme de yöntem aşamasında, Açıklayıcı Faktör Analizine (AFA) başvurulmuştur. Açıklayıcı faktör analizi ölçeğin; kaçınma, önyargı, korku, acıma, öfke-baskı, ayırım, sorumluluk olarak adlandırılmakta olduğumuz 7 boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Ölçek güvenirliği için Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Damgalama Ölçeği kullanılmış ve yapılan korelasyon çalışması sonucu maddelerin .034 ve .524 arasında değiştiği görülmüştür. Cronbach Alpha katsayısı ise .84 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler ışığında ölçeğin OSB ile ilgili yapılacak olan çalışmalarda güvenle kullanılabilir olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Nörogelişimsel bozukluklar, Otizm Spektrum Bozukluğu, Ölçek geliştirme, Damgalama, Etiketleme

Stigma Scale for people with Autism Spectrum Disorder

Abstract

Autism Spectrum Disorder (ASD) is a neurodevelopmental disorder that manifests itself in early childhood through deficits in communication and social interaction, as well as repetitive behavioral patterns. Stigmatization toward individuals with autism negatively affects both the individuals themselves and their families. Although there are studies on stigma in the field, there is no measurement tool that directly assesses this phenomenon. The aim of this study is to measure the stigma directed toward individuals with Autism Spectrum Disorder and to develop a stigma scale for individuals with ASD.

The validity and reliability study of the scale was conducted with 346 participants over the age of 18. Participants were administered the Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) Stigma Scale, which consists of 26 items, and the Stigma Scale for Individuals with Autism Spectrum Disorder, which originally consisted of 38 items. In order to enhance item clarity and better assess the level of stigmatization based on individuals' daily routines, a short vignette describing a person with ASD was presented at the beginning of the ASD Stigma Scale. Participants completed these scales face-to-face in approximately 20 minutes. During the scale development process, Exploratory Factor Analysis (EFA) was used. Based on the data collected and the analyses conducted, the scale, initially comprising 38 items, was finalized with 30 items. The EFA revealed that the scale consists of seven dimensions, which were labeled as avoidance, prejudice, fear, pity, anger-pressure, discrimination, and responsibility. To test the reliability of the scale, a correlation analysis was performed using the ADHD Stigma Scale, and the item correlations were found to range between .034 and .524. The Cronbach's alpha coefficient of the scale was calculated as .84. These findings indicate that the scale can be reliably used in future studies on Autism Spectrum Disorder.

Keywords: Neurodevelopmental Disorder, Autism Spectrum Disorder, Scale Development, Stigma, Labeling

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

While sociability is a positively perceived and accepted behavior in society, being unsociable is seen as a situation that is labeled as outside the norms of society or abnormal (Çopuroğlu and Mengi, 2014). Similarly, having a disease has been one of the leading factors causing stigmatization for many years (Bekiroğlu, 2021). Autism Spectrum Disorder (ASD) is a neurodevelopmental disorder characterized by limited social skills, communication difficulties, repetitive behavior patterns and adherence to routines that begin to show their presence in early childhood (APA, 2013). It is rapidly increasing in Turkey and around the world (Uz and Kaya, 2018). This shows that ASD is an increasing problem. According to 2019 data, it is thought that there are more than two million people affected by ASD (ODFED, 2019) and this number is known to increase every year (CDC, 2022). This affected group includes the individual with autism, their relatives and their environment. Parents in the affected group stated that they were exposed to stigmatization from their environment and that their own lives were restricted along with their children's lives (Uz and Kaya., 2018). For this purpose, the development of a measurement tool for ASD and stigmatization has an important place in terms of increasing awareness about autism and providing information in this direction. The current study aimed to develop a reliable and valid scale for measuring the stigmatization in ASD and determine the required subdimensions of such a scale. When the measurement tools in the ASD literature were examined, it was found that measurement tools have been developed mostly for mental health. The development of a stigma scale for ASD will shed light on other studies on autism. At the same time, it has an important place in terms of solving the social problem of exclusion and stigmatization. It is important to examine social exclusion and stigmatization on the axis of gender in order to reduce the confounding factor. Therefore, validity and reliability studies can be conducted again as a male and female version of the story scenario of the scale, which can be considered as a limitation of the study. In addition, the scale can be supported with different studies by using the current developed scale with other psychometrically validated measurement tools.

Conceptual and Theoretical Framework

Concepts

Exclusion

It is defined as the inability of people to enjoy some of their rights because they have behaviors that do not conform to different social norms.

Neurodevelopmental Disorders

Neurodevelopmental disorders (NDDs) are disorders with a developmental origin characterized by difficulties in social relationships, emotional confusion, communication problems, and inadequacy in educational skills.

Social Stigmatization

The social and psychological reactions of others to a person perceived as stigmatized.

Autism Spectrum Disorder

It is a neuro-developmental disorder characterized by limited social skills, communication difficulties, repetitive behavior patterns and adherence to routines that begin to manifest in early childhood.

Literature Review

According to studies, ASD was observed in 1 out of every 2,500 children in 1985 (Sezgin, 2016), 1 out of every 150 children in 2000 (CDC, 2022 as cited in Yazıcı ve Karsantık, 2023), 1 out of every 59 children in 2018 (Baio et al., 2014 as cited in Akkuş et al., 2020) and 1 out of every 44 children today (CDC, 2022 as cited in Yazıcı ve Karsantık, 2023). In the USA, ASD prevalence rates increased by 23% in the two-year period between 2006 and 2008 and by 78% in the six-year period between 2002 and 2008, and in the light of the data, these prevalence rates continue to increase today (Christensen et al, 2018 as cited in Gölbaşı et al., 2021). Since we still have not obtained sufficient statistics in Turkey, based on the statistical results predicted by the Autism Platform in previous years, it is thought that there will be 550,000 individuals with autism and around 150,000 children with ASD in the 0-14 age group in 2019. These data tell us that even in 2019, it is thought that there are more than two million people

affected by autism. This affected group includes the individual with ASD, their relatives and their environment (ODFED, 2019).

Method

In line with the development of the Stigma Scale in Autism Spectrum Disorder, a literature review was conducted and an item pool was created based on qualitative studies. The items in the item pool were divided into sub-dimensions "Mental Illness Stigma" and "Dangerousness Model of Stigma" was determined based on the modeling of the study. "ADHD Stigma Scale" was applied to the participants for the parallel form reliability analysis of the scale to be developed. As part of the validity study, exploratory factor analysis (EFA) was conducted to determine the construct validity of the scale. As a result of the factor analysis, items with factor loadings below 0.30 were removed from the scale. After the items were removed, the factor analysis was repeated. As a result of the repeated analysis, it was found that the scale initially had a 9-factor structure. If an item have on two factors and the difference between them was less then 0.10 was item removed. As a result of the item discarding, a 7-factor structure was obtained from the scale. The explained variance of the seven-factor scale was determined as 30%.

Results and Discussion

In this study, the ADHD Stigma Scale was used as a parallel form to the ASD Stigma Scale and it was aimed to measure the stigma variable. The forms were given to the participants at the same time. Reliability coefficients were interpreted by calculating the correlation coefficient of the stigmatization variable between the two forms. Before the Exploratory Factor Analysis (EFA) of the Autism Spectrum Disorder Stigma Scale (ASDSS), which has 38 items in total, the correlation of the items with each other was checked and the 5th, 28th and 32nd items with $p < .1$ were removed. The 38-item scale was ,thus, reduced to 35 with the removal of these three items. The items that fit in with two dimensions and did not have a difference of more than .10 between them were sorted one by one and the items with the lowest factor loadings were discarded respectively. The discarded items were 16th, 13rd, 26th, 38th, and 22nd items respectively. As a result of the EFA, these 5 items were discarded and the final scale was compromised of 30 items and 7 sub-dimensions. There are 11 items under the first factor (item numbers: 6, 4, 23, 10, 1, 24, 18, 19, 14, 15, 7), 5 items under the second factor (items numbers: 12, 21, 9, 3, 33), 4 items under the third factor (item numbers: 36, 35, 37, 27), 3 items under the fourth factor (item numbers: 2, 20, 8), 2 items under the fifth factor (item numbers: 30, 34), 3 items under the sixth factor (item numbers: 31, 25, 29), and 2 items under the seventh factor (item numbers: 17, 11). The identified factors were named as "Avoidance", "Prejudice", "Fear", "Pity", "Anger-Pressure", "Discrimination" and "Responsibility" respectively. The factor loadings of the 7-factor structure of the scale ranged between .45 and .74. The scale explains 58.525% of the total variance. In multidimensional designs, variance above 50% is considered sufficient (Büyüköztürk, 2010).

Conclusion and Suggestions

In the study, the items with factor loadings below 0.30 were removed from the scale. After the items were removed, factor analysis was performed again. As a result of the factor analysis, it was found that the scale initially had a 9-factor structure, but items with a difference of less than .10 were discarded if the items classified into two factors at the same time. As a result of the item discarding, a 7-factor structure was obtained from the scale. The explained variance of the seven-factor scale was determined as 30%. The Cronbach Alpha internal consistency coefficient of the entire scale was found to be .72. The reliability coefficient obtained for the whole scale is above .70, which is the accepted value in scales (Anastasi, 1982). The reliability coefficient of the first factor was .90, the reliability coefficient of the second factor was .34, the reliability coefficient of the third factor was .66, the reliability coefficient of the fourth factor was .74, the reliability coefficient of the fifth factor was .18, the reliability coefficient of the sixth factor was .18 and the reliability coefficient of the seventh factor was .30. It is estimated that the items with low reliability coefficients have low reliability coefficients due to the small number of items. The reliability coefficients obtained indicate that the scale is reliable (Creswell, 2005). As a result of the parallel form analysis, the correlation coefficient was calculated as .55. As a result of the reliability and validity analyses, the "Stigmatization Scale in Autism Spectrum Disorder" was developed, consisting of a total of 31 items and 7 sub-factors. It is thought that this scale will contribute to the studies on individuals with autism.

GİRİŞ

İnsan biyolojik ve sosyal gereksinimleri bulunan bir canlıdır. Birinci derece gereksinimleri biyolojik ihtiyaçlar; ikinci derece gereksinimler ise psikososyal ihtiyaçlardır (Top vd., 2003). Biyolojik ihtiyaçlar; yeme içme ve sosyallik ihtiyacıdır. Psikososyal ihtiyaçlar ise iletişim kurma, hoşlanma, yakınlık kurma, deneyim paylaşma gibi faaliyetlerdir. Bu durum birey için sosyallik ihtiyacının da hayatında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir (Çopuroğlu ve Mengi, 2014). Ancak bazen bu temel ihtiyacımız olan sosyallik gereksinimini ve iletişim becerilerini karşılayamayacak veya karşılamakta zorluk yaşayacak halde olduğumuz durumlar olabilir.

Sosyallik ve iletişimde zorluk yaşama nörogelişimsel bozukluklarda görülebilir. Nörogelişimsel bozukluklar (NGB); toplumsal ilişkilerde zorluk yaşama, duygu durumunda karışıklık, iletişim problemleri, eğitsel becerilerde yetersizlik ile karakterize olan bozukluklardır (APA, 2013). Bu grup bozukluklar; Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), dil ve konuşma bozuklukları (DKB), dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB), özgül öğrenme bozukluğu, motor bozukluklar ve tik bozukluklarıdır. OSB; erken çocukluk döneminde varlığını göstermeye başlayan sosyal becerilerin sınırlılığı, iletişim güçlüğü, tekrarlayıcı davranış kalıpları ve rutinlere bağlılık ile kendini gösteren nörogelişimsel bir bozukluktur (APA, 2013). OSB; toplumsal iletişim bozukluklarına ve kısıtlı, yineleyici davranış örüntülerine göre farklı düzeylerde sınıflandırılmaktadır. Birinci düzey; destek almadığında toplumsal etkileşimindeki eksiklikleri fark edilen ikinci düzey; sözel ve sözel olmayan iletişimde büyük eksiklik yaşayan, başkalarından gelen iletişim kurma yaklaşımlarına az tepki veren veya beklenenden fazla tepki gösteren, odağını kolay bir şekilde değiştiremeyen ve davranışlarında esnek olamayan üçüncü düzey; sözel ve sözel olmayan iletişimdeki büyük eksiklikle birlikte çok kelime kullanmayan ve iletişim kurmak için beklenen davranış örüntüleri dışındaki yollara başvuran, odağını kolay bir şekilde değiştiremeyen ve davranışlarında esnek olamayan bireylerdir. DEHB; günlük hayattaki işlevselliği bozacak düzeyde dikkat süresinde azalma ve hareketlilik-dürtüsellik örüntüsü ile karakterizedir (APA, 2013). DEHB; hem dikkatsizliğin hem de aşırı hareketliliğin olduğu, dikkatsizliğin daha baskın olduğu ve aşırı hareketliliğin daha baskın olduğu tip olmak üzere üç farklı tipte görülebilmektedir. Danielson ve diğerleri (2024) Amerika'da 7-13 yaş arasında yaptığı çalışmada 7 milyon çocuğun DEHB tanısına sahip olduğu bulunmuştur (Danielson vd., 2024). Ayrıca bu oranın erkeklerde daha yaygın olduğu görülmektedir. Özgül Öğrenme Bozukluğu; bireyin zeka düzeyinin normal ya da normalin üzerinde olmasına ve herhangi bir nörolojik, işitsel ya da görsel yetersizliğin

bulunmamasına rağmen, akademik becerilerde gelişimsel olarak beklenenin altında performans göstermesiyle tanımlanan nörogelişimsel bir bozukluktur (APA 2013). Disleksi (okuma güçlüğü), disgrafi (yazma güçlüğü) ve diskalkuli (matematiksel işlem güçlüğü) olmak üzere üç temel alt türde sınıflandırılmaktadır. Bu nörogelişimsel bozukluğun okul çağındaki çocuklardaki görülme sıklığı %5-14, yetişkinlerdeki ise %4 oranındadır (Aksoy, 2019). Türkiye’de tanı almış özel öğretim öğrencilerinin %3’ünde bu bozukluk tespit edilmiştir (Melekoğlu, 2017). Bu bozukluğa sahip çocukların yaklaşık %80’inde disleksi belirtileri gözlemlenmektedir (Akgül, 2024). Gelişimsel koordinasyon bozuklukları (GKB), günlük yaşam ve akademik alanda motor becerilerin yaşitlarına göre önemli derecede gelişmemiş olmasından kaynaklı nörogelişimsel bir motor koordinasyon bozukluğudur (Aksoy, 2019; Tunçtürk vd., 2019). Yaygın görünmesine rağmen tanısı daha az olmakla birlikte sıklığı %1.8 ile %10.9 arasındadır (Tunçtürk vd., 2019). Dil ve konuşma bozukluğu; anlama, konuşma ve dilin herhangi bir alanında yaşitlarına göre dil ve iletişim becerilerine uygun şekilde kullanamaması yani dili kullanma becerisinin engellenmesi olarak tanımlanmaktadır (Paul, 2007). Tik bozuklukları, genellikle çocukluk döneminde ortaya çıkan ve motor ile/veya vokal tiklerin gözlemlenmesiyle tanımlanan nörogelişimsel bozukluklar arasında yer almaktadır (Yazgan ve Bulut, 2016). Tikler; sıklık ve şiddet açısından dalgalı bir seyir izleyen, genellikle ataklar şeklinde ortaya çıkan, ani, hızlı, ritmik olmayan, istemsiz ve yinelenen hareketler ya da seslerdir ve bu sesler günlük hayatın işlevini bozarak birçok soruna (okul devamsızlığı, akran zorbalığı, iletişimde zorlanma vb.) yol açabilmektedir (Tan vd., 2020).

Damgalamanın tarihi eski Yunan dönemine kadar uzanmakta (Goffman, 1963) olup toplumun varsaydığı “normal” davranışın ya da görünüşün bireyde olmaması nedeniyle bireyin ayrımcılığa uğraması ile ortaya çıkmaktadırlar (Soygür ve Özalp, 2005) Goffman (1963), Sosyal Damgalama Teorisinde damgalanmayı, bireyin sosyal norm ve değerlerin olumsuz bir şekilde dışında kaldığı varsayılan sosyal kimlik olarak tanımlamıştır. Goffman (1963)’e göre damgalama sosyal çevrede oluşmakta ve sadece damgalanan engelli çocukların değil, damgalanan bireyin ebeveynlerinin, arkadaşlarının, çevresinin de yaşam kalitesini büyük ölçüde etkilemektedir.

Pryor ve Reeder (2012)’in yaptığı araştırmaya göre damgalamanın dört türü vardır. Damgalama, kendi kendini damgalama, toplumsal damgalama, yapısal damgalama ve ilişkilendirme yoluyla damgalama olarak görülebilmektedir (Huws ve Jones, 2013). Toplumsal damgalama, damgalı olarak algılanan kişiye karşı diğer kişilerin sosyal ve psikolojik tepkileridir. Sahip olunan inanç ve doğuştan getirdikleri tepkileri, engelin ciddiyetinin ne

düzeyde algılandığı ve engelin medyadaki görüntüsü de çokça etkilidir. Toplum tarafından olumsuz şekilde etiketlenen bireyler, yalnızca dışlayıcı tutumların doğrudan etkilerine maruz kalmakla kalmaz; aynı zamanda bu damgalamayı içselleştirerek öz saygılarında ve öz yeterlik algılarında da düşüş yaşayabilirler (Corrigan vd., 2006). Kendi kendini damgalama, toplumsal damgalanmış olma durumunun sosyal ve psikolojik etkilerini kendine yansıtarak kendine yönelik damgalamayı içselleştirmesidir. İlişkilendirme yoluyla damgalama, damgalanmış kişiyle ilgili birine gösterilen sosyal ve psikolojik tepkileri ifade etmektir. Çocuklar için bu tür damgalama ebeveynlerini, ailedeki diğer kişileri, bakıcılarını veya arkadaşlarını kapsayabilmektedir (Üstündağ, 2023).

OSBye yönelik damgalama halen güncel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Yu vd., 2020; Paula vd., 2020; Veroni, 2019). OSB'li bireyler her ne kadar belirli bir fiziksel görünüme sahip olsalar da, sosyal kurallara uymayan davranışları ile toplumun OSB hakkındaki bilgi eksikliği birleştiğinde, damgalanmaya maruz kalmaları kaçınılmaz hale gelebilmektedir (Broady vd., 2017). OSBli çocukların, öğretmenleri ve akranları tarafından tipik gelişim gösteren çocuklara kıyasla farklı algılanması (Abu-Hamour ve Muhaidat, 2014) sonucu okul ortamında ayrımcılığa maruz kalma gibi olumsuz deneyimlerin daha sık yaşanmasına sebep olduğu görülmektedir (Cappadocia vd., 2012). OSBli bireylerin sınırlı sosyal iletişim becerileri, kendine özgü ancak genel geçer olmayan iletişim tarzları, taklit becerilerindeki yetersizlik, alışılmadık ses ve davranış örüntüleri ile karşısındakinin duygularını anlamakta zorlanmaları, kişiler arası ilişkilerde karşılıklı etkileşimi engelleyerek zamanla tek taraflı iletişime ve bu bireylerin tuhaf bulunarak damgalanma ile kendine yabancılaşma yaşamasına neden olabilmektedir (Şahin ve Özyurt, 2022). Bu çocuklar, toplumun beklentilerini karşılayamama ve belirlenen davranış kalıplarına uyum sağlayamama nedeniyle dışlanmakta; kamusal alanlarda ise öfke dolu bakışlara, sözlü uyarılara, incitici etiketlemelere maruz kalmakta, "normal" olarak tanımlanan akranları etkileşimlerini sınırlandırılmakta ve bazı sosyal ortamlarda engellenmeye çalışılmaktadırlar (Uz ve Kaya, 2018). Anneler, çocuklarının OSB yüzünden küçükken daha az damgalamaya maruz kaldıklarını çünkü çocuk oldukları için yaptıkları davranışları çocukluklarına verdiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte yine de çocuk OSBye sahip olması nedeni ile aile bireylerinden daha az ilgi görebilmekte, kreşte öğretmenler tarafından dışlanabilmekte ve sosyal ortamda yaşıt çocuklar tarafından ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Bu durum çocuğun sosyalleşmesinin ve arkadaşlık kurmasının önünde bir engel teşkil etmektedir (Uz ve Kaya, 2018).

OSBnin sebebi tam olarak aydınlatılamamış olmakla birlikte, en yaygın kabul gören görüş,

birden fazla faktörün (epigenetik yatkınlık, hücrel stres, çevresel faktörler, psikososyal faktörler vb.) etkileşiminin bu bozukluğun ortaya çıkmasında rol oynadığı yönündedir (Dağıdır vd., 2022; Klei vd., 2012; Sanders vd., 2015). OSB'nin nedeniyle ilgili araştırmalar devam etmekte olup psikojenik teori, afektif (duygusal) görüş teorisi, zihin kuramı teorisi, merkezi bütünleme teorisi ve davranışsal teori olmak üzere çeşitli teoriler ortaya atılmaktadır (Tokuç, 2009). Psikojenik teoriye göre OSB; doğuştan psikojenik stresle meydana gelen annenin soğuk ve ilgisiz, babanın ise hoşgörüsüz olduğu ailelerin çocuklarında görülür (Mara, 2009). Davranışsal teoriye göre OSB; içsel nedenlerin yanı sıra sosyal-çevresel etmenlerin ilişkisiyle ortaya çıkmaktadır (Hixson vd., 2008). Afektif (duygusal) teoriye göre OSB; doğuştan gelen duygusal etkileşime girmede yetersizlik durumuyla bağlantılı görülmektedir (Baron- Cohen, 1988). Zihin kuramı teorisine göre OSB; bilişsel alandaki anomalilerden dolayı kendi ve başkalarının zihinlerini anlayabilmede ve öngörmeye güçlük sonucu ortaya çıkmaktadır (Baron- Cohen, 2000). Teoriler farklı bakış açılarıyla farklı perspektiften bakmış olsalar da OSB tek bir nedenle açıklanamaz olup psikolojik, biyolojik ve çevresel faktörlerin sonucu olarak ortaya çıkar (Güller vd., 2020). Araştırmalara göre, her ne kadar 8–12. aylar gibi erken dönemlerde kesin tanı koymak mümkün olmasa da; 5 yaştan önce, özellikle 18–24. aylar arasında OSB tanısı güvenilir şekilde koyulabilmektedir (Sayan ve Durat, 2007). Tanı alma ve tedavi süreçlerinde aileler önemli bir rol oynamaktadır (Akkuş vd., 2020). Fakat ilk teşhis sonrası tanıyı kabullenme, yaşam tarzındaki değişikliklerle mücadele etmek, çocukların duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını değerlendirebilme ve karşılayabilme aileler için zor olabilmektedir (Çınar, 2024). Erken tanı, özel eğitimin mümkün olan en kısa sürede başlaması açısından büyük önem taşır; çünkü küçük yaştaki çocuklar öğrenme dönemlerinde yüksek potansiyele sahiptir ve eğitimden daha fazla fayda sağlarlar (Korkmaz, 2010). Ayrıca erken tanı, ailenin sürece daha iyi hazırlanmasına ve uygun bir strateji geliştirmesine olanak verir.

OSBde tanı sürecinde yaşanan sıkıntılar iki başlık altında incelenmektedir; İlki ailesel ve çevresel sıkıntılar ikincisi ise sağlık sistemine ilişkin olan sıkıntılardır. Ailesel ve çevresel sıkıntılara baktığımızda aile çocuğun gelişim süreci ile ilgili bilgiye sahip olmadığı için ve çocuğun davranışlarını olağan bulduğu için yardım aramamaktadır; Aile ile ilgili bir diğer faktör ise ailenin çocuğun OSBli olduğunu kabul etmemesi veya reddetmesidir. Sağlık sıkıntılarına bakıldığında ise gidilen hastanede randevu almanın uzun sürmesi, personel eksikliği, doktorların çok hasta bakmak zorunda kalmaları ile olgunun eksik ya da kayıp değerlendirilmesi gibi durumlar tanıyı geciktirmektedir (Aydos ve Çalış, 2021). Erden vd., (2009) yaptıkları çalışmada OSB ve yaygın gelişim bozukluğunda aile hekimlerinin rolünü

incelemiş ve çalışmada OSByi ilk fark eden kişilerin çocukların anneleri (%52.7) olduğunu aktarmıştır. Bu çalışmaya ek olarak Foster vd., (2025) yaptıkları çalışmada tanı almak için süreci başlatanların yine aileler (%59.5) olduğunu belirtmiştir. Aileler çocuk hekimine gittiğinde hekimlerden sadece %18.8'i belirtileri fark etmiş ve çocukların fiziksel gelişimi ya da kişiler arası ilişkileri sorulduğunda doktorlardan %9.5'i çocuğun gelişiminin normal seyrettiğini söylemiştir. Aile hekimlerinin %7.1 'inin çocuğun bir süre daha takip edilmesi gerektiğini söylediği, %8'inin sevk önerdiği, %9.1'inin "Yapılacak bir şey yok" dediği, %32.4'ünün ise "Erkek çocuklarında böyle olur", "İleride açılır", "Konuşur", "6-7 yaşa kadar bekleyelim" şeklinde ifade ettiği görülmüştür. Ayrıca yılda 4-24 kez çocuk hekimi tarafından düzenli bir şekilde gözlenen çocukların sadece %4'lük bir kısmı OSB ya da Yaygın Gelişim Bozukluğu (YBG) tanısı almıştır (Erden vd., 2009). Aileler gittikleri sağlık kuruluşlarında psikolog, psikiyatrist ve çocuk psikiyatrye görünmelerine rağmen semptomların devamı halinde tekrar gelmeleri, endişe etmemeleri gerektiği ya da bir sorun olmadığına yönelik dönütler almışlardır. Ancak üçüncü kez bir teşhis koymak için gittikleri danışmanlıkta OSB'ye sahip olan çocukların %60 kadarı bir dönüt alabilmiş ve geri kalan kısım ise tekrar bir danışmanlık alma sürecine girmiştir (Howlin ve Asgharian, 1999). Bununla birlikte tanı alan OSBli bireyler gittikleri sağlık kuruluşlarında yanlış tanı da alabilmekte ve bu yanlış tanıya göre tedavi planı uygulanabilmektedir (Thayer vd., 2024). Tedavi planında verilen tanı ve ilaçlar OSBli bireyler açısından psikolojik ve fiziksel strese yol açabilmektedir. Yetişkin OSBli bireylerin de sağlık kuruluşlarında engellere maruz kaldıkları korku, anksiyete, utanç gibi duygular nedeniyle ihtiyacı olan yardımı almakta zorlandıkları belirtilmiştir. Ayrıca bakım sürecini de takip etmekte zorlandıklarını ifade etmişlerdir (Arnold vd., 2024). Bu çalışmalara ek olarak An vd., (2020), Foster vd., (2025), Khalil vd., (2025)'nin yaptığı çalışmalar da bu durumu destekler niteliktedir.

Amerika'da yaşayan asyalı aileler çocuğunun OSB tanısı aldığını çevresine ve ailesine söylemekten çekindiğini, akrabalarının tanı süreci ve sonrasında OSB ilgili bilgi edinmek için uğraşmadığını, ailelerinden bu konuda yardım görmediklerini ifade etmişlerdir (Khalil vd., 2025). Ayrıca Asya toplumlarında bu gibi konuların çok konuşulmadığını ve bazen de akrabalarının tanıyı kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. İran'da gerçekleşen bir çalışma ebeveynlerin hayat kalitesini evliliklerinden memnun olmalarının, sağlık durumlarının ve akraba-özel bir yakından gelen desteğin arttırdığını göstermiştir. Ayrıca profesyonel destek ve çocuğa bakım verirken gerçekleşen olumlu tecrübeler de hayat kalitesine olumlu olarak etki etmektedir (Samadi vd., 2025). Sosyal desteğin az olması ebeveynlerde ve bakım verenlerde

hayat kalitesinin azalmasında rol oynamaktadır. OSBli çocuklar ve aileleri etrafındaki kişiler tarafından dışlandıklarını, diğerlerinin onlara acıdığını ve kötü gözle baktığını ifade etmiştir. Ayrıca çocukların okullarında belirli zorluklarla karşılaştıkları aileler tarafından ifade edilmiştir (Turan vd., 2020). Ebeveyne karşı olan damgalama bakım veren çoğunlukla anne olduğu için daha çok anneye yönelik çocukla çok konuşmadığı, ilgilenmediği yalnız bıraktığı gibi gerekçelerle yüklenilmektedir (Uz ve Kaya, 2018; Estrin vd., 2023). Hatta babalar da anneleri çocukla ilgilenmediği gerekçesi ile sorumlu tutmaktadır. OSBli çocuklara sahip ailelerin ne ölçüde damgalanmaya ve dışlanmaya maruz kaldıkları araştırılmıştır (Akkuş vd., 2020). Bu sonuçlara göre araştırmaya dahil edilen ailelerin %83'ü OSBli çocuklarının arkadaş bulmada güçlük çektiğini ve okul arkadaşlarının %76'sının bazı zamanlarda çocuklarını tuhaf ve garip olarak etiketlediklerini ifade etmektedirler. Ailelerden %22'si OSBli çocuklarına akranları tarafından incitici lakaplar takıldığını, ayrıca OSBli çocuklarının sık sık kendisiyle alay edildiğini ifade ettiğini belirtmektedirler. Ebeveynler kendilerini de çocukların OSBli olmasından sorumlu tutmakta ve bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;” Çok televizyon izlettiğim için oldu”, “Yaptığım bir günahın cezası olduğunu düşünüyorum.”, “Düzgün besleyemediğim için olduğunu düşünüyorum ve kendimi suçluyorum”. 666 ebeveyn ve 453 öğretmenle yapılan bir diğer araştırmada ebeveynlerin %29.1'i, öğretmenlerin ise %49'u OSBli bir çocuğun kendi çocuklarıyla aynı sırada olmasından hoşnut olmayacaklarını ifade etmişlerdir. Ebeveynlerin %40.7'si öğretmenlerin ise %62.7'si OSBli çocukların örgün eğitim okullarından farklı okullarda eğitim almaları gerektiğini belirtmektedirler (Karabekiroğlu vd., 2009). Ebeveynlerin diğerleri tarafından damgalanacakları düşünmesi de OSB tanısına sahip çocuklarına karşı sosyal ve duygusal sonuçlar doğurmaktadır. Ebeveynlerin bireysel olarak hissettikleri damgalanma çocukların sosyal etkinliklerinin azalmasına, akranları ile görüşme sıklığının azalmasına sebep olmaktadır (Green, 2003) hatta ebeveynler kendilerini de çevreden izole etmek zorunda kalmaktadırlar (Estrin vd., 2023). Ailelerin üçte biri otizmlili bir çocuğa sahip oldukları için ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve kendilerini çaresiz hissettiklerini bildirdi, %48,8'i damgalanmadan dolayı ekonomik sorunlar yaşadıklarını bildirdi, %47,4'ü çalışma saatlerini azaltmak zorunda kaldı ve %35,5'i çocuklarının OSBye sahip olmasından dolayı çalışmayı bırakmak zorunda kaldığını belirtti (Paula vd., 2020). Ayrıca OSB gibi bozukluklara sahip çocukları olan aileler, toplumun bu durumu değersiz gördüğünü, ayrımcılık yaptığını düşünmektedir ve suçluluk, öfke, endişe, çaresizlik gibi duyguları hissetmektedirler (Green, 2003).

OSBli çocuklarla yapılan Erken Yoğun Davranışsal Müdahalenin (EIBI) OSBli çocuklarda

daha uyum sağlayıcı davranışlara yol açtığı, konuşma ve sosyalleşme yetilerinde de belirli düzeyde bir yükselme gösterdiği bulunmuştur (Eldevik vd., 2012). Erken davranışsal işaretler gösteren bebeklerde yapılan bir müdahale programında da erken yapılan müdahalelerin OSB semptomlarını azaltmada ve dil gelişimini desteklemede yararlı olduğu görülmüştür (Whitehouse vd., 2021). Aileler ve müdahaleyi yapan uzmanlar ile birlikte bireyselleştirilen ve erken yaşta yapılan Bireysel Sosyal Etkileşim (BSE), OSBli çocuklar üzerinde verilen zamana göre farklılık göstermiştir (Guthrie vd., 2023). 18 aylık çocuklar 27 aylık çocuklara göre alıcı- ifade edici dilde ve sosyal iletişim becerilerinde daha iyi kazanımlar göstermiştir. Farmakolojik tedavinin OSB üzerinde bilimsel açıdan bir etkililiği görülme de OSBnin getirdiği öfke nöbetleri, endişe, depresyon, yeme sorunları, uyku problemleri, tikler ve zarar verici davranışlar gibi eşlik eden davranış sorunlarında kullanılabilir (Korkmaz, 2010). Bunların yanı sıra, diyet uygulamaları, besin takviyeleri, şelasyon tedavisi (ağır metallerin atılma yöntemi), müzik terapisi, duyu bütünleme çalışmaları ve akupunktur gibi yöntemler OSB tedavisi için kullanılmış ancak kesinliği halen tartışılmakta olan tedavi yöntemleridir (Hangül ve Tufan, 2022). Foster vd., (2025) yaptıkları çalışmada hekimlerin ebeveynlere nootropik (%40.4), anksiyeteyi azaltan ilaçlar (%12.5), antipsikotik (%3-4), antibiyotik (%3-4) önerdiklerini ifade etmiştir fakat davranışsal ve gelişimsel müdahalelerin hekimler tarafından daha az önerildiği görülmüştür.

Araştırmalara baktığımızda 1985 yılında her 2.500 çocuktan 1'inde (Sezgin, 2016), 2000 yılında her 150 çocuktan 1'inde (CDC, 2022), 2012 yılında her 1000 çocuktan 69'unda (Christensen vd., 2018), 2020 yılında her 59 çocuktan 1'inde (Maenner vd., 2020) ve günümüzde ise her 44 çocuktan 1'inde görülmektedir (CDC, 2022). Ayrıca OSB'nin prevalans oranları ülkeden ülkeye değişim göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 2020 yılında 8 yaş örnekleme ile yapılan bir çalışma OSB tanı yaygınlığının 36 çocuktan 1'inde görüldüğünü göstermiştir (Maenner vd., 2020) 2022'de tekrarlayan çalışma oranın 31 çocuktan 1'e yükseldiğini ortaya koymuştur (Shaw vd., 2025). İtalya'nın merkez şehirlerinden biri olan Pisa'da yapılan bir çalışma ise OSB tanısının 126 çocuktan 1'inde olduğunu ortaya koymuştur (Narsizi vd., 2018). Türkiye'de de benzer şekilde OSB tanılı bireylerin arttığı bilinmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019). Tohum Otizm Vakfı tarafından 2008 yılında yapılan Adana, Bursa, Gaziantep, İzmir ve Kocaeli örnekleminde gerçekleştirilen çalışmada 18-36 ay arasında yaklaşık 45.000 çocuğun OSB riski taşıdığı ifade edilmiştir (Tohum Otizm Vakfı, 2008). 2018 yılında Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre ise o yıl içerisinde 107.834 çocuğun OSB tanısı aldığı görülmektedir. Bu veriler ışığında OSB ile artık toplumda ve sosyal ortamlarda

karşılaşma oranımız da artmaktadır (Şahin ve Özyurt, 2022).

Araştırmalar göstermektedir ki OSB hakkında bireyler bilgilendirilmeli, farkındalık çalışmaları arttırılmalıdır. Yapılan çalışmalardaki bulgular, bireylerin OSB ile ilgili pek çok yanlış bilgiye, inaniş ve tutuma sahip olduğunu bize göstermektedir (Biber vd., 2018). Örneğin OSB ile ilgili yanlış ve yanıltıcı medya içeriklerine maruz kaldıklarında, OSBli bireyler hakkında gerçek dışı yargılar geliştirebilmektedir. Özellikle medyada OSBli bireylerin genellikle üstün yetenekli kişiler olarak temsil edilmesi, tüm OSBli bireylerin benzer şekilde olağanüstü becerilere sahip olduğu yönünde hatalı bir genellemeye yol açabilmektedir (Yazıcı ve Karsantık, 2023). Bu yanlış bilgi, davranış ve tutumlar da toplumdaki bireylerin OSBli bireylere yönelik damgalayıcı davranışlar sergilediğini düşündürmektedir (Biber vd., 2018). Bu yüzden OSBli bireyin ve çevresinin yaşadığı güçlükleri anlamak ve iyileştirmeye yönelik OSB hakkında bilgilendirmeler yapılması, farkındalık kazandırılması gereklidir (Tüfek ve Sarı, 2016). Bu farkındalık sadece OSBli bireylerin yakınlarının değil, her kesimin kazanması gereken bir farkındalıktır. Bunun nedeni, her etnik kökenden ve her sosyo-ekonomik durumdan insanın OSBye sahip olabilmesidir (Maenner vd., 2020). Bu sebeple herkesin OSB hakkında bilgi ve farkındalık sahibi olması gerekmektedir. Bu farkındalığın artması ile birlikte OSBli bireyler ve ailelerinin sosyal destek unsurlarının artması, topluma kaynaşmaları ve çevre ile sağlıklı etkileşime girebilmeleri kolaylaştırılabilir (Yazıcı ve Karsantık, 2023). Bu yönde toplumun OSBye yönelik olumsuz tutumlarını değiştirmek önemlidir (Arslan, 2023).

Literatürde damgalanma üzerine çalışmalar yer alsa da bunu ölçecek bir ölçme aracı bulunmamaktadır. Bu doğrultuda çalışmamız; TOSBYDÖnün kaç alt boyuttan oluştuğunu ve TOSBYDÖnün geçerli ve güvenilir bir ölçek olup olmadığını ölçmeyi amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmada kullanılan araştırma modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu bu araştırmaya gönüllü olarak katılan 18 yaş üstü bireyler dahil edilmiştir. Dahil edilen katılımcıların verileri 24.02.2024-25.03.2024 tarihleri arasında; Kastamonu Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Ankara Üniversitesi gibi çeşitli üniversitelerden, bu üniversitelerin içerisindeki okul dersliklerinden, Kastamonu, Sakarya, Bursa, Zonguldak, Ankara vb. illerde yer alan kafeler ve parklar başta olmak üzere her kesimden bireyin yer alabileceği sosyal ortamlardan toplanmıştır. Pilot çalışmada kolayda örnekleme yöntemi

kullanılarak ölçek maddelerinin uygunluğu test edilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi, araştırmacıların kolayca ulaşabildiği kişilerden veri topladığı ve küçük gruplarda çalıştığı olasılıksız örnekleme türüdür (Büyüköztürk vd., 2017). Pilot çalışma sonrası genel popülasyona uyarlarken her katılımcının çalışma grubuna girme olasılığı eşit olması için basit rastgele örneklem kullanılmıştır. Basit rastgele örnekleme, çalışma grubunun, evrende yer alan tüm katılımcıların eşit ve bağımsız seçilme olasılığının bulunduğu bir örnekleme yöntemidir (Karasar, 2012). Çalışmaya katılanların %58.4'i (n=202) kadın, %41.6'si (n=144) erkektir. Çalışmaya katılan %98.6 kişinin (n=341) ana dili Türkçedir. %1.4 (n=5) kişinin ise ana dili Türkçe değildir. Yaş aralığı, 18-75 yaş arasını kapsamaktadır. Katılımcıların %6.9'u (n=24) ilkökul, %6.6'sı (n=23) ortaokul, %17.1'i (n=59) lise, %11.3'ü (n=39) ön lisans, %54.6'sı (n=190) lisans, %2.3'ü (n= 8) eğitim almaktadır/almıştır. Medeni duruma bakıldığında % 35.3 (n=122) evli, %46.8 (n=162) bekar, %1.7 (n=6) boşanmış, %3.2 (n=11) bekar ama partneriyle yaşıyor, %5,2 (n=18) bekar ve partneriyle ayrı yaşıyor, %5.5 (n=19) söylemek istemiyor ve %0.9 (n=3) diğer olarak belirtilmiştir. Aylık gelir düzeyine bakıldığında katılımcıların %34.7'si (n= 120) 1000-10.000 TL, %14.8'i (n= 52) 11.000-20.000 TL, %8.7'si (n= 30) 21.000-30.000 TL, %10.8'i (n=37) 31.00- 40.000 TL, %5.6'sı (n= 19) 41.000- 50.000 TL, %1.5'i (n= 5) 51.000 TL ve üstü bir gelire sahip olduğu belirtmiştir. Gelir düzeyinde yer alan rakamlarda 2022 yılı asgari ücreti (5.004₺) baz alınmıştır. OSBli yakını olduğunu belirten 45 katılımcı vardır. OSBli yakını olan katılımcıların yakınlık düzeylerine bakıldığında ise %8.1'i (n=28) akraba, %0,9 (n=3) iş arkadaşı, %2.3 (n=8) komşu ve %1.7 (n=6) diğer olarak belirtmiştir. Otizmli yakınlı geçirilen zamana bakıldığında katılımcıların %76.6'sı (n=265) 0 gün, %1.7'si (n= 6) 1 gün, %0.7'si (n= 2) 2 gün, %0.4'ü (n= 1) 4 gün, %0.4'ü (n= 1) 5 gün zaman geçirdiği belirtmiştir.

Ölçek Maddelerin Oluşturulması

TOSBYD Ölçeği OSBde damgalamayı ölçek için hazırlanmıştır. Madde havuzunun oluşturulması aşamasında OSBde damgalama, OSB tanısına yönelik davranış-tutum, düşünceyi ve temel bilgileri belirleme amacı ile nitel çalışmalardan yararlanılmıştır (Yu ve Harrison, 2020; Veroni, 2019; Uz ve Kaya, 2018; Tüfek ve Sarı, 2016; Turan vd., 2020; Thayer vd., 2024; Green, 2003; Bekiroğlu, 2021; Abu Hamour vd., 2014) ve bu çalışmalar doğrultusunda verilen bilgilerden yola çıkılarak madde havuzu oluşturulmuştur. Kullanılan kaynakların başında ilk olarak American Psychology Association'ın yayımladığı Diagnostic and Statical Manuel of Mental Disorder (DSM) 5 başta olmak üzere Dergipark, Google Scholar, Research Gate, Pubmed, YÖK Akademik, YÖK Tez taranmış ve OSBde damgalamaya yönelik çalışmalar

(Şahin ve Özyurt, 2022; Kurt vd., 2023; Çopuroğlu ve Mengi, 2014; Broady vd., 2017; Veroni, 2019; Corrigan vd., 2006) nörogelişimsel bozukluğa ilişkin çalışmalar (Günay Ay ve Kılıç, 2019; Türkoğlu vd., 2019; Aksoy, 2019; Ertem, 2005) OSB tanısına yönelik çalışmalar (Erden vd., 2009; Karaaslan ve Karaaslan, 2016; Turan vd., 2020) OSB farkındalık (Arslan, 2023; Yener ve Geçer, 2021; Gölbaşı vd., 2021; Biber vd., 2018) ve damgalama kuramına (Yaman ve Güngör, 2013; Özmen ve Erdem, 2018) yönelik araştırmalar incelenmiştir. Bu kaynakları temel alarak hazırlanan ve başta 38 tane olan maddeler sonrasında 5, 13, 16, 22, 26, 28, 33 ve 38. maddeler çıkarılmış ve 30 madde olarak belirlenip uzman görüşlerine sunulmuştur. Uzman görüşüne sunulan maddelerin bazılarında değişikliğe gidilmiştir. Ayrıca ek maddeler eklenmiş ve sonrasında tekrar bir uzman görüşüne sunulmuştur. Maddeler ile birlikte maddelerin anlaşılabilirliğini arttırmak ve bireylerin günlük hayat rutinleri temel alınarak damgalama düzeylerini daha iyi ölçebilmek amacıyla OSBli bir bireyi anlatan kısa bir senaryo TOSBYDÖ ölçeğinin ilk kısmına eklenmiş ve devamında TOSBYDÖyü oluşturacak olan maddelere yer verilmiştir. Senaryo yapılan literatür taramasından yola çıkılarak hazırlanmış ve farklı uzmanlardan görüş alınarak revize edilmiştir. Yapılan değişiklikler sonrasında ölçeği oluşturan maddeler son haline getirilmiştir. Taslak olarak hazırlanan ölçek pilot çalışma sırasında 108 kişiye uygulanmıştır. Ölçek geliştirme çalışmalarında gerçekleştirilecek analizler için madde sayısının beş ila on katı büyüklükte katılımcıya ulaşmanın yeterli olduğu belirtilmektedir (Kass ve Tinsley, 1979; Bryman ve Cramer, 2001; Tabachnick ve Field, 2007). Bu çalışmada örneklem 346 kişiye genişletilmiştir. Çalışmada ölçekler ve demografik bilgi formu katılımcılara elden dağıtılarak katılımcılar tarafından bilinçli olarak doldurmaları istenmiştir. Katılımcıların formu doldurması yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür. TOSBYDÖ Ölçeği (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde olmak üzere beşli likert sistemine göre derecelendirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada Toplumun Otizm Spektrum Bozukluğuna yönelik Damgalama Ölçeği (TOSBYDÖ) güvenilirliğini ölçmek amacıyla Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Damgalama Ölçeği (DEHBDÖ) kullanılmıştır.

DEHB Damgalama Ölçeği

Bu ölçek Kellison ve diğerleri (2010) tarafından geliştirilmiştir. Kıransan ve Kaya tarafından (2022) Türkçeye uyarlanmıştır. 26 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 4'lü derecelendirmeye e (1= kesinlikle katılmıyorum; 2= katılmıyorum; 3=katılıyorum; 4 = kesinlikle katılıyorum) sahiptir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .84

olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada korelasyon ve açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Korelasyon analizi, iki yöntem arasındaki bağıntıyı bulmak ve bağıntının yönünü veya derecesini ölçmek için kullanılan analiz türüdür (Genç vd., 2003). Faktör analizi, aralarında ilişki olduğu varsayılan birçok değişkenin doğrudan gözlemlenemeyen daha az sayıdaki değişkenleri yorumlanabilir hale getirmesine aracılık eder (Çolakoğlu ve Büyükeksi, 2014). Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ise ölçek geliştirme makalelerinde madde havuzunda yer alan maddelerin hangilerini işe yaradığı hangilerinin işe yaramadığını görmek için kullanılan istatistiksel yöntemdir (Orçan, 2018).

BULGULAR

TOSBYDÖ Ölçeğinin Açımlayıcı Faktör Analizine ilişkin bulgular TOSBYDÖ Ölçeğinin faktör yapısını incelemek amacıyla öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Verinin AFA için uygun büyüklükte olup olmadığını ölçmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett's Test of Sphercity değeri hesaplanmıştır. KMO değeri .90 ($p < .01$) ve Bartlett's Test of Sphercity Kay Kare değeri ise 3348,398 ($p < .01$) bulunmuştur. Bu sonuç doğrultusunda örneklem büyüklüğünün faktör analizini yapmak için “yeterli” olduğuna karar verilmiştir. 0.5-.01 arası değerler KMO için kabul edilebilir olarak görülürken 0.5 altında kalan değerler veri setinin faktör analizine uygun olmadığını gösterir (Büyüköztürk, 2010). Varimax döndürme tekniği kullanılarak yapılan AFA analizi Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 1. TOSBYDÖ’nün Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları (n=346)

	Kaçınma	Önyargı	Korku	Acıma	Öfke-Baskı	Ayrım	Sorumluluk
M6	.717						
M4	.702						
M23	.695						
M10	.692						
M1	.683						
M24	.676						
M18	.674						
M19	.671						
M14	.625						
M15	.552						
M7	.552						
M12		.685					
M21		-.587					
M9		.557					
M3		.482					

M33	.458						
M36	.781						
M35	.643						
M37	.534						
M27	.467						
M2	.748						
M20	.743						
M8	.695						
M30	.674						
M34	.654						
M31	.630						
M25	.720						
M29	.681						
M17	.724						
M11	.479						
Açıklanan Varyans (%) =		30,338	7,021	4,797	4,581	4,295	4,019 3,474

Açımlayıcı faktör analizine 346 kişiye uygulanan 38 madde ile başlanmıştır. Toplamda 38 madde olan TOSBYDÖ Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmadan önce maddelerin birbiri ile korelasyonuna bakılıp $p < 0.1$ olan “5. Ahmet’e sosyal ortamlarda arkadaş ilişkileri kurabilmesi için yardım etmek isterdim”, “28. Ahmet’in gerekli psikolojik müdahaleleri alması için ailesine yardım etmek isterdim” ve “32. Ahmet’e öğretmenlerinin daha iyi eğitim alması için yardım etmesi gerektiğini düşünürüm” maddeleri çıkarılmıştır. 38 madde olan ölçek bu üç maddenin çıkarılması ile 35’e düşmüştür. AFA sonuçları incelendiğinde madde yükü .30 altında olan bir madde olmadığı için madde çıkarılmamıştır. İki boyuta giden ve aralarında .10’dan yüksek fark bulunmayan maddeler tek tek sıralanıp en düşük faktör yükü alan maddeler sırasıyla atılmıştır. Atılan maddeler sırasıyla “16. Ahmet ile aynı ortamda eğitim almanın diğer çocukların gelişimini etkileyeceğini düşünürüm.”, “13. Ahmet’in sürekli gürültü yaparak beni rahatsız edeceğini düşünürüm.”, “26. Ailesi tedavi olmasını istemese bile Ahmet’i tedavi olması için zorlardım.”, “38. Dışarıda bir yerde Ahmet ile birlikte görülmek istemem.”, “22. Ahmet’in, ailesi tarafından iyi yetiştirilmediği için toplum kurallarına uygunsuz davranışlar gösterdiğini düşünürüm.” ‘dür. Yapılan AFA sonucunda 5 madde çıkarılmış ve ölçek 30 madde olarak belirlenmiştir. Faktör desenini ortaya koymak için 346 kişiye uygulanan ölçeğin yapılan Açımlayıcı Faktör Analizinde 30 maddenin 7 alt boyutu olduğu belirlenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde 1. faktör; faktör yükleri .55 ve .71 arasında değişen 11 maddeden; 2. faktör; faktör yükleri .45 ve .68 arasında değişen 5 maddeden; 3. faktör; faktör yükleri .46 ve .78 arasında değişen 4 maddeden; 4. faktör; faktör yükleri .69 ve .74 arasında değişen 3 maddeden; 5. faktör; faktör yükleri .65 ve .67 arasında değişen 2 maddeden; 6. faktör; faktör yükleri .63

ve .72 arasında değişen 3 maddeden; 7. faktör; faktör yükleri .47 ve .72 arasında değişen 2 maddeden olmak üzere; ölçeğin 30 maddeden oluştuğu görülmektedir. Bu faktörler toplam varyansın %58.525'ini açıklamaktadır. Çok boyutlu desenlerde %50'nin üzerinde çıkan varyans yeterli olarak görülür (Büyüköztürk, 2010).

Tablo 2. TOSBYDÖ Faktörlerinin DEHB ve Birbirleriyle Korelasyonları
DEHBDÖT Kaçınma Önyargı Korku Acıma Öfke-Baskı Ayrım Sorumluluk

Kaçınma	.295	1	.407	.524	.483	.370	.304	.163
Önyargı	.258	.407	1	.431	.388	.154	.265	.295
Korku	.207	.524	.431	1	.381	.315	.279	.244
Acıma	.326	.483	.388	.381	1	.265	.258	.221
Öfke-Baskı	.177	.370	.154	.315	.265	1	.204	.034
Ayrım	.244	.304	.265	.279	.258	.204	1	.169
Sorumluluk	.207	.163	.295	.244	.221	.034	.169	1
DEHBDÖT	1	.295	.258	.207	.326	.177	.244	.207

Tablo 3 incelendiğinde DEHBDÖT ve Kaçınma alt boyutu arasında ($r=.295$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki; DEHBDÖT ve Önyargı alt boyutu arasında ($r=.258$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki DEHBDÖT Korku alt boyutu ve arasında ($r=.207$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki; DEHBDÖT ve Acıma alt boyutu arasında ($r=.326$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki; DEHBDÖT ve Öfke- Baskı alt boyutu arasında ($r=.177$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki; DEHBDÖT ve Ayrım alt boyutu arasında ($r=.244$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki; DEHBDÖT ve Sorumluluk alt boyutu arasında ($r=.207$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi tüm faktörler hem DEHBDÖT ile hem de birbirleriyle düşük düzeyde bir korelasyon göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

OSB bir eksiklik veya kusur olarak nitelendirilmemesi gereken yaşam boyu devam eden geniş yelpazeli bir sosyal uyum bozukluğudur. Literatüre bakıldığında sosyallığe sahip olmak toplum içerisinde kabul gören bir davranışken, sosyallikten uzak olmak ise toplum normlarının dışında veya normal olmayan olarak nitelendirilmiştir (Çopuroğlu ve Mengi, 2014). Bir rahatsızlığa

sahip olmak da uzun yıllardır damgalanmaya neden olan faktörlerdendir (Bekiroğlu, 2021). Literatüre bakıldığında OSB ve damgalanma çeşitli çalışmalar yapılmış (Şahin ve Özyurt, 2022; Karabekiroğlu vd., 2009; Uz ve Kaya, 2018; Çopuroğlu ve Mengi, 2014) ancak bunu ölçecek bir ölçme aracı geliştirilmemiştir. Bu çalışmada OSBde damgalanmaya yönelik görüşleri belirlemek amacıyla “Toplumsal Otizm Spektrum Bozukluğuna yönelik Damgalama Ölçeği” geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatür taraması gerçekleştirilmiş, nitel çalışmalardan yola çıkılarak madde havuzu oluşturulmuştur (Yu ve Harrison, 2020; Veroni, 2019; Uz ve Kaya, 2018; Tüfek ve Sarı, 2016; Turan vd., 2020; Thayer vd., 2024; Green, 2003; Bekiroğlu, 2021; Abu Hamour vd., 2014). Madde havuzundaki maddelerin alt boyutlara ayrılması “Mental İllnes Stigma” ve “Dangerousness Model of Stigma” (Corrigan vd., 2006) çalışmasının modellemesinden yola çıkılarak belirlenmiştir. Aynı zamanda bu amaç doğrultusunda; Geçerlilik ve güvenirlik çalışması, 18 yaş üzeri 346 kişiden oluşan genel popülasyonda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca geliştirilmek istenen ölçeğin paralel form güvenirliği belirlenmesi amacıyla katılımcılara “Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Damgalama Ölçeği” (Kellison vd., 2010) uygulanmıştır. Geçerlilik çalışması kapsamında ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla AFA yapılmıştır. Yapılan AFA sonucunda bulunan faktör yük değerleri 0.30’un altında olan maddeler (5- 28- 32) ölçekten çıkarılmıştır.

Maddelerin çıkarılması sonrasında tekrar faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucu, ölçeğin öncelikle 9 faktörlü yapıya sahip olduğu ancak faktörlerin iki faktöre aynı anda gitmesi durumunda aralarında .10’dan az fark olan maddeler (16, 13 26, 38, 22) çıkarılmıştır. Madde çıkarılması sonucunda ölçekten 7 faktörlü yapı elde edilmiştir. Yedi faktörlü ölçeğin açıklanan varyansı %30 olarak belirlenmiştir. Belirlenen faktörler sırasıyla “Kaçınma”, “Önyargı”, “Korku”, “Acıma”, “Öfke-Baskı” “Ayrım” ve “Sorumluluk” olarak adlandırılmıştır. Birinci faktörün altında 11 tane madde (6, 4, 23, 10, 1, 24, 18, 19, 14, 15, 7), ikinci faktörün altında 5 madde (12, 21, 9, 3, 33), üçüncü faktörün altında 4 tane madde (36, 35, 37, 27), dördüncü faktörde 3 madde (2, 20, 8,) , beşinci faktörde 2 tane madde (30, 34), altıncı faktörde 3 tane madde (31, 25, 29), yedinci faktörde ise 2 tane madde (17, 11) yer almaktadır. Ölçeğin tamamının Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .72 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tümü için elde edilen güvenirlik katsayısı ölçeklerde kabul edilen değer olan .70’in üzerindedir (Anastasi, 1982). Birinci faktörün güvenirlik katsayısı .90, ikinci faktörün güvenirlik katsayısı .34, üçüncü faktörün güvenirlik katsayısı .66, dördüncü faktörün güvenirlik katsayısı .74, beşinci faktörün güvenirlik katsayısı .18, altıncı faktörün güvenirlik katsayısı .18 ve yedinci faktörün güvenirlik

katsayısı ise .30 olarak bulunmuştur. Güvenirlik katsayısı düşük olan maddelerin az sayıda madde içermelerinden dolayı güvenirlik katsayılarının düşük çıktığı tahmin edilmektedir. Ölçeğin tümünden ve faktörlerden elde edilen iç tutarlılık katsayılarının, güvenirlik aralığına çok yakın ve ideal güvenirlik değerinin üstünde olduğu görülmektedir (Creswell, 2005). Elde edilen güvenirlik katsayıları, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Paralel form analizi sonucunda korelasyon katsayısı .55 olarak hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen güvenirlik ve geçerlik analizleri sonucunda toplam 30 maddeden ve 7 alt faktörden oluşan “Toplumun Otizm Spektrum Bozukluğuna yönelik Damgalama Ölçeği” geliştirilmiştir.

SINIRLILIK

Araştırmanın en önemli sınırlılığı OSBli yakını olan kişilere örneklemede az yer verilmesidir. Örneklemede OSBli yakını olan bireylerin daha fazla dahil edilmesi araştırma sonuçlarını etkileyebilir. Örneklemedeki diğer sınırlılıklar ise, katılımcıların büyük çoğunluğunun 18-25 yaş aralığında olması (%57,6) ve cinsiyet dağılımında kadınların baskın bir orana sahip olmasıdır (%58,4). Bu durum, elde edilen bulguların yaş ve cinsiyet açısından genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Ölçek, OSB tanısına sahip olan Ahmet karakterini anlatan bir senaryo ile katılımcılara verilmiştir. Senaryoda sadece erkek cinsiyetine yer verilmesi olası bir sınırlılığa örnek gösterilebilir. Yöntem açısından bakıldığında, literatürün yetersiz olması, literatür taramasında nicel çalışma verilerinin daha az kullanılması ve maddelerin oluşturulmasında araştırmacılar tarafından nitel çalışma yönteminin kullanılamaması çalışmanın olası sınırlılıklarındandır.

ÖNERİLER

OSBli kişilere olan toplumsal damgalamanın OSB hakkındaki bilgi eksiklikleri nedeniyle olduğu düşünüldüğünden, OSB hakkında topluma daha fazla bilgilendirme yapılabilir. İlkokul, ortaokul ve liselerde OSB gibi bozukluklarının tanıtılması ve doğru bilgilerin yer aldığı sunumlar gerçekleştirilebilir. Afiş, reklam, sosyal medya içerikleri, çeşitli sosyal sorumluluk projeleriyle toplumun daha da bilinçlendirilmesi sağlanabilir. Farkındalık çalışmalarına OSBli kişilerin yakın çevresinden başlanabilir. Gelecekteki araştırmalarda sadece OSBli kişilerin yakın çevresine yönelik, sadece OSBli bireylerin ebeveynlerine yönelik ya da OSBli bireylerin kendine yönelik yapılan damgalamayı ölçen çalışmalar gerçekleştirilebilir.

OSBye dair bilgi yetersizlikleri, bireyin sahip olduğu OSB tanısının fark edilmesini geciktirebilir. Çocuk sahibi olmak isteyen ailelere de bu konu hakkında bilgilendirme yapılması OSB tanısının erken konulmasını ve OSBye yönelik tedavilerin erken tanı almasına

olanak sağlar. OSB tanısına sahip bireylerin sosyal yaşama daha fazla dahil olması için onları ve toplumu bütünleştirecek projeler, farkındalık çalışmaları yapılabilir. Ayrıca ruh sağlığı çalışanları ve alan uzmanlarının bilgi düzeyini artırarak meslek içi eğitimler düzenlenmesine katkı sunması amaçlanmaktadır.

Araştırma, sınırlılığına rağmen ölçeğin gelecekte OSB ile ilgili yapılacak birçok araştırma için yol gösterici olabilir. Gelecek çalışmalarda, TOSBYDÖ ile eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet ve OSBli yakına sahip olmak arasındaki ilişkinin ölçülmesi OSB ile ilgili genişleyen literatüre katkı sunması düşünülmektedir. Literatürde yer alan benzer çalışmalar bu öneriyi desteklemektedir (Alsamhori vd., 2024; Turnock vd., 2022; Salleh vd., 2022).

KAYNAKÇA

- Abu-Hamour, B., & Muhaidat, M. (2014). Parents' attitudes towards inclusion of students with autism in Jordan. *International Journal of Inclusive Education*, 18(6), 567–579.
- Akgül, B. (2024). Dijital dikkat oyunlarının özgül öğrenme bozukluğu tanısı almış çocukların dikkat ve konsantrasyon düzeylerine etkisi [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü].
- Akkuş, P. Z., Saygan, B. B., Bahadur, E. İ., Cak, T., & Özmert, E. (2021). Otizm spektrum bozukluğu tanısı ile yaşamak: Ailelerin deneyimleri. *Turkish Journal of Pediatric Disease*, 15(4), 272–279.
- Aksoy, U. M. (2019). Nörogelişimsel bozukluklar: Bir ağacın farklı dalları. *İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Tıp Dergisi*, 11(1), 1–4.
- Aksoy, Ş. G. (2019). Yaşam boyu özgül öğrenme güçlüğü. *İKSSTD*, 11(Ek sayı), 34-39. <https://doi.org/10.5222/iksstd.2019.88609>
- AlSamhori, J. F., Kakish, D. R. E. K., Ellayyan, L., Mohammad, T., Hijazeen, T., Kheir, S., ... & Qaswal, A. B. (2024). Characteristics of knowledge and stigma of autism spectrum disorder among university students in Jordan: A nationwide cross-sectional study. *Middle East Current Psychiatry*, 31(1), 99.
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: Text revision* (4th ed., DSM-IV-TR). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., DSM-5). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- An, S., Kanderzhanova, A., Akhmetova, A., Foster, F., & Chan, C. K. (2020). "Chasing hope": Parents' perspectives on complementary and alternative interventions for children with

- autism in Kazakhstan. *Autism: The International Journal of Research and Practice*, 24(7), 1817–1828. <https://doi.org/10.1177/1362361320923494>
- Arnold, S. R., Bruce, G., Weise, J., Mills, C. J., Trollor, J. N., & Coxon, K. (2024). Barriers to healthcare for Australian autistic adults. *Autism: The International Journal of Research and Practice*, 28(2), 301–315. <https://doi.org/10.1177/13623613231168444>
- Arslan, K. (2023). Otizmlı bireylere yönelik toplumsal farkındalık düzeyinin incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 28–47. <https://doi.org/10.33692/avrasya-ad.1167352>
- Aydos, S., & Çalış, E. S. (2021). Otizm spektrum bozukluğu öncesi ve sonrasıyla tanı: Çocuk gelişimci bakış açısıyla bir inceleme. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 31–53.
- Baron-Cohen, S. (2000). Theory of mind and autism: A review. *International Review of Research in Mental Retardation*, 23, 169–184.
- Bekiroğlu, S. (2021). Ruhsal hastalığa sahip bireylere yönelik damgalama: Etkileyen faktörlere ve bireyler üzerindeki etkilerine dair kavramsal bir çalışma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 595–618. <https://doi.org/10.26466/opus.847170>
- Biber, K., Cankorur, H., Akçay, Z., & Şumnulu, B. (2018). Çocukları okul öncesi eğitime devam eden annelere otizm spektrum bozukluğuna yönelik farkındalık eğitimi. *Journal of Turkish Studies*.
- Broady, T. R., Stoyles, G. J., & Morse, C. (2017). Understanding carers' lived experience of stigma: The voice of families with a child on the autism spectrum. *Health & Social Care in the Community*, 25(1), 224–233. <https://doi.org/10.1111/hsc.12291>
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (13. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cappadocia, M. C., Weiss, J. A., & Pepler, D. (2012). Bullying experiences among children and youth with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 266–277. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1241-x>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2022). Data and statistics on autism spectrum disorder. U.S. Department of Health and Human Services. <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/data.html>
- Christensen, D. L., Braun, K. V. N., Baio, J., Bilder, D., Charles, J., Constantino, J. N., & Yeargin-Allsopp, M. (2018). Prevalence and characteristics of autism spectrum disorder

- among children aged 8 years – Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 sites, United States, 2012. *MMWR Surveillance Summaries*, 65(13), 1–23. <https://doi.org/10.15585/mmwr.ss6513a1>
- Corrigan, P. W., Watson, A. C., & Barr, L. (2006). The self-stigma of mental illness: Implications for self-esteem and self-efficacy. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(8), 875–884. <https://doi.org/10.1521/jscp.2006.25.8.875>
- Çınar, H. S. (2024). Otizm spektrum bozukluğu tanısı alan çocukların ebeveynlerinin bakım verme yükü, yaşam doyumu ve başa çıkma tutumlarının incelenmesi [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü].
- Çolakoğlu, Ö. M., & Büyükekşi, C. (2014). Açımlayıcı faktör analiz sürecini etkileyen unsurların değerlendirilmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 56–64.
- Çopuroğlu, Y., & Mengi, A. (2014). Toplumsal dışlanma ve otizm. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2, 65–82.
- Danielson, M. L., Claussen, A. H., Bitsko, R. H., Katz, S. M., Newsome, K., Blumberg, S. J., Kogan, M. D., & Ghandour, R. (2024). ADHD prevalence among U.S. children and adolescents in 2022: Diagnosis, severity, co-occurring disorders, and treatment. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 53(3), 343–360. <https://doi.org/10.1080/15374416.2024.2335625>
- Dağıdır, G. H., Bukan, N., & Bahçelioğlu, M. (2022). Etiology of autism. *Future Biochemistry and Bioscience*, 4(2), 49–57.
- Eldevik, S., Hastings, R. P., Jahr, E., & Hughes, J. C. (2012). Outcomes of behavioral intervention for children with autism in mainstream pre-school settings. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42(2), 210–220. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1234-9>
- Erden, H. G., Akçakın, M., Doğan, D., & Ertem, İ. (2010). Çocuk hekimleri ve otizm tanıda zorluklar. *Türkiye Klinikleri Pediatri Dergisi*.
- Ertem, İ. Ö. (2005). İlk üç yaşta gelişimsel sorunları olan çocuklar: Üç sorun ve üç çözüm. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 6(2), 13–25.
- Foster, F., Kanderzhanova, A., Tazhibay, M., Tolegenova, A., Colet, P., Stolyarova, V., & Noble, J. G. (2025). Two sides of the spectrum: A cross-sectional study of autism diagnosis and treatment in Kazakhstan from the perspectives of parents and physicians. *medRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2025.05.25.25328295>

- Genç, Y., Sertkaya, D., & Demirtaş, S. (2003). Klinik araştırmalarda iki ölçüm tekniğinin uyumunu incelemeye kullanılan istatistiksel yöntemler. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 56(1).
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Simon & Schuster.
- Green, S. E. (2003). “What do you mean ‘what’s wrong with her?’”: Stigma and the lives of families of children with disabilities. *Social Science & Medicine*, 57(8), 1361–1374. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00511-7](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00511-7)
- Guthrie, W., Wetherby, A. M., Woods, J., Schatschneider, C., Holland, R. D., Morgan, L., & Lord, C. E. (2023). The earlier the better: An RCT of treatment timing effects for toddlers on the autism spectrum. *Autism: The International Journal of Research and Practice*, 27(8). <https://doi.org/10.1177/13623613231159153>
- Güller, N., Değerli, S., Sarı, A., Altıntaş, M., & Adıgüzel, E. (2020). Otizm spektrum bozukluğunda bağırsak-beyin aksı, diyet yaklaşımları ve probiyotik tedavisi. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 69–82.
- Hangül, Z., & Tufan, A. E. (2022). Otizm spektrum bozukluğunda tamamlayıcı ve alternatif tedavilerin kullanımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(2), 165–173. <https://doi.org/10.18863/pgy.935207>
- Hixson, M. D., Wilson, J. L., Doty, S. J., & Vladescu, J. C. (2008). A review of the behavioral theories of autism and evidence for an environmental etiology. *The Journal of Speech and Language Pathology–Applied Behavior Analysis*, 3(1), 46.
- Howlin, P., & Asgharian, A. (1999). The diagnosis of autism and Asperger syndrome: Findings from a survey of 770 families. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 41(12), 834–839. <https://doi.org/10.1017/S0012162299001656>
- Huws, J. C., & Jones, R. S. (2013). “I’m really glad this is developmental”: Autism and social comparisons – An interpretative phenomenological analysis. *Autism*, 19(1), 84–90. <https://doi.org/10.1177/1362361313512426> (Original work published 2015)
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayıncılık.
- Karaaslan, Ö., & Karaaslan, D. (2016). Otizmli çocukların tıbbi tanılama sürecinde yer alan uzman doktorların tanılamaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 271–293.
- Karabekiroğlu, K., Cakin-Memik, N., Ozcan-Ozel, O., Toros, F., Oztop, D., Ozbaran, B., & Yaman, A. K. (2009). Stigmatization and misinterpretations on ADHD and autism: A multi-central study with elementary school teachers and parents. *Journal of Clinical Psychology*, 12(2), 79–89.

- Kellison, I., Bussing, R., Bell, L., & Garvan, C. (2010). Assessment of stigma associated with attention-deficit hyperactivity disorder: Psychometric evaluation of the ADHD stigma questionnaire. *Psychiatry Research*, 178(2), 363–369. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2009.04.022>
- Khalil, A., Kim, A., & Christie, N. (2025). Help-seeking experiences of Asian American parents of children with autism: A qualitative study. *Journal of Child and Family Studies*, 34, 1225–1240. <https://doi.org/10.1007/s10826-025-03061-8>
- Klei, L., Sanders, S. J., Murtha, M. T., Hus, V., Lowe, J. K., Willsey, A. J., Moreno-De-Luca, D., Yu, T. W., Fombonne, E., Geschwind, D., Grice, D. E., Ledbetter, D. H., Lord, C., Mane, S. M., Martin, C. L., Martin, D. M., Morrow, E. M., Walsh, C. A., Melhem, N. M., Chaste, P., ... Devlin, B. (2012). Common genetic variants, acting additively, are a major source of risk for autism. *Molecular Autism*, 3(1), 9. <https://doi.org/10.1186/2040-2392-3-9>
- Korkmaz, B. (2010). Otizm: Klinik ve nörobiyolojik özellikleri, erken tanı, tedavi ve bazı güncel gelişmeler. *Türk Pediatri Arşivi*, 45(12), 1–8.
- Kurt, G., Ervüz, F. Ö., & Ervüz, C. (2023). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara ilişkin farkındalıkları. *TOGÜ Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 37–48.
- Maenner, M. J., Warren, Z., Williams, A. R., Amoakohene, E., Bakian, A. V., Bilder, D. A., ... et al. (2020). Prevalence and characteristics of autism spectrum disorder among children aged 8 years—Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 sites, United States, 2020. *MMWR Surveillance Summaries*, 72(2), 1–14.
- Mara, D. (2009). Autism: Problems and etiology. *AMT*, 11(3), 272.
- Melekoğlu, M. A. (2017). Özel öğrenme güçlüğüne giriş. In M. A. Melekoğlu (Ed.), *Özel öğrenme güçlüğü olan çocuklar* (ss. 15–47). Vize Yayıncılık.
- Orçan, F. (2018). Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi: İlk hangisi kullanılmalı. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 9(4), 413–421.
- Paul, R. (2007). *Language disorders from infancy through adolescence: Assessment and intervention*. Elsevier Health Sciences.
- Paula, C. S., Cukier, S., Cunha, G. R., Irrázaval, M., Montiel-Nava, C., Garcia, R., ... & Rattazzi, A. (2020). Challenges, priorities, barriers to care, and stigma in families of people with autism: Similarities and differences among six Latin American countries. *Autism*, 24(8), 2228–2242.

- Pryor, J. B., Reeder, G. D., & Monroe, A. E. (2012). The infection of bad company: Stigma by association. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(2), 224–241. <https://doi.org/10.1037/a0026270>
- Salleh, N. S., Tang, L. Y., Jayanath, S., & Lim Abdullah, K. (2022). An explorative study of affiliate stigma, resilience, and quality of life among parents of children with autism spectrum disorder (ASD). *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 15, 2053–2066.
- Samadi, S. A., Ghanimi, F., & McConkey, R. (2025). The quality of life of Iranian mothers and fathers of children with autism. *Children*, 12(4), 454. <https://doi.org/10.3390/children12040454>
- Sanders, S. J., He, X., Willsey, A. J., Ercan-Sencicek, A. G., Samocha, K. E., Cicek, A. E., ... & State, M. W. (2015). Insights into autism spectrum disorder genomic architecture and biology from 71 risk loci. *Neuron*, 87(6), 1215–1233. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2015.09.016>
- Sayan, A., & Durat, G. (2007). Risk tanılaması yoluyla otizmin erken teşhisi: Hemşirenin rolü. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(4), 105–113.
- Sezgin, A. (2016, Aralık 14). Otizmin görülme sıklığı arttı. *NTV*. <https://www.ntv.com.tr/sanat/aylin-sezginotizmgorulme-sikligi-artti>
- Shaw, K. A., Williams, S., Patrick, M. E., Valencia-Prado, M., Durkin, M. S., Howerton, E. M., Ladd-Acosta, C. M., Pas, E. T., Bakian, A. V., Bartholomew, P., Nieves-Muñoz, N., Sidwell, K., Alford, A., Bilder, D. A., DiRienzo, M., Fitzgerald, R. T., Furnier, S. M., Hudson, A. E., Pokoski, O. M., Shea, L., ... Maenner, M. J. (2025). Prevalence and early identification of autism spectrum disorder among children aged 4 and 8 years – Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 16 sites, United States, 2022. *Morbidity and Mortality Weekly Report. Surveillance Summaries*, 74(2), 1–22. <https://doi.org/10.15585/mmwr.ss7402a1>
- Soygür, H., & Özalp, E. (2005). Şizofreni ve damgalanma sorunu. *Türkiye Klinikleri Journal of Internal Medical Sciences*, 1(12), 74–80.
- Şahin, V., & Engin Özyurt, G. (2022). Otizm spektrum bozukluğu tanıli çocuk ve ergenlerde damgalanma. *Çocuk ve Medeniyet*, 7(13), 139–148.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Allyn and Bacon.
- Tan, M. E., Aksu, G. G., & Toros, F. (2020). Tik bozukluğu olan çocukların sosyal fobi, benlik saygısı, anksiyete ve depresyon düzeylerinin değerlendirilmesi. *Turkish Journal of*

- Child and Adolescent Mental Health*, 27(3), 140–146.
<https://doi.org/10.4274/tjcamh.galenos.2020.58077>
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (2019). *Sağlık istatistikleri yıllık 2019 haber bülteni*.
- Thayer, N., Marsack-Topolewski, C., & Wilson, K. (2024). Parental perceptions of community and professional attitudes toward autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10803-024-06554-5>
- Tohum Otizm Vakfı. (2008). *Değiştirilmiş erken çocukluk dönemi otizm tarama ölçeği sonuçları*. <https://www.tohumotizm.org.tr>
- Tokuç, F. Ö. (2009). *Otistik çocuk ve aile özelliklerinin aile işlevlerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Top, M. Ş., Özden, S. Y., & Sevim, M. E. (2003). Psikiyatride yaşam kalitesi. *Düşünen Adam Dergisi*, 16(1), 18–23.
- Tunçtürk, M., Ermiş, Ç., & Mutlu, C. (2019). Gelişimsel koordinasyon bozukluğu. *İKSSTD*, 11(Ek sayı), 56–68.
- Turnock, A., Langley, K., & Jones, C. R. (2022). Understanding stigma in autism: A narrative review and theoretical model. *Autism in Adulthood*, 4(1), 76–91.
- Turan, B., Esin, İ. S., Abanoz, E., & Dursun, O. B. (2020). Şüpheden tedaviye: Otizm spektrum bozukluğunda ailelerin gözünden yaşanan sorunlar. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 15, 35–49.
- Tüfek, G., & Sarı, S. (2016). Otizm bilinci ve otizmlı çocuğu olan ailelerin yaşadığı problemler: Anadolu Otizm Vakfı'nda eğitim gören öğrenci aileleri örneği. [TÜBİTAK projesi].
- Uz, S., & Kaya, K. (2018). Otizmlı çocuklara ve ailelerine yönelik damgalama. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 663–683.
- Üstündağ, A. (2023). Ötekileştirmeden kabul edebilme: “Foat-Uçuyor!” animasyon filminin damgalama üzerine analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 562–590. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1199083>
- Veroni, E. (2019). The social stigma and the challenges of raising a child with autism spectrum disorders (ASD) in Greece. *Exchanges: The Interdisciplinary Research Journal*, 6(2), 1–29.
- Whitehouse, A. J. O., Varcin, K. J., Pillar, S., Billingham, W., Alvares, G. A., Barbaro, J., ... & Hudry, K. (2021). Effect of preemptive intervention on developmental outcomes among infants showing early signs of autism: A randomized clinical trial of outcomes

- to diagnosis. *JAMA Pediatrics*, 175(11), e213298.
<https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2021.3298>
- Yaman, E., & Güngör, H. (2013). Damgalama (stigma) ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 251–270.
- Yazgan, Y., & Bulut, G. (2016). Tik bozuklukları. In A. Akay & E. Ercan (Eds.), *Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları* (ss. 311–324). Türk Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği Yayınları.
- Yazıcı, M. S., & Karsantik, İ. (2023). Otizm farkındalık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 58(58), 18–40. <https://doi.org/10.15285/maruaebd.1189906>
- Yener, İ., & Geçer, E. (2021). Televizyon dizileri, toplumsal farkındalık ve otizm: “Mucize Doktor” dizisi örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16(1), 146–162.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.766630>
- Yu, L., Stronach, S., & Harrison, A. J. (2020). Public knowledge and stigma of autism spectrum disorder: Comparing China with the United States. *Autism*, 24(6), 1531–1545.

EK 1:**Toplunun Otizm Spektrum Bozukluğuna yönelik Damgalama Ölçeği**

Ahmet 9 yaşında otizm spektrum bozukluğu tanısı olan bir çocuktur. Ahmet 1,5 yaşındayken ebeveynleri ismi ile çağırdığında dönüp bakmıyor, diğerleri ile göz teması kurmakta güçlük patlamaları yaşayabilmektedir. Ahmet kaynaştırma öğrencisi olarak okula devam etmekte ve bir rehabilitasyon merkezinde özel eğitim desteği almaktadır.

Aşağıdaki maddeleri, Ahmet'in sizin oturduğunuz apartmana taşındığını düşünerek cevaplayınız.

Maddeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1.Ahmet gibi otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuğu olan ailelerle yakın arkadaşlık kurmak istemem.	1	2	3	4	5
2.Ahmet'in arkadaşı olsaydım haline üzülürdüm.	1	2	3	4	5
3.Ahmet'in sosyal etkinliklere diğer çocuklar gibi uyum sağlamayacağını düşünürüm.	1	2	3	4	5
4. Ahmet benim kardeşim olsa, başkalarının bunu bilmelerini tepkilerinden çekindiğim için istemem.	1	2	3	4	5
5. Ahmet tanıdığım olsa davranışlarından utandığım için onunla toplu taşımada yolculuk yapmayı tercih etmem.	1	2	3	4	5
6. Ahmet'in küçük çocukları olumsuz etkileyeceğinden onlarla aynı ortama girmemesi gerektiğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
7. Ahmet'e karşı tanısından dolayı acıma duygusu hissederim.	1	2	3	4	5
8. Ahmet'in otizm spektrum bozukluğu tanısı olmayan çocuklara göre daha fazla yaramazlık yaptığını düşünürüm.	1	2	3	4	5
9. Ahmet benim çocuğum olsa tanısını çevreme söylemekten çekinirim.	1	2	3	4	5
10. Ahmet'in ebeveynlerinin Ahmet'in el çırpma, zıplama, bağırma gibi davranışlarını kontrol altında tutmasını isterim.	1	2	3	4	5

11. Ahmet'in diğer çocuklarla sosyalleşmede yaşadığı zorluklardan dolayı yakın ilişki kuramayacağını düşünürüm.	1	2	3	4	5
12. Ahmet ile aynı apartmanda yaşamının beni huzursuz edeceğini düşünürüm	1	2	3	4	5
13. Ahmet için en iyi yerin hastane olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4	5
14. Ahmet benim çocuğum olsa onun davranışlarını olumlu yönde değiştirebileceğimi düşünürüm.	1	2	3	4	5
15. Ahmet'in el çırpma, zıplama, bağırma gibi davranışları beni huzursuz eder.	1	2	3	4	5
16. Yaşadığı evde Ahmet'i ziyaret ederken kendimi huzursuz hissedirim.	1	2	3	4	5
17. Ahmet'in ailesine karşı acıma duygusu hissedirim.	1	2	3	4	5
18. Ahmet'in zihinsel becerilerine ilişkin bir problem olduğunu düşünmem.	1	2	3	4	5
19. Ahmet'in ebeveynleriyle Ahmet'in davranışlarından dolayı komşuluk ilişkileri geliştirmek istemem.	1	2	3	4	5
20. Ahmet'in ebeveyni olsaydım bu durum beni utandırır.	1	2	3	4	5
21. Ahmet'in ileri düzeyde özel becerileri (örneğin, 5 basamaklı sayıları zihinden çarpma) olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4	5
22. Ahmet benim çocuğum olsa diğerlerinin beni etkinliklere davet etmek istemeyeceğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
23. Ahmet'in yaşadığı öfke nöbetlerinin arkasında ailesinin dikkatini çekme ve ilgi görme isteği olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4	5
24. Ahmet'e karşı öfke duyarım.					
25. Ahmet'in eğitim alıyor olmasının onu geliştiremeyeceğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
26. Ahmet'in yardım almadan günlük yaşamını sürdüremeyeceğini düşünürüm	1	2	3	4	5
27. Ahmet'in ebeveynlerinden Ahmet'i hastaneye yatırmalarını beklerim.	1	2	3	4	5

28.Ahmet'in ilaç kullanması gerektiğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
29. Ahmet istemsiz bir şekilde bana zarar verebileceğinden onunla aynı ortamdayken daha dikkatli olurum.	1	2	3	4	5
30.Ahmet'ten korkarım.	1	2	3	4	5

For citation / Atıf için:

ERİKÇİ, F. Y., DOMBAYCI, M. A., Nietzsche ve Dostoyevski: Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine felsefi ve edebi ortaklıklar. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 243–268.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17018301>, <https://dergipark.org.tr/pub/kitod>

Nietzsche ve Dostoyevski: Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine felsefi ve edebi ortaklıklar¹

Nietzsche and Dostoyevsky: Philosophical and literary commonalities on God, morality, society, suffering, and human nature

Felya Yaren ERİKÇİ²

YL. Öğr., Gazi Ün. Eğt. Bil. Enst. Türkçe ve Sosyal Bilimler ABD. Felsefe Grubu Eğitimi BD. Ankara, Türkiye
 E-mail: felyarenerikci@gmail.com ORCID: 0009-0008-1672-0201

Mehmet Ali DOMBAYCI

Prof. Dr., Gazi Ün. Gazi Eğt. F. Türkçe ve Sosyal Bil. Eğitimi B. Felsefe Grubu Eğitimi ABD. Ankara, Türkiye
 E-mail: dombayci@gazi.edu.tr ORCID: 0000-0002-2428-8884

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

27/07/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

03/08/2025 (Minör r.), 18/08/2025 (Minör r.)

Kabul Tarihi / Accepted Date:

01/09/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).
- ✓ The author(s) declare(s) that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (% 60).
 Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (60 %).
2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (% 40).
 Author contribution: Wrote the article, collected the data, and analyzed/reported the results (40 %).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.
 The authors declare that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı % 3'tür.
 This study was scanned using the iThenticate program. The final similarity rate is 3 %.

¹ Bu çalışma, birinci yazarın tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu yazar / Corresponding author

Nietzsche ve Dostoyevski: Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine felsefi ve edebi ortaklıklar

Öz

Bu makale, Friedrich Nietzsche ile Fyodor Mihailoviç Dostoyevski'nin Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine düşüncelerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almaktadır. Her iki düşünür de 19. yüzyılın çalkantılı siyasi, toplumsal ve entelektüel bağlamında ortaya çıkan krizleri kendi eserlerine yansıtmış ve bu krizler üzerinden özgün felsefi ve edebî yorumlar geliştirmiştir. Nietzsche'nin "Tanrı öldü" söylemi, geleneksel değerlerin çöküşüne ve yeni değerlerin yaratılması gerekliliğine işaret ederken; Dostoyevski, Tanrı inancının kaybını insanın ahlâki ve ruhsal çöküşü olarak değerlendirmektedir. Makalede, iki düşünürün ahlâk anlayışları köle ve efendi ahlâki ile günah, vicdan ve bağışlanma gibi kavramlar üzerinden tartışılmış; birey-toplum ilişkisi bağlamında Nietzsche'nin bireysel özgürlük ve üst insan ideali ile Dostoyevski'nin toplumsal dayanışma ve inanç merkezli yaklaşımı karşılaştırılmıştır. Ayrıca acı ve ıstırap kavramlarına yükledikleri anlamlar irdelenmiş, Nietzsche'nin yaratıcı güce ulaşmada acıyı bir araç olarak görmesine karşılık, Dostoyevski'nin acıyı ruhsal arınma ve Tanrı'ya yönelme yolu olarak yorumladığı ortaya konmuştur. İnsan doğasına dair tasavvurları da felsefi tipolojiler üzerinden değerlendirilmiş; her iki düşünürün insanın içsel çatışmalarını ve varoluşsal arayışlarını derinlikli biçimde işlediği vurgulanmıştır. Sonuç olarak makale, Nietzsche ve Dostoyevski'nin farklı yönelimlerine rağmen insan varoluşunun temel meseleleri konusunda zenginleştirici ve birbirini tamamlayan katkılar sunduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe ve edebiyat ilişkisi, Nietzsche, Dostoyevski, Tanrı, Ahlâk, İnsan doğası

Nietzsche and Dostoevsky: Philosophical and literary commonalities on God, morality, society, suffering, and human nature

Abstract

This article examines, through a comparative approach, the reflections of Friedrich Nietzsche and Fyodor Mikhailovich Dostoevsky on God, morality, society, suffering, and human nature. Both thinkers mirrored in their works the crises that emerged within the nineteenth century's turbulent political, social, and intellectual context and, based on these crises, developed original philosophical and literary interpretations. While Nietzsche's dictum 'God is dead' points to the collapse of traditional values and the necessity of creating new values, Dostoevsky evaluates the loss of belief in God as the moral and spiritual collapse of the human being. In the article, the moral conceptions of the two thinkers are discussed through such concepts as enslaved person and enslaver morality, and sin, conscience, and forgiveness; and, in the context of the individual–society relation, Nietzsche's ideal of individual freedom and the Übermensch is contrasted with Dostoevsky's faith-centred approach to social solidarity. Furthermore, the meanings they ascribe to pain and suffering are examined. Whereas Nietzsche regards suffering as a means of attaining creative power, Dostoevsky interprets it as a path to spiritual purification and a turning toward God. Their conceptions of human nature are also assessed through philosophical typologies, and it is emphasised that both thinkers treat the inner conflicts and existential quests of the human being in a profound manner. As a result, the article argues that, despite their different orientations, Nietzsche and Dostoevsky offer enriching and mutually complementary contributions concerning the fundamental questions of human existence.

Keywords: Philosophy and literature relationship, Nietzsche, Dostoevsky, God, Morality, Human nature

EXTENDED ABSTRACT

This study presents a comparative examination of Friedrich Nietzsche and Fyodor Dostoevsky, two towering figures of the 19th century, focusing on their treatment of core philosophical themes such as God, morality, society, suffering, and human nature. Although Nietzsche and Dostoevsky approached these issues from distinct ideological and disciplinary perspectives—Nietzsche as a philosopher and philologist, Dostoevsky as a novelist and moral thinker—their works reveal a deep engagement with the existential dilemmas of modernity. This extended abstract outlines the key arguments and findings of the article, which aims to map out the convergences and divergences in their thought.

The article first addresses the question of God and religion, highlighting Nietzsche's declaration of the "death of God" as a radical critique of traditional metaphysics and Christian morality. For Nietzsche, the collapse of divine authority ushers in an era of nihilism but also presents the opportunity for humanity to create new values. In contrast, Dostoevsky views the absence of God as morally catastrophic. His characters frequently grapple with the consequences of atheism, ultimately suggesting that faith is essential for moral coherence and spiritual salvation. The famous statement, "If God does not exist, everything is permitted," encapsulates Dostoevsky's concern with the ethical consequences of unbelief.

Regarding morality, Nietzsche rejects herd morality rooted in Christian doctrines and champions what he calls "master morality," a system grounded in strength, creativity, and individual assertion. His ideal, the *Übermensch* (Overman), transcends conventional values and forges new ones. On the other hand, Dostoevsky promotes a moral framework rooted in repentance, forgiveness, and divine grace. In works like *Crime and Punishment*, he shows how individuals like Raskolnikov, who attempt to live beyond good and evil, are ultimately undone by their conscience and find redemption through suffering and faith.

The article then examines the tension between individualism and society. Nietzsche valorises radical individualism, arguing that societal norms stifle the development of exceptional individuals. He believes the *Übermensch* must stand apart from the crowd and create meaning in a godless world. Dostoevsky, in contrast, sees isolation and excessive individualism as dangerous. He advocates for spiritual collectivism in which love, humility, and shared suffering foster genuine human connection.

The theme of suffering also serves as a crucial point of comparison. Nietzsche interprets suffering as necessary for personal growth and realising one's will to power. For him, pain is not merely to be endured but actively embraced as part of the human condition. Dostoevsky, conversely, sees suffering as redemptive. His Christian worldview frames suffering as a means to moral purification and divine proximity, particularly for characters like Sonya and Alyosha.

Finally, the article analyses their views on human nature. Nietzsche offers a typology of human beings—herd animals, predators, free spirits, and the *Übermensch*—based on their capacity to overcome societal constraints. Dostoevsky portrays a more psychologically and spiritually nuanced humanity, torn between reason and faith, freedom and submission, self-destruction and transcendence.

In conclusion, while Nietzsche and Dostoevsky differ fundamentally in their metaphysical commitments and moral outlooks, their works collectively shed light on the central anxieties of modern human existence. Their enduring relevance lies in their ability to articulate their time's spiritual and ethical crises—crises that, in many ways, remain unresolved in our own.

GİRİŞ

19. yüzyılın iki büyük düşünürü ve edebi dehası olan Friedrich Nietzsche (1844–1900) ve Fyodor Mihailoviç Dostoyevski (1821–1881), Dostoyevski ve Nietzsche, aynı tarihsel krizlerin ve entelektüel meselelerin ortasında eserler vermiştir. Devletlerin dönüşümü, sanayileşme sonrası insanın durumu, varoluş, toplumsal çöküntü ve yozlaşma gibi dönemin temel problemleri Dostoyevski ve Nietzsche'nin eserlerine yansımaktadır.

19. yüzyıl tarihte değişimlerin, önemli olayların üst üste yaşandığı bir dönemdir. Sanayi Devrimi, 19. yüzyılın en önemli ekonomik ve toplumsal dönüşümlerinden biridir. İngiltere'de 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu devrim, 19. yüzyılda Avrupa'nın diğer bölgelerine ve tüm dünyaya yayılmıştır. Sanayi Devrimi, tarıma dayalı ekonomilerden makineleşmeye endüstriyel üretime dayalı ekonomilere geçişi sağlamıştır. Buharlı makinelerin kullanımı,

fabrikaların kurulması, tarımda makineleşme, köprü, kanal ve demiryolları ekonomide gelişimi ve hızlanmayı artırmıştır.

Bu dönemde dinin otoritesi de sarsılmıştır. Aydınlanmayla başlayan, Sanayi Devrimiyle gelişen, bilimsel keşiflerle ve özellikle Charles Darwin'in 1859'da yayınladığı *Türlerin Kökeni* kitabının, "canlıların kökeni ve çeşitliliğine doğal süreçlerle açıklama getirdiğinden, Tanrı'nın sabit yaratım tasavvuruna ciddi bir itiraz" olarak görülmesiyle kilisenin dogmatik konumu sarsılmıştır (Stevens, 2021, s. 3). Bu durum kutsal metinlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Özellikle işçi kesim bahsedilen zorluklardan kaynaklı dini vazifeleri yerine getirmekte zorluk yaşamıştır. Bu dönemde din ve kilise etkisini tamamen kaybetmemiş ancak eski otoritesini koruyamamıştır. Akıl, bilim, bireysel özgürlük ve haklar daha önemli hâle gelmiştir.

Almanya'da endüstrileşmenin sonucu olarak beliren yeni sınıfların ulusal birlik özlemi ve milliyetçilik Alman ulusunun şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur (Sander, 2008, s. 191). 1800'lerin ortalarından itibaren Avrupa'da ulus-devlet anlayışının yükselişe geçtiği, ideolojik olarak milliyetçiliğin öne çıktığı yıllardır. Almanya'da da bu yoğun bir şekilde görülmektedir. Sanayi Devriminin de etkisiyle uluslar ekonomik anlamda diğerlerinden üstün olma amacını benimsemiş ve ekonomik ulusculuk yapısı oluşmuştur.

Devlet milliyetçiliği, üst değerlerini tüm topluma yansıtmaya çalışan siyasal güç olarak ayrıcalıklı seçkin ve entelektüel bir kitlenin içinde ortaya çıkmıştır (Gökkaya & Yeşilbursa, 2008, s. 157). Milliyetçiliği destekleyen tabaka dönemin aydınlarını oluşturan hâkimler, katipler yazarlar ve siyasetçilerdir. Tüm bu gelişmelerin devamında toplumsal değerlerde çöküş meydana gelmiştir. Modernleşme, değerlerin bireysel anlamda değişmesi ahlâkî olarak çöküşü yaratmıştır. Toplum sekülerleşmeyle beraber geleneklerin etkisinden kopma sürecine girmiştir.

Dönem Rusya'sında ise süreç daha farklı ilerlemektedir. Çarlık yönetimindeki Rusya'da I. Nikolay'ın baskıcı yönetiminden sonra başa geçen II. Aleksandr baskıcı olmayan bir yönetim anlayışına sahiptir. II. Aleksandr Rus tarihinin en liberal ve kurtarıcı çarı olarak anılmaktadır. Manifestolar ve reformlar ile halkı özgürleştirmeye amaçlayan II. Aleksandr'ın uygulamaları, edebiyatta sansürün büyük oranda kalkmasına yol açmıştır. Böylece yazarların dili özgürleşmiş ve kült eserlerin yazım aşaması bu dönemde başlamıştır. Rus edebiyatının bu dönemde yaşanan altın çağı Çar II. Aleksandr'a karşı narodnikler ve diğer terör olaylarıyla anılan radikal gruplardan birinin suikast girişimiyle ve Çar'ın hükümdarlığının bitmesiyle düşüşe geçmiştir.

Dönemin serflik sistemi de Rus yazarların eserlerinde konu edilmektedir. Serfler, toprak sahibine bağlı, hukuki özgürlüğü olmayan tarım işçileridir. Bir toprak sahibi, serflerini yalnızca çalışan olarak görmez hayatlarına tam anlamıyla müdahale edebilmektedir. Serflik sistemi,

Rusya’da tarım işçilerinin özgürlüğünü kısıtladığı gibi, köleliğin toprağa bağlı hali olarak değerlendirilebilmektedir. Serfler, hayatlarını toprak sahiplerinin izin verdiği ölçüde yürütebilmektedir.

II. Aleksandr, toprak reformu çalışmaları ile 19 Şubat 1861’de, serfliğin sonlandığına dair ferman yayınlanmıştır. Bu fermanla 23 milyondan fazla serf hukuken özgürleşerek imparatorluğun toplumsal dokusunu yeniden şekillenmiştir (Mee, Hammerton & Innes, 1907, s. 5008). Böylece 16. yüzyılda başlayan Rus köylüsünün serfliği 19. yüzyılda sona ermiştir.

Rus tarihinde nihilizm düşüncesi de II. Aleksandr döneminde kendine yer bulmuştur. Ancak nihilistlerin, devrimcilerle birlik olması Çar ve diğer yönetici kesim tarafından tehlikeli bulunmuştur. 1860’ların “genç” kuşağı için nihilizm, “çarlık otokrasisi, Ortodoksluk ve yaşlı kuşağın estetik-ahlâkî değerlerine yönelmiş köktenci bir reddiyeden ibarettir” (Petrov, 2019, s. 75). Nihilizmin, edebiyatta ortaya çıktığı dönemde Rusya’da gerçekleşen bir dizi toplumsal ve siyasi olay bu düşüncenin toplum içerisine yayılmasına neden olmuş, otorite ve hiçbir toplumsal yargı gütmeyen insanlar devrimci tabaka olarak adlandırılmıştır (Çakar, 2021, s. 490). II. Aleksandr öncesine bakıldığında I. Nikolay’ın tahta çıkış sürecinde dönemin Rusya’sında ilk devrimci girişimler gerçekleşmiştir ve bu gruba “Dekabrist” adı verilmiştir. Çar I. Nikolay’ın karşılıklarıyla darbe başarısız olmuş ve Rusya’da sürgünler, tutuklanmalar yaşanmıştır. İsteklerinden birileri de köleliğin kaldırılmasıdır. Bu olay Moskova şehri temelinde tüm Rus halkını uzun süre etkisi altına almıştır. Benzer şekilde milliyetçilik, ulusal birlik duyguları ve görüşleri yaygınlaşmıştır. Köylüler bu süreçte anlaşılmış, üst sınıfın Avrupalı duruşu, Ruslaşmıştır.

Slavcılık ve Batıcılık tartışmaları dönem Rusya’sı için önem taşımaktadır. I. Nikolay döneminde (1839) ortaya çıkan Slavcılık batıcı bütün etkinliklere karşı, Ortadoksluğa dayalı görüştür. Slavseverler, batıcı olan ve Ortadoks olmayan görüşlere anlayışsız ve hoşgörüsüz yaklaşmakta ve Batılı tarzda reformlar yaptığı için I. Petro’ya karşı çıkmaktadırlar. Batıcılık-Slavcılık tartışması beraberinde Katoliklik-Ortodoksluk tartışmasını ve liberalizm-dindarlık tartışmasını da getirmiştir. Bu tartışma ortamı Rus düşüncesi, felsefesi ve edebiyatı gelişmesi için katkı sağlamış ve Avrupalı eserleri taklit eden Rus edebiyatı kendi problemlerine yönelerek millileşmiştir. Anlaşılacağı üzere dönemin siyasi karmaşası ve edebi ortamı, din, ahlâk ve toplum temalarının işlenmesine yol açmıştır. Ahlâkî olarak adalet, suç, ceza, yargı ve cinsiyet bağlamında ahlâk yorumları önem taşımaktadır. Toplumsal olarak eşitsizlik, soylu ve salon hayatının yanı sıra taşra hayatı, serflik, toprak işçiliği ve toprak sahipliği, çokça işlenmiştir.

Ayrıca endüstrileşmeyle gelişen demiryolu da, edebiyatı göz ardı edilmeyecek boyutta etkilenmiştir. Sanders (2008, s. 213) etkiyi şöyle ifade etmektedir: “19 yüzyıl Rus edebiyatında trenin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu düşünün! Anna Karenina, sevgilisi Vrosnksi’yi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na götürecek trenin altına atlayarak intihar etmedi mi kitabın yazarı Tolstoy tren istasyonunda ölmedi mi?” Yine Jahn, demiryolu motifinin “roman mimarisinde “ana sütun” görevi gördüğünü, Anna’nın ilk ve son kez sahneye çıktığı istasyon sahnelerinin eserin yapısal iskeletini birleştirdiğini” vurgulamaktadır (Jahn, 1981, s. 2). 19.yüzyılın daha ilk çeyreğinde dahi siyasi karışıklıklar hakimdir ancak bu siyasi karışıklıklar Rus edebiyatının ve felsefesinin doğmasına uygun ortamı hazırlamıştır.

Böyle bir ortamda Nietzsche, “Tanrı öldü” diyerek insanlığı Tanrı’sız bir dünyada yeni değerler yaratmaya çağırırken; Dostoyevski, “Eğer Tanrı yoksa her şey mubahtır” diyerek Tanrı’ya ve kadim inançlara geri dönülmezse insanlığın çöküşe sürükleneceğini vurgulamaktadır (Johnson-Stepenberg, 2019). Edebi karakterleri ve felsefi söylemleri aracılığıyla, Nietzsche ve Dostoyevski modern dünyanın ruhsal krizine ışık tutmuş; her ikisi de varoluşçuluğun 20. yüzyıldaki gelişimine zemin hazırlamıştır. Nitekim düşünceleri aradan geçen yüzyıla rağmen güncelliğini korumakta; insanlığın temel meseleleri konusunda bize “sorgulamanın değeri”nin üstünlüğünü hatırlatmaktadır (Love & Metzger, 2016).

Bu makale, Nietzsche ve Dostoyevski’nin düşünsel akrabalıklarını ve ayırdıkları noktaları, felsefe-edebiyat ilişkisi ekseninde derinleştirerek incelemektedir. Her iki yazarın Tanrı ve din konusundaki görüşleri karşılaştırılacak; ardından ahlâk anlayışları, toplum-birey ilişkisine bakışları, acı kavramı ve ıstırapın anlamı ile insan doğasına dair tasavvurları ele alınacaktır. Her bölümde, argümanlar akademik literatürden bulgularla zenginleştirilmiş, Nietzsche ve Dostoyevski’nin söz konusu temalardaki felsefi derinlikleri ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise, iki düşünürün esas farklılıklarının özellikle bireysellik ve Tanrı inancı ekseninde yoğunlaştığı gösterilerek, onların ortak sorulara verdikleri farklı yanıtların insanlığın düşünce tarihinde nasıl bir miras bıraktığı değerlendirilecektir.

Nietzsche, hayatı, eserleri ve felsefesi

Friedrich Wilhelm Nietzsche 1844 yılında Almanya, Saksonya’da dünyaya gelmiştir. Protestan bir rahip olan Karl Ludwig Nietzsche’nin oğludur ve gençlik yıllarına kadar nesillerce rahip yetiştirmiş ailesinin etkisi altında kalarak kendisini dini anlamda geliştirerek yetiştirilmiştir. Babasının üst üste yaşadığı hastalıklar sonucu vefatının ardından erkek kardeşini de kaybetmiş, ailenin kadınlarıyla büyümüştür. Babasının erken ölümü Nietzsche’yi yalnız bıraksa da o bu yalnızlığa üzülmemiştir çünkü kendi başına iyi vakit geçirmekte ve yaşına göre fazla ciddi

yaşamaktadır. Babasının ölümü sonrası Rocken’de bulunan köydeki papaz evinin sakinliğini terk ederek, Naumburg’a yaşamaya başlamıştır. Burada arkadaşları onun ciddiyetiyle alay etmiş ve ona “küçük papaz” diye seslenmiştir ancak o, kendi ciddiyetinden gurur duymaya devam etmiştir (Safranski, 2002, s. 30).

Bonn Üniversitesi’ndeki filoloji eğitimi onun dini fikirlerinin değişmesine yol açmıştır. 1865 yılında Nietzsche için önemi olan olay, yerel bir kitapçıda Schopenhauer’un “*İrade ve Temsil Olarak Dünya*” (1818) adlı eserini keşfederek ve onunla tanışması da bu döneme denk gelmektedir (Wicks, 2022). Yapıtlarındaki kendine özgü üslubu ve ele aldığı problemler sayesinde felsefe tarihinde özgün bir yer edinen “Nietzsche farklı olması sebebiyle sıkıcı bir filozof olmamıştır. Her yazısı oldukça ilginç ve heyecan verici niteliktedir. Heyecan verici olarak nitelendirilmesinin sebebi insana özgür olmayı öğretmesidir” (Damar, 2024). Leo Strauss’un (2014, s.1) 1971 tarihli *Beyond Good and Evil* seminerinde vurguladığı gibi, “Nietzsche asla sıkıcı değildir. Her zaman ilginç, heyecan verici, heyecanlandırıcı, ışıltılı ve nefes kesicidir”.

Felsefesinin en önemli kavramlarından olan “güç istemi” kendisini geliştirdiği, düşüncelerini olgunlaştırdığı dönemin ürünüdür. Frau Foerster-Nietzsche, “Güç İstemi”nin tüm yaşamın temel ilkesi olduğu fikrinin, kardeşi tarafından ilk kez 1870 yılında, savaşın ortasında, Alman ordusunun ambulansında gönüllü olarak görev yaparken ortaya çıktığını anlatmaktadır (Ludovici, 1914, s. i).

Basel Üniversitesinde filoloji bölümünde görevine başladıktan bir yıl sonra savaşa katılır kendisinin askerlik geçmişi de vardır ancak sağlık sorunlarından dolayı askerliğe devam edememiş, doktor tavsiyesi üzerine yurtdışına seyahatler yapmıştır. 1878 yılı yani savaşa katıldıktan yaklaşık 10 yıl sonra rahatsızlıkları iyice artmıştır ve üniversitedeki görevini sonlandırmıştır. 1889 ise psikolojik sorunları iyice artmıştır, 1900 yılında da ölmüştür.

Dönem Almanya’ında Sanayi Devrimi’nin etkileri Nietzsche’nin felsefesine de yansımaktadır. Modernleşme ve makineleşmeyle beraber insanı yoran, yabancılaştıran süreç pek çok anlamda çöküşü getirmiş ancak ahlâk bunlardan Nietzsche’ye en çok yansıyanı olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere Sanayi Devrimi sonrasında değişen ve yenilenen değerler sorgulanmıştır. Pozitivizmin yükselişiyle kilisenin otoritesini kaybetmesi dini anlamla bağdaştırılsa da Nietzsche “Tanrı Öldü” söylemiyle değerlerin çöküşünü ifade etmektedir. Türkan’a (2022, s. 528) göre, “Tanrı öldü” sözü insanın içine düştüğü dekadans (çöküş, yozlaşma) ahlâkın hem nedeni hem de sonucu olan nihilizmin son merhalesini kodlayan bir metafordur. Nietzsche, insanın potansiyel gücünü, yaratıcı ve özgür doğasını engellediği emirlerin bulunduğu Hristiyan

ahlâkını eleştirmektedir. Hristiyan ahlâkını benimsemiş insan tipine sürü insanı demektir. Sürü insanının karşısına özgür, güçlü, potansiyeli yüksek ideal “üst insan”ı koymaktadır.

Üst insan ideali düşüncesine sahip Nietzsche, dönemin popüler siyasi anlayışlarından olan ulusçuluğa da karşı çıkmaktadır. Ulusçuluk sürü insanını bir arada tutan bireyselliği ve özgürlüğü bastıran, yaratıcı düşüncüyü sınırlandıran bir anlayıştır ki Nietzsche Bismarck’ın politikalarını bu yüzden eleştirmiştir. Prideaux (2018) bu konuda Bismarck’ın imparatorluğunda büyüyen Nietzsche’nin nefret ettiği üç şey olduğunu aktarır: büyük devlet, milliyetçilik ve antisemitizm.

Dönemin gelişmeleri, Sanayi Devrimi ve etkileri, makineleşme, dinin azalan etkisi, ulusçuluğun yükselişe geçmesi ve bilimsel gelişmeler, “Tanrı Öldü” söylemi ve “decadence” kavramıyla ifade ettiği çöküş, Nietzsche’nin dönemin insanı olarak betimlediği sürü insanından kurtuluş olarak üst insan idealini sunması açısından felsefesine yansımıştır.

Dostoyevski, hayatı, eserleri ve düşünceleri

Fyodor Mihailoviç Dostoyevski, 30 Ekim 1821 yılında Batı Rusya’da bir köyde dünyaya gelmiştir. 10 yaşına kadar köyde yaşayan Dostoyevski fazla arkadaşı olmayan içine kapanık bir çocuk olarak büyümüştür. İlk eğitimini evde, din üzerine almıştır. Daha sonra yazlarını çiftlik evinde geçirmeye başlamıştır. Bu çocukluğunun en keyifli zamanları olmuştur çünkü babası işleri nedeniyle çiftlik evine çok fazla gelemediğinden babasının otoritesinden uzak kalmıştır. Dostoyevski çocukluğunu çoğu zaman sarhoş bir baba ve hasta bir anne ile geçirmiştir. Genel olarak hastalarla vakit geçirmeyi ve onları dinlemeyi sevdiği söylenebilir. 1836 yılında kardeşiyle yatılı okula başlamış, 1937’de annesini kaybetmiştir. 1938 yılındaysa Askeri Mühendislik Akademisi’ne başlamıştır. Akademi’ye başladıktan bir yıl sonra babasını kaybetmiştir. Kardeşi sağlık sorunlarından kaynaklı bu okula kabul edilemediğinden ondan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak kardeşleriyle iletişimini korumuştur.

Aldığı eğitim süreci yoğun ve disiplinli bir şekilde ilerlemiştir. Anne ve babasının vefatlarının ardından hayatı boyunca sürececek, hatta eserlerine konu olacak maddi sıkıntılar çekmeye başlamıştır. Bu süreçte de pek arkadaşı olmamıştır ancak Marullo’ya (2016, s. 3) göre Dostoyevski’yi tanıyanlar başta kardeşi Mikhail olmak üzere Dostoyevski’nin karakterinin çoğu zaman sinirli ve duyarlı olmasından endişelenmiştir. Okul hayatını başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra görevine başlamıştır.

Yazım hayatına başlayışı askerlikten istifasıyla gerçekleşmiştir. 1844’te ordudan ayrılışıyla kurgusal romanlar yazmaya başlamıştır. İlk eseri “İnsancıklar”ı 1846 yılında yayımlanmıştır.

Diğer eserlerinden farklı olarak “Ev Sahibesi” eseriyle olumsuz eleştiriler alan Dostoyevski, ruhsal olarak bunalıma girmiştir. Ardından yayınladığı “Beyaz Geceler” ve “Bir Yufka Yürekli” kitaplarıyla amaçladığı başarıyı sağlayamasa da olumsuz eleştiriler azalmıştır.

Yazarlıktaki kırılganlığıyla siyasetle ilgilenmeye başlayan Dostoyevski, devrime ve yasadışı propagandaya adanmış Petrashevsky Çemberine katılmıştır. Bu gruba katılmasının nedeni, eşitlikçi komünizm ve terörizm değil, serflikle karşı olan düşünceleriydi. Devlet aleyhinde eylemde bulunmak iddiasıyla tutuklanan Dostoyevski, Semyonovsky Meydanında gerçekleştirilecek sahte idam törenine kadar 8 ay hapiste kalmıştır. Semyonovsky Meydanı’nda idamla yüzleşmesine ilişkin kardeşine yazdığı mektupta, yaşamına ikinci kez başladığını belirtmektedir: “...ikinci üçlüdeyim; yaşamama bir dakikadan az kalmıştı...” Ancak idam edilmek üzereyken affedilmiş ve cezası Sibiryaya katorgosuna çevrilmiştir (Morson, 2025; Dostoyevsky, 1917). Cezası bittikten sonra “Dönem” ve “Zaman” dergilerini çıkarmıştır.

Hayatı boyunca oradan oraya sürüklenen Dostoyevski ruhsal tabiatı ve Rusya’daki siyasi ortamdan dolayı ruh sağlığı iyice bozulmuştur. Doktor tavsiyesiyle beraber 3 aylık bir seyahate çıkmıştır. Londra, Cenevre, Torino, Cenova ve Floransa gibi şehirleri ziyaret etmiştir. Seyahatlerinde Batı insanını ve kültürünü gözlemleme imkanı bulmuş, memleket özlemiyle Rusçuluğa dair düşünceleri gelişim göstermiştir.

Eserleri toplum eleştirisi ağırlıklı olmak üzere psikolojik, ahlâkî, dini problemleri içeren Dostoyevski, kült eserlerinden bazılarını, özellikle Suç ve Ceza’yı uzun soluklu hikâye olarak dergilerde yayınlamak üzere hazırlamıştır. 1866 yılı Suç ve Ceza’nın yayımlanması ve Anna Grigorievna ile tanışması açısından önemlidir. Bir sene sonra evleneceği Anna, “Kumarbaz”, “Budala” gibi eserlerinin yazım sürecinde kâtip olarak Dostoyevski’ye destek olmuştur. Anna ile evlenme sürecinde ailesinden aldığı tepkiler, kaçış için yurtdışına çıkmaları ve burada kumar alışkanlığı edinmesi, yaşadığı maddi sorunlar ve kızını kaybetmesi onu tekrar çöküşe sürüklemiştir. “Bir Yazarın Günlüğü” ise onu bu çöküşten çıkaran eserdir. Rusya Bilim Akademisine seçilmesi, “Karamazov Kardeşleri” yazması, popülerleşmesi ve sağlık sorunlarının ağırlaşması hayatının son 10 yılına tekabül eden Dostoyevski 1881 yılında ölmüştür.

Dönem Rusya’sının halk arasında yaşadığı ekonomik sıkıntılar, serflik, sınıfsal sorunlar Dostoyevski’nin metinlerine doğrudan yansımaktadır. Bu sorunlar içinde özellikle ahlâkî çöküş büyük yer tutmaktadır. “Ezilenler” ve “Suç ve Ceza” eserlerinde ahlâkî çöküş konusunu ele aldığı romanlarındandır. Durumdan çok karakteri ve düşünceleri öne çıkaran Dostoyevski, karakterleri aracılığıyla dönemindeki farklı düşünceleri sunma olanağı bulmuştur.

Genel olarak bakıldığında dönemin siyasi ikiliği olan Batıcılık ve Rusçuluk edebi eserlerde yer bulmaktadır. Özellikle din ve ahlâk, Rusçulukla bütünleşmiş haldedir. Dostoyevski'ye göre Batıcılık Rus ruhuna uygun değildir, insanın yalnızlaşmasına neden olmuştur. Buna karşılık çözüm toplumsal ve bütüncül olan ve Batıcılıkla gelen çöküşü engelleyecek olan Rusçuluktur. “Budala” ve “Karamazov Kardeşler” dönemin bu ikiciliğini yansıttığı eserlerindendir.

Nihilizm ve nihilistlerin aktif olduğu dönemde yazan Dostoyevski, dönemin ruhunu ve toplumsal dönüşümünü “Ecinniler”de anlatmaktadır. Ona göre nihilizm ile Batıcılık, dinin etkisini yitirmesine, insanın sevgi ve merhametinin azalmasına ve ahlâkî çöküşle toplumda suçların artmasına neden olmaktadır. Bu konular “Suç ve Ceza” romanında Raskolnikov karakteri üzerinden ele alınmaktadır. Bireyselleşmeye karşılık toplumcu bütüncüllüğü savunan Dostoyevski'nin eleştirilerinin bir kısmı da siyasal baskılar ve devrimci hareketlere olmuştur.

Dönemin genel havasından kaynaklı ekonomik sıkıntılar ve sınıflar arası eşitsizlik ahlâkî çöküşün nedenlerindendir. Dahası siyasi çatışmalar, rasyonalizm ve materyalizm akımlarının dönem Rusya'sında popülerleşmesi de manevi olarak çöküş ortamı hazırlamıştır. Böyle bir ortamda Dostoyevski bireysel inancın korunmasıyla, maneviyatın güçlenmesiyle, sevgi, iyilik ve merhamet gibi duyguların zenginleştirilmesiyle ve toplumsal bütünselliğin korunmasıyla, insanın kurtuluşa erebileceğine ve toplumun gelişebileceğini düşünmüştür. Eserlerini de bu düşünceler ışığında yazmıştır.

Nietzsche ve Dostoyevski'de ortak felsefi problemler

Tanrı ve din anlayışı

“Tanrı” ve “din” insanlık tarihinin önemli kavramlarındandır. Bu kavramlar hem insanın inanma ihtiyacına ışık tutmaktadır hem de dünyayı ve varlıkları anlarken temellendirme olanağı sağlamaktadır. “Tanrı”, “inanç”, “iman”, “öte dünya” gibi kavramlar kültürlere bağlı olarak farklı inanç sistemlerince şekillendirilmekte ve farklı biçimlerde felsefi olarak temellendirilmektedir.

Nietzsche'ye göre dinin temeli korku ve ihtiyaçlardan kaynaklanmakta, acıları bastırmada, yaşanan kötü olayları rasyonel olarak açıklamadan kabul etmede etkili olmaktadır. Nietzsche'de; Şanssızlık, kötü talih ya da kader gibi durum ve olaylar dinsel ve Tanrısal olarak ele alınabilmektedir. Bu bağlamda aklın geri plana alınarak, hayallerin üst noktaya ulaşması da bir etkidir. “İnsan kurgusu olan din bu sebeplerden ötürü Nietzsche için hiçbir zaman hakikate sahip olmamıştır. Her bir din aklın alt edilmesiyle varoluşa kazanarak korku ve ihtiyaçtan doğmuştur” (Demirhan, 2002, s. 37).

Nietzsche'nin din eleştirileri daha çok "köle ahlâkı" kavramsallaştırması üzerinden Hristiyanlığa yönelik olmuştur. Ona göre "köle ahlâkının Tanrı ve hakiki dünya kavramının zaferi nedeniyle suçlanması gereken Yahudi-Hristiyanlıktır" (Demirhan, 2002) ve bu sorunun çözümü üst insan tarafından yeni değerler oluşturmaktır. Üst insan yalnız ama yalnızlıktan rahatsız olmayan, korkusuz insandır. Nietzsche üst insandan yeryüzünün anlamı şeklinde bahsetmektedir. Hristiyanlığın Tanrı'sı buyrukları olan ne yapılması ve yapılmaması gerektiğini söyleyen, yasa koyucudur. Bu da Nietzsche'nin arzuladığının tersine insanı bastırmakta, korkutmakta ve eylemsizleştirmektedir. Dini kurallara bakıldığında her biri toplumun huzuru ve refahı için yani sürü içindir ancak onun amacı sürüden kopmaktır. Nietzsche'ye göre dekadansın getirdiği sonuçlardan biri din olgusudur çünkü insanlar yalnızlıktan kurtulmak için Tanrı'ya ihtiyaç duymuşlardır (Baykan, 2000, s. 39).

Aynı zamanda din decadence da hızlandırmıştır. Nietzsche'nin din konusunda diğer bir yargısı da "Tanrı Öldü!" söylemidir. Bu söylemde ateizm anlayışı değil, ahlâkî, dini çöküşten bahsedilmektedir. Çöküş düşüncesiye "decadence" problemiyle paralel olarak Nietzsche felsefesinin merkezi olarak belirlenebilir. Decadence; çöküş, çürüme, yozlaşma olarak Türkçeye çevrilebilir. Decadence, tek bir anlamdan ve alandan çok hayatın her yerinde tüm kurumlarda ortaya çıkan ve insanlığa özgü bir yozlaşmayı ifade etmektedir. Yozlaşmanın sonucuysa nihilizmdir. Nietzsche Güç istencinde nihilizmin yaklaştığını belirtmiştir. "Nihilizm ile, Nietzsche'nin yorumuna göre değerlerin hakimiyetinde ve çökmesinde ve böylece de genel olarak değer ortaya koyma imkanında yatmaktadır" (Demirhan, 2002, s. 75). Değerli görülen değerlerin değersizleşmesi ve yeni değerlerin oluşması Nietzsche felsefesinin temelidir. Ona göre bu yeni değerleri oluşturacak ve yasa hâline getirecek kişilerse filozoflardır.

Öte yandan Dostoyevski'nin sürgün sonrası yazdığı kitapların pek çoğunda Tanrı ve din anlayışıyla ilgili farklı karakterlerin farklı düşüncelerine rastlanmaktadır. Son büyük eseri olan "Karamazov Kardeşler" bunun en büyük örneğidir. Dostoyevski'ye göre ruhsal dinginlik ve hayata umutla bakabilme Tanrı'nın varlığına inanma ve onu bilmeye sağlanmaktadır. Alyoşa, Gruşenka, Katerina, Dmitri bu kitabın umutlu, inançlı kahramanlarıdır. Aynı romanda Dostoyevski "Tanrı var ve var olacak, zira insanlara sevinç bağışlayan Tanrıdır, bu ona özgü bir ayrıcalıktır. İnsanoğluna ibadet yolunda eriyip giymeyi nasip et Tanrım! Orada, yeraltında Tanrısız ne yaparım ben?" sözleriyle yaşanan olumsuz durumlara ve haksız cezalara yaklaşımını ortaya koymaktadır (Dostoyevski, 2024, s. 787).

"Karamazov Kardeşler"de ki Ivan karakteri iyilik ve kötülüğün karşılıksız kalmaması, öte dünyanın yanı sıra bu dünyada da hesaplaşmanın yaşanması amacını taşıyan bir karakterdir.

Ivan “Ben, eden bulur karşılığı peşindeyim, bulamazsam kendimi yok etmem lazım. Hem bu karşılık ileride, sonsuzlukta değil, hemen burada, yeryüzünde olmalı” diyerek Tanrı’yı değil, Tanrı’nın kötülüklerin karşılığını neden öte dünyaya bıraktığını sorgulamaktadır (Dostoyevski, 2024, s. 324)

Dostoyevski din ve siyasi toplumsal yapının da birbirini destekleyen yapılar olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşüncesini “Bir Yazarın Günlüğü” eserinde “Rus sosyalizminin amacı ve çıkış yolu dünya üzerinde gerçekleştirilecek olan, tüm insanlığı kapsayan evrensel bir kilisedir, bir ölçüde dünya bu kiliseyi içine sığdırabilir” diyerek açıklamaktadır (Dostoyevski, 2009 s. 76). “Karamazov Kardeşler”in “Büyük Engizisyoncu” bölümü de bu düşünceleri destekleyecek niteliktedir.

Dönem Rusya’sında halkın özellikle köylünün umutsuzluğunun çaresi, ahlâklı olmaya yönlendiren ve kurtarıcı olarak görülen Tanrı, olarak kabul edilmektedir. Dostoyevski’ye göre Tanrı’nın varlığı ve kuralları insanın ahlâklı olmasına yol açmaktadır. Koşulsuz kabul ile iman meselesi Tanrı’nın varlığını kanıtlamak yerine Dostoyevski’nin eserlerinde bu sorunun çözümü olarak sunulmuştur. Tanrı’nın yokluğuysa umutsuzlukla bağdaştırılmakta, umutsuzluk ve yalnızlık insanın çöküşüne neden olmaktadır.

Her iki düşünür, Tanrı meselesini birbirlerinden farklı olarak bir varoluş meselesi olarak ele almaktadır. Nietzsche, Tanrı’nın yokluğunu bir özgürleşme çağrısı olarak görüp insanın kaderini eline almasını isterken, Dostoyevski Tanrı’dan kopuşu insanlık için en büyük tehlike olarak görmekte ve kurtuluşu yeniden imanın kucaklanmasında bulmaktadır (Johnson-Stepenberg, 2019; Brown, 2021). Bu zıt yaklaşımlarına rağmen, ortak nokta şudur ki her ikisi de Tanrı inancının yitiminin ahlâk, anlam ve toplum üzerindeki sonuçlarını enine boyuna irdelemiştir. Biri Tanrı’sız bir dünyada yeni değerlerin peşine düşerken, diğeri Tanrı’ya dönüş olmadan insani değerlerin yaşayamayacağını göstermiştir. Bu nedenle Nietzsche ve Dostoyevski, felsefe ve edebiyat tarihinde Tanrı ve din tartışmasının iki uç noktasını temsil eden, ancak birbirini aydınlatan iki ses gibidir.

Ahlâk

19.yüzyıl ahlâk anlayışına Nietzsche’nin genel eleştirisi, din temelli Hristiyan “köle” ahlâkına yöneliktir. Din yayılırken merhamete, sevgiye ihtiyacı olan köleler gibi, beraber yaşamaya ihtiyaç duyan insanları bir araya toplayarak temelde bir sürü ahlâkı ortaya koymuştur. “İyi” ve “kötü” kavramları gibi temel kavramlar da dinin belirlediği ölçütte ahlâkî karşılık bulmuştur. “İyinin Kötünün Ötesinde” ve “Ahlâkın Soykütüğü” eserlerinde Nietzsche hem bu kavramları yeniden tanımlamakta hem de yaşamdaki yerlerini değerlendirmektedir. Köle ahlâkında, iyi

olarak karşılanan eylemler dini olarak da iyi kabul edilen fedakârlık, sabır, acıya dayanma gibi özelliklerdir. Ancak Nietzsche bu özelliklerin zayıf insanlara ait özellikler olduğunu, hatta bazılarının erdem olarak Sokrates'ten bu yana ahlâk anlayışının Hristiyanlık etkisiyle daha da güçlenerek köle ahlâkını evrenselleştirdiğini ifade etmektedir.

Efendi ahlâkıysa Nietzsche'nin köle ahlâkına karşı öne sürdüğü ahlâktır. Efendi ahlâkı aristokratların, soylu ahlâkıdır dolayısıyla çoğunluğa ya da sürüye hitap etmemektedir. “Nerede bir canlı gördüysem, orada güç istemini gördüm ve hizmet edenin isteminde bile efendi olma istemini gördüm” (Nietzsche, 2019, s. 111) diyen Nietzsche'ye göre efendiler, zayıflığın karşıtı olarak güçlü, köleliğin karşıtı olarak özgürdür. Köle ahlâkında fiziksel ve zihinsel zayıflığa ve acıya karşılık, efendi ahlâkında güç ve yaşama karşı sevinç duygusu hakimdir. “Efendi ahlâkı, kendini geliştirmeye ve potansiyelini tam olarak açığa çıkarmaya odaklanan bir yaşam tarzını savunmaktadır. Nietzsche soylu insanın kendisini bizzat kendisi değerlendirdiği ve başka bir insanın kendisi hakkındaki düşüncelerine önem vermediği için asla kendisini değersiz görmediğini belirtmektedir.” (Sevinç, 2007, s. 29). Toplumsal eşitsizlikten ve dönemin genel havasından dolayı köle insanı, öfke veya kin, güvensizlik, hınç gibi duygulara sahiptir. “Hınç duygusunun kendisi, eğer soylu insanda ortaya çıkıyorsa, kendini ani bir tepki ile harcar, bitirir, böylece de zehirlemez: öte yandan, kaçınılmaz olarak zayıf ve güçsüzde ortaya çıkacağı sayısız durumda hiç de göze görünmez” (Nietzsche, 2010, s. 52) Ancak köle ahlâkında hınç, uzun süreli ya da kalıcı zehirleyici etkiye sahiptir. Efendi ahlâkı tepkisel bir ahlâktır, eyleme geçebilmek için bir dış güce ihtiyaç vardır ancak güce sahip efendi, eyleme geçecek güce kendi sahiptir.

Öte yanda Dostoyevski'nin ahlâk problemleri her eserinde görmekle birlikte bu konudaki en önemli eseri “Suç ve Ceza” ve romanın kahramanı Raskolnikov'dur. Romanda üstün ahlâk ya da ahlâkın yokluğuyla özgürlük sorunu tartışılmakta; ayrıca suçların bağışlanmasının olanağı, erdemlerin çözüm olup olamayacağı gibi problemler ele alınmaktadır. Dostoyevski'nin bu romanındaki her bir karakter farklı düşünceyi ifade etmekte ve romanda genel olarak nihilizm etkili olmaktadır. Roman temelde bir cinayet olayı, öncesi ve sonrası şeklinde işlense de bu cinayetin psikolojik, felsefi özellikle ahlâkî boyutu derinlemesine işlenmektedir. Raskolnikov, zengin bir tefeci olan Alyona İvanova'yı para için öldürür. Bu eylemi gerçekleştirmesinin iki amacı vardır: İlki İvanova'dan kalan parayla kendi ve ailesinin geçimini düşünmek zorunda kalmayacaktır. Diğeriyse sıradan bir insan olup olmadığını görmektir. Bu aynı zamanda Raskolnikov'un o sırada çalıştığı makalenin konusudur. Raskolnikov değersiz ve yaşamasına gerek olmayan bir varlık olarak gördüğü Alyona İvanova'yı öldürürken, aslında planlarında yokken sırf orada bulunduğu için üvey kardeşi Lizavetta'yı öldürmek zorunda kalır.

Romanda daha ilk sayfalarda ifade edildiği gibi her şey insanın elindedir. Ancak Raskolnikov bunu gerçekten sorgulamaktadır. Kendi kavramları olan “sıradan” ve “sıradan olmayan” insanlardan hangisi olduğunu anlayabilmek için tefeci kocakarıyı öldürmesi Nietzsche’nin güç istenci bağlamında ele alınabilir. Buna istinaden Dostoyevski kahramanı Raskolnikov’un ağzından “ve güç... özellikle de güç gerek insana! Bütün titreyen yaratıkların, bütün karıncaların üzerinde egemenlik kurmak gerek! İşte amaç! Unutma bunu! Benden sana öğüt olsun!” sözlerini söylemektedir (Dostoyevski, 2007, s. 412). Raskolnikov’un yabancılaşmasından, işlediği suçtan sonra sürü insanına dönüşü, kendini meyhaneye atması ve meyhanede Marmeledov’un ona her zaman çalabileceği bir kapın olmalı tavsiyesiyle sürü birliği vurgusu yapılmaktadır. Dostoyevski, kendi kavramlarıyla, topluma katkı sağlayacak “sıradan olmayan” kişilerin toplum tarafından suçlu görüleceğini ifade ederken sıradan insanlardan “sürü” olarak bahsetmektedir:

“Büyükler bir yana, toplum içinde birazcık sivrilen, yani topluma söyleyecek birazcık yeni bir şeyleri bulunanlar, doğaları gereği, tabii kimi az, kimi çok, birer suçlu olmak zorundadırlar. Tersî durumda zaten sivriilmelerine olanak yoktur; öte yandan sürünün içinde kalmayı da yine doğaları gereği kabul edemezler, ki bence de kabul etmemek zorundadırlar” (Dostoyevski, 2007, s. 323).

Düşünceleri ne kadar birbirine yakın olsa da Dostoyevski eserin sonuna gelindiğinde Nietzsche’nin felsefesinden giderek uzaklaşmaktadır. Bunun için roman kahramanı Raskolnikov, işlediği cinayetlere ilişkin bir kanıt olmamasına rağmen, polis memurunun baskılarının yanı sıra kendi iç muhasebesi yani vicdanının verdiği rahatsızlıkla beraber suçunu itiraf etmiş ve ulaşmak istediği, kendisinde sorguladığı üstün güce sahip olmamasını kabullenmiştir.

Özetle, Nietzsche ahlâkı öznelleştirip yıkmaya, Dostoyevski ise aşkın bir temelde yeniden kurmaya çalışmaktadır. Nietzsche’nin yüksek insanların ahlâki ayrıcalığı fikrine karşın Dostoyevski, sıradan insanın bile acı çekerek arınabileceğini ve kendi küçük çapında bir aziz olabileceğini göstermektedir (örneğin Sonya veya Alyoşa karakterlerde olduğu gibi). İki düşünürün “her şey mubah mı?” sorusuna verdikleri cevap tamamen zıttır: Nietzsche böylesi bir dünyayı bir imkân olarak görmekte ve güçlü bireyin yaratıcı eylemini haklı çıkarmaktadır; Dostoyevski ise bunu bir felaket olarak görmekte ve ahlâkın ilahi dayanağından kopmanın insanı mahvedeceğini kanıtlamaya girişmektedir (Brown, 2021). Bununla birlikte, her ikisi de modern insanın ahlâki krizini son derece dürüst ve çarpıcı biçimde ele almış, bu krizden çıkış için biri Tanrı’nın dönüşünü, diğeri üstinsanın gelişini beklemiştir. Nietzsche ve Dostoyevski’nin ahlâk üzerine geliştirdikleri düşünceler bireysellik ve toplum görüşlerine de doğrudan yön vermiştir.

Toplum ve bireysellik

Bireysellik ve toplumsallık, antik çağdan modern çağa kadar felsefenin konusu olmuştur. Antik çağda toplu halde yaşayan insan toplumun norm ve kurallarına uymak durumundayken modern dönemde, özellikle Aydınlanma sonrasında, birey “özgürlük” ve “kimlik” kavramlarıyla ele alınmış ve topluma uyum sağlaması gereken bir varlık olarak değerlendirilmiştir.

Nietzsche’nin toplum ve bireysellik üzerine görüşlerinde bireyselliği ön plana çıkarmaktadır. Bireyin özgürlüğü ve potansiyelini ortaya çıkarması önem taşımaktadır. Toplumun sürü ahlâkı gücünü baskılamakta ve potansiyelini engellemektedir çünkü tekdüzeliği aşılarmaktadır. “Güçsüz olduğu için güç istemi de zayıf olan bu insanın güçlü olma arzusundan kaynaklanan topluluk içgüdüleriyle toplumsallaşmaya gitmesidir” (Dedeoğlu, 2012, s. 37). Üst insan anlayışı ile yeni değerlerin yaratılması, güçlü ve potansiyelini ortaya çıkaran insan toplumdan bağımsızdır. Din, aile, devlet gibi yapılarla birey şekillenip topluma uyum sağlama becerisi geliştirir. Ahlâkı şekillendiren bu yapılarla gelişen toplumun baskıları üst insanın ortaya çıkmasını da engellemektedir.

Dostoyevski’nin yaşadığı dönem ve eserlerine baktığımızda bireysel olarak siyasi ve ekonomik çöküşün içsel bunalımlarını görülmektedir. Eserlerinde toplumsal baskılar yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Ana kahramanlarsa bu toplumsal baskıdan kaçarken kendilerini yalnızlaştırmışlardır. Yalnızlıkları sonucu da psikolojik bir çöküntü olarak geri yansıtmaktadır. Dostoyevski bize hiçbir metninde insan bireyselleşmeli ya da toplumcu olmalı gibi yanıt vermemektedir. Çünkü kendisinin de içinde bulunduğu baskılardan kaçma ihtiyacıyla bireyselleşerek yalnızlaşma onu olumsuz etkilemekte ancak toplumun içinde de tam anlamıyla huzur bulamamaktadır. Onun için kurtuluş ve manevi rahatlama Tanrı’ya erişmekle mümkündür. Pek çok eserinde Hristiyanlığın dini öğelerine, İncil gibi kutsal kitaplara yer verilmekte ve genellikle roman sonlarını bu öğelere bağlamaktadır. “Karamazov Kardeşler” ve “Suç ve Ceza” bu tür roman sonlarına iyi örneklerdir.

Nietzsche ve Dostoyevski’nin “özgürlük” kavramına yaklaşımları da bu bağlamda karşıtlık içermektedir. Nietzsche için özgürlük, bireyin kendi üzerinde egemenliği demektir. Bu nedenle özgürlük, çoğunluğun dayattığı değerlerden kurtulmakla mümkündür. O, yalnızlığı ve kendiyle yüzleşmeyi özgürlüğün bedeli ve aynı zamanda gereği saymaktadır. Kendi deyişiyle “ruhunun derinliklerinde tek başına kalabilen” insan özgür olabilmektedir. Dostoyevski ise paradoksal bir şekilde özgürlüğü tanrısal sevgiye teslim olmakta bulmaktadır. Bu, dünyevi bir akılla bakıldığında bir çelişki gibi görünse de Dostoyevski’ye göre insanın en büyük özgürlüğü, kendini Tanrı’nın iradesine ve komşu sevgisine adanmasıdır. Zosima Dede’nin öğretileri bunu

açıkça göstermektedir: “Kendini bütün dünyanın ve herkesin önünde suçlu say. Herkesi ve her şeyi sev. İşte o zaman Tanrı’nın cenneti yüreğine inecek ve herkesten özgür olacaksın.” Bu anlayışta birey, bencil benliğinin sınırlarını aşarak sevgi aracılığıyla özgürleşmektedir. Dostoyevski’nin kahramanları arasında gerçekten “özgür” olanlar genellikle kendini feda etmeyi göze alan, sevgiyle eyleyen karakterlerdir (Sonya, Alyoşa, Prens Mişkin gibi). Nietzsche’nin kahramanlarıysa (tarihsel figürler ya da kurgusal) kendi kudretini dayatan ve tek başına zirveye çıkan tiplerdir (örneğin Goethe, Napoléon, Julius Caesar gibi şahsiyetleri Nietzsche hep övgüyle anmaktadır) (Brown, 2021).

Tüm bu zıtlıklara rağmen, iki düşünür de toplumun mevcut durumuna yönelik bir memnuniyetsizliği paylaşmaktadır. Her ikisi de dar görüşlü insana eleştirel bakmaktadır. Nietzsche’nin “sürü insanı”, Dostoyevski’nin “aşağılık ve gülünç insanlar” aslında benzer bir figürü ortaya koymaktadır. Yine her ikisi de ütopyacı toplum projelerine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Nietzsche, demokratik eşitlik ve sosyal adalet söylemlerinin “yüce insan potansiyelini körelttiğini” düşünürken; Dostoyevski, insanların cennet hayalleri kurarak dünya üzerinde cehennem yaratabileceklerini eserlerinde göstermiştir. Bu anlamda ikisi de bir yönüyle kültür eleştirmeni olarak çağdaş toplumlarının eksiklerini ortaya koymaktadır. Gelgelelim, vardıkları çözüm zıt kutuplardadır: Nietzsche bireyi topluma karşı yüceltmekte, Dostoyevski ise toplumu bireylerin ruhunu kurtaracak bir sevgi birliğine kavuşturmak istemektedir. Birincisi ferdin zaferini, ikincisi cemaatin kardeşliğini idealleştirmektedir. Bu yönüyle, Nietzsche ve Dostoyevski fikir tarihinde birey ve toplum dengesinin uç temsilcileri olarak görülebilirler.

Acı ve anlam

Anlam arayışıyla beraber acı hayatın ayrılmaz parçalarından olmuştur. Ölüm, doğal afet, ekonomik sıkıntı gibi gerçeklikler ve yaşantılar insanlara acı vermektedir. Bundan dolayı acı ve ıstırap felsefede ele alınan kavramlar arasındadır.

Nietzsche’ye göre acı, hayatın kaçınılmaz bir parçasıdır. Hayatın anlamını ararken insan, acı ve zorluklarla karşılaşmaktadır ancak bu tür deneyimler tümüyle olumsuz anlamda değerlendirilmemeli, insanın gelişime katkı sağladığı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla insanın çoğunlukla kaçmaya çalıştığı acı, ona büyük fırsatlar sunabilmektedir. Bu fırsatla insan güçlenmektedir çünkü önemli olan acıyı kabullenmek ve aşmaktır. Acıyı aştıktan sonra yaratıcı güç açığa çıkacaktır. Tüm bunlardan dolayı Nietzsche’ye göre yaşamı simgeleyen acıdan kaçmak yerine, onu kabullenmek gerekir.

Nietzsche için gerek efendi ahlâkında gerek üst insan ve güç istencinde, gücü arttıran, hayatta kalma güdüsü ve potansiyelini gerçekleştirme ihtiyacıdır. Hristiyan ahlâkında, acının

Tanrı'dan geldiği ve dini görevler yerine getirildiği sürece acıdan yoksun mutlu bir hayat yaşanacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla günahların karşılığı olarak acı bir cezadır. Nietzsche'nin felsefesindeyse acı hayatın anlamını keşfetmede ve kendi değerlerini yaratmada bir fırsattır.

Nietzsche'nin "bengi dönüş" düşüncesinden hareketle, acının sürekli tekrar edeceği ve bu anlamda acının kabullenilmesi gerektiği yorumu yapılabilmektedir. Bu durumda ki güç, yeni değerlerin ortaya çıkmasıyla olumlamayı güçlendirmektedir. Deleuze (2021) olumlamanın, istencin en yüksek gücü olduğunu ve oluşun hayata anlam kattığını aktarmaktadır. Bengi dönüşte olumsuzluklar dışarı atılmakta, insan acıyı aşmakta ve böylece üst insan hâline gelmektedir. Kendi değerlerini yaratma bakımından güce sahip olduğu için acı, gelişime neden olmaktadır. Bu nedenlerle acı, hayatın bir gerçeği, gerekli bir durumdur. Nietzsche bengi dönüş kavramıyla yaşamımızda yaptığımız şeylerden dolayı hem kendimiz tarafından hem de ilahi bir kaynak tarafından yargılanmaktan bizi kurtardığını düşünmektedir (Şahin, 2024, s. 31).

Dostoyevski'ninse babasıyla iletişimi, vefatlarla sık karşılaşması, sürgün ve yoksullukla mücadelesi bakımından yaşamı acılarla geçmiş ve yaşantısının bu yönü eserlerine de yansımıştır. "Bir Yazarın Günlüğü"nde acıdan şu şekilde bahsetmektedir:

"Rus halkının en temel, en köklü tinsel gereksinimi her şeyde, her yerde dinmek bilmeyen bir acı çekme gereksinimidir. Bu acı çekme tutkusu ezelden beri bulaşmıştır ona. Bütün tarihi boyunca süre gelen bu ıstırap seli yalnızca dış felaketlerin getirdiği zorlukların sonucu değildir, halkın yüreğinin derinliklerinden fışkırmıştır. Rus halkı için mutluluğun içinde mutlaka acı da yer almaktadır, yoksa onun için mutluluk tam olmaz" (Dostoyevski, 2009, s. 45).

Dostoyevski'nin eserlerinde fiziksel acıyla manevi acı birbirine karışmakta ama ağırlıklı olarak manevi acılar işlenmektedir. Roman kahramanları yaşadıkları acılardan dolayı Tanrı ile hesaplaşma ve inancı hatta Tanrı'yı sorgulama eğilimindedir. Onlar, bu acılardan Tanrı'yla ahlâkî temizliğe ulaşınca kurtulmaktadır. Örneğin "Suç ve Ceza"nın kahramanı Raskolnikov'un pişmanlık ve ruhunu temizleyişi, suçunu kabul etmesi gibi tüm gelişmeler Sonya ile gerçekleşmektedir. Sonya'nın romanda başına gelenlere rağmen iyilik ve masumiyetle temsil edilmesinin yanı sıra Tanrı'yla bağı ve iman gücü Raskolnikov'u etkilemiştir. Dostoyevski romanlarında gerçekleşen Tanrı arayışı, din çatışması olarak görülen durum bu romanda da yer alır ve inanan Sonya'nın inanmayan Raskolnikov'a İncil'den imana dönmesine yönelik bir pasaj okumasıyla vurgulanmaktadır. Raskolnikov'un özgür ve "sıradan olmayan", mükemmel insan olma girişimi olumsuz sonuçlanmaktadır. Toplum tarafından dinsizlikle suçlanarak dışarıda kalan Raskolnikov'a yardımcı olan tek karakterse Sonya'dır. Sonya Hristiyanlığın bir temsili gibidir:

“Yastığının altında bir İncil vardı. Kendisi de farkında olmadan eli kitaba uzandı, Sonya’nındı bu İncil “Lazar’ın Dirilişi”ni Sonya bu kitaptan okumuştı ona. Kürek hayatının ilk günlerinde Sonya’nın kendisine durmadan Tanrı’dan dinden söz edeceğini, onu İncil okumaya zorlayacağını sanmıştı. Ama şaşılacak şey! Sonya ona bir kez olsun bunlardan söz etmediği gibi İncil okumasını da istememişti. Geçenlerde hastalanmadan önce kendi istemişti Sonya’dan bu İncil’i, Sonya da hiçbir şey söylemeden getirip vermişti. Şu ana kadar açıp bakmamıştı bile kitaba. Şu anda da açıp bakmadı, ama birden şimşek gibi bir şey geçti kafasından: “Artık onun inançları benim de inançlarım olamaz mı?” (Dostoyevski, 2007, s. 686-687).

Dostoyevski için acı çekme, Tanrı’ya ulaşmanın araçlarından biridir. Bu durum “Karamazov Kardeşler”de “Büyük Engizisyoncu” bölümünde kilise ve Tanrı-İsa problem olarak ele alınmaktadır. Hristiyanlık, Dostoyevski’ye göre acı çekme dinidir. Özgürlük içinde acı barındırdığından, İsa diğer bir yandan insana, zayıf insana belki de insanın kaldıramayacağı aşkın bir güç vermektedir. Dimitri ise romanda Tanrı inancı ve Tanrı sevgisiyle bağdaştırılmıştır. Bu karakter, inancı güçlü olan, mutlu olandır mesajını taşımaktadır. En zor, acılı, umutsuz; babasını öldürmediği halde baba katli suçundan kürek cezasına çarptırıldığında dahi “Yaşasın Tanrı ve Onun sevinci! Severim onu!” demektedir (Dostoyevski, 2024, s. 788).

Sonuç olarak, her iki düşünür de acının insan yaşamındaki kaçınılmaz rolünü kabul etmekte ve acıya anlam kazandırılması gerektiğinin altını çizmektedir. Nietzsche’nin vurgusu, acının yaratıcı ve güçlendirici potansiyeline ve onu aşacak “üst insan” ideale yöneliktir. Dostoyevski’nin vurgusuysa acının ruhu arındırdığı ve Tanrı’ya yaklaştırdığı, ahlâki bir yenilenme sağladığı yönündedir. İlginç biçimde, bu iki yaklaşım ortak bir paydada buluşmaktadır: İnsanı asıl öldüren şey, anlamsız bir yaşamdır. İster Tanrısal bir anlam ister kişisel bir amaç olsun, acıya anlam katabilen insan yaşamına da derinlik katmış olur. Bu noktada Nietzsche ve Dostoyevski, iki ayrı kutuptan aynı gerçekliğe işaret eden iki bilge gibidir. Nietzsche Tanrı’nın ölümüyle yeni değerler oluşturmak için acıyı bir fırsat olarak görmekteyken; Dostoyevski’de bu fırsat manevi olarak Tanrı’ya yaklaşmanın aracıdır. Dahası acı Nietzsche için güç kazanmada bir araçken; Dostoyevski için manevi olarak güçlenmenin sürecidir.

İnsan doğası ve varlığı

Nietzsche ve Dostoyevski insan ruhunun karanlık derinliklerini ustalıkla incelemektedir. Her iki düşünürde, insanın içinde iyilik ve kötülüğün, yücelik ve alçaklığın, rasyonel ve irrasyonel unsurların sürekli çarpıştığını dile getirmektedir (Steeves, 2018). Onlar, insan doğasını basitçe akıl veya erdem kavramlarıyla tanımlayan düz çizgisel insan tasavvurlarına karşı çıkararak, çok katmanlı bir insan portresi çizmektedirler.

Nietzsche, “Tan Kızılığı”nın ardından “Böyle Buyurdu Zerdüş” ile beraber felsefesinin temel problemlerini belirlemektedir. O, “güç istemi” ile beraber “sürü insanı”, “üst insan”, “bengi dönüş” gibi kavramlar yoluyla insan anlayışını ortaya koymaktadır. Sürü insanının yalnızlık ve toplumsal dışlanma korkusu sürüde güvende hissetmesine neden olmaktadır; üst insanda trajik, farkındalıkla ortaya çıkan yeni değerler ortaya koyma özelliği hakimdir. Baykan’a (2008) göre Nietzsche güç istemini kullanmasına göre, yırtıcı hayvan, sürü insanı, özgür insan ve üst insan olmak üzere dört insan tipi ortaya koymaktadır. Yırtıcı hayvan, insanın fiziksel olarak güçlü, içgüdülerine ve arzularına bağlıdır. Ahlâk yapısı vardır ancak sürü insanının aksine toplumun düşünce ve baskılarından bağımsızdır. Güç gösterisinden kaçınmayan yırtıcı hayvan tipi insanın, mücadeleden kaçmayan cesur bir yapısı vardır.

Sürü insanıysa toplumsal kurallara, geleneklere ve düşüncelere bağlı, bireysellikten uzak insan tipidir. Nietzsche, sürü insanını, potansiyelini gerçekleştiremeyen birey olarak belirtmektedir. O, yaratıcılıktan ve yenilikten uzak topluma uyum sağlayan insandır. Bu insan tipinde bireysellikten çok toplumsallık ve topluma uyum öne çıkmakta, bir grubun parçası almak, onay almak, desteklenmek önem taşımaktadır. Çünkü topluluğun onu güvende tutacağı inancına sahiptir. Yırtıcı hayvanın aksine sürü insanının korkuları vardır. Topluma uyum sağlayabilmek için sürünün her bir üyesi birbiriyle neredeyse aynıdır.

Özgür insan ve üst insan ise bireyseldir. Özgür insan bağımsızdır. Sürü insanının aksine toplumun dayatma ve baskılarından uzak, ahlâkî yapıyı sorgulayan insan tipidir. Farkındalık mevcuttur, onay alma ihtiyacı taşımamaktadır. Hayattaki anlam arayışı gücün sebebidir. Başımıza gelen kötü şeyleri bir deneyim olarak algılayarak gelişimimize katkı sağlayacak bir araca dönüştürmek yani bengi dönüşü arzulamak, amor fatidir (Young, 2015, s.503). Amor fati düşüncesi, özgür insanla şekillenmektedir. Amor fati özgür insana, kaderini tüm olumsuzluklarıyla kabul ederek hayatı sevmeye ve özgürleşme fırsatı tanımaktadır. Üst insansa özgür insanın bir üst basamağı olarak yorumlanabilir. Özgür insan toplumun baskı ve dayatmalarından uzak, onay beklemeyen yapıya sahiptir ancak üst insan bu özelliklerle beraber gücü Nietzsche’ci isteme ile değerlendirerek değerler yaratabilecek ve toplumu etkileyebilecektir. Üst insan kaderini kabul etmeyle beraber gücün ve yaratıcılığın en üst düzeyde olması sebebiyle yeni değerler yaratarak hayatını şekillendirmekte ve böylece kendini bile aşmaktadır.

Öte yandan Dostoyevski romanları aracılığıyla insan doğası hakkında detaylı betimlemeler yapmaktadır. Ona göre insan iyi olduğu gibi kötü de olabilir, içinde umutsuzluk kadar umut da vardır. İnsanın hem idealist hem de doğası gereği temel güdülerini olduğunu düşünen

Dostoyevski düşüncesinde birkaç insan tipi kategorileştirilebilir. Bunlar; arzu ve içgüdülerine bağlı insan, topluma bağlı insan, yabancılaşmış insan ve mükemmele yakın insandır.

Arzu ve içgüdülerine bağlı insan tipi Dostoyevski romanlarında karakter bağlamında kendilerine yer bulmuştur. Hayvani güdülerle hareket eden, toplumun yargılamasına dair kaygı taşımayan, ahlâkî kurallara karşı çıkan fiziksel güçlerini kullanan karakterler bu insan tipi örnekleridir. “Karamazov Kardeşler” romanında yer alan Fyodor Pavloviç Karamazov karakteri, ahlâkî olarak çöküşte, şehvet düşkünü, arzularıyla hareket eden ve çocuklarına kötü davranan baba figürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Topluma bağlı insan tipi Dostoyevski romanlarında ağırlıklı olarak kurtarıcı olarak görülmektedir. Toplumun ahlâkî ve dini kurallarına bağlı kalan karakterlerin içsel çatışmaları olsa da toplumsallık onlar için ön plana çıkmaktadır. “Suç ve Ceza” romanından Sonya benzer özellikleri göstermektedir. O, yaşam tarzı topluma uygun olmayan, hatta dışlanan bir karakter olsa da inancına ve ahlâkına sıkı sıkıya bağlıdır. Topluma olan bağlılığını, yol gösterici, destekleyici, fedakâr yapısını hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Yabancılaşmış insansa içsel çatışmalar ve toplumla bağlarını koparan insan tipi olarak yansımaktadır. “Suç ve Ceza” romanındaki Raskolnikov ile “Karamazov Kardeşler” romanında ki Ivan ve Dmitri Karamazov toplumdaki, kısmen aile bağlarının zayıflamasından ya da kopuk olmasından ve insanlardan soyut yaşamaktadır. Onların dini sorgulamaları topluma uyum sağlayamama, adalet duygusunda zayıflama içsel çatışmayla beraber yabancılaşmalarına yol açmaktadır. Yeraltı adamı bunun en büyük örneğidir. Suç ve Ceza’nın kahramanı Raskolnikov’un sorunu, yeraltı adamında olduğu gibi eksiksiz özgürlüğün sorunudur (Troyat, 2010, s.261). O, toplumdan büyük ölçüde kaçma eylemi göstermekte ve ağır şekilde karamsarlık ve başarısızlık hissi yaşamaktadır.

Mükemmele yakın insan, Dostoyevski’nin romanlarındaki “mükemmel” karakterler temiz, fedakâr, ahlâkî değerlere bağlı ve derin bir sevgiye sahip insanlardır. Ancak, Dostoyevski’nin neredeyse hiçbir romanında karakterlerin kolay bir hayatı olmamıştır. Düşüşlerle dolu, olumsuz olaylarla sıklıkla karşılaşan karakterlerin seçimleri önemli hâle gelmiştir. “Karamazov Kardeşler” romanındaki Aleksey-Alyoşa Karamazov karakteri bunun örneklerindendir. Dini bağlılık, ahlâkî temizlik, fedakârlık, yardımseverlik ve sadakat Alyoşa karakterini tanımlayan özelliklerdendir. O, zor durumda da olsa kendisini feda ederek diğer karakterleri koruyabilme ve kuvvetli olan inancıyla içsel temizliğiyle çevresindekilere rehberlik etmektedir.

Nietzsche ve Dostoyevski’deki insan tiplerine bakıldığında, Dostoyevski’nin bir yazar olmasıyla çeşitli insan tiplerine yer vermesi en büyük çeşitliliği olmuştur. Nietzsche’nin insan

tiplerinin her birini Dostoyevski’de de bulmak mümkündür. Her ne kadar sorgulamaları “özgürlük”, “güç”, “ahlâk”, “din”, “Tanrı” gibi benzer kavramlar üzerine olsa da sonuçta ulaştıkları nokta birbirinden farklıdır. Dostoyevski Tanrı ve inanç temelli yaklaşımı benimsemiş ve toplumla yaşayan karakterleri mükemmel ya da ideal olarak görürken; Nietzsche bireysel, özgür, yeni değerler oluşturup, toplumu değiştirebilecek insanı yüceltmektedir.

Sonuç itibarıyla, insan doğası konusunda Nietzsche ve Dostoyevski, psikolojik derinlik açısından aynı seviyede, fakat metafizik çıkarımlar açısından farklı yönlerde seyrederler. Nietzsche, insan doğasının nihai anlamını bu dünyada, insanın kendi yaratıcı eylemlerinde bulmaya çalışmaktadır. Dostoyevski ise insan doğasını aşkın bir planın parçası olarak görmekte ve insan ruhundaki boşluğun ancak Tanrı ile doldurulabileceğini düşünmektedir. Nietzsche’ye göre insan, Tanrı fikrini geride bırakıp kendi kaderini çizmelidir; Dostoyevski’ye göre insan, Tanrı’ya sırtını dönerse kendi doğasının kökünü kurutmuş olur. Yine de her ikisi de insanın içindeki cevheri ve tehlikeyi bilfiil ortaya koymuş; insanın “ruhunun karanlığı ve aydınlığı arasındaki mücadeleyi” eserlerinde sahnelemişlerdir. Bu yüzden birçok yorumcu, Nietzsche ve Dostoyevski’yi “kötülüğün psikologları” veya “ruhun kaşifleri” olarak anmaktadır (Steeves, 2018). Onların çizdiği insan portreleri, 20. yüzyıl psikoloji ve felsefesine de esin kaynağı olmuş; Freud’dan Camus’ye pek çok düşünür, bu iki ismin insan ruhuna dair teşhislerinden etkilenmiştir.

SONUÇ

Friedrich Nietzsche ve Fyodor Dostoyevski, iki ayrı disiplinin (felsefe ve roman sanatının) diliyle konuşsalar da insanlığın en kadim sorularında buluşan bir entelektüel ortaklığa sahiptir. Her ikisi de 19. yüzyılın çalkantılı ruh ikliminde, Tanrı’ya inanç sarsıldığında ahlâkın akıbeti, bireyin toplumdaki yeri, hayatın anlamı ve acının değeri, insan doğasının sınırları gibi problemlerle hesaplaşmışlardır. Onlar bu hesaplaşmayı yaparken, çağlarının yüzeyselliğine ve “modern ilerleme” anlatılarına meydan okumuş; düşüncelerini derinleştirmişlerdir. Son tahlilde, ortak soruları paylaşıp zıt cevaplar üretmeleri, onların fikirlerindeki trajik ve yaratıcı gerilimi doğurmuştur.

Dostoyevski düşünür olmasının yanı sıra edebi kişiliğiyle bir eserinde birbirinden farklı düşünen pek çok karaktere yer vermiştir. “Karamazov Kardeşler” romanında kardeşlerin birbirinden çok farklı özelliklere sahip olması bunun en temel örneğidir. Bu karakterler üzerinden Dostoyevski’nin farklı bakış açılarını gözlemlemekle beraber hangisinin Dostoyevski’nin asıl düşüncesi olduğunun tespiti zordur. Bazı karakterlerinde Dostoyevski’nin gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinin yansımaları görülmekteyken, Dostoyevski’nin

düşüncelerini söylettiği karakterleri yaşatmakta ısrarcı olduğu ve sonu Tanrı'ya dönüşle manevi dinginlikle tamamlamasından çıkarılabilmektedir. Onun için ebedi ve mutlu son Tanrı'ya dönüşle gerçekleşmektedir.

Dostoyevski'nin Hristiyanlık ve manevi değerlere yaklaşımları güçlü bir şekilde kendisini göstermektedir. O, karakter gelişimlerinde yabancılaşmayla beraber içsel ruhani çöküşten Tanrı aracılığıyla kurtuluşuna sıklıkla yer vermektedir. Nietzsche ise "Tanrı öldü" sözüyle geleneksel tüm ahlâkî değerleri reddetmektedir. O, Hristiyanlığın çöküşüyle beraber geleneksel ahlâkın da çöktüğünü vurgulamaktadır. Bundan dolayı üst insan kendi değerlerini yaratacak, ahlâkın ötesine geçecek ve özgürleşecektir. Raskolnikov ve Nietzsche'nin üst insanı benzer ihtiyaçlara ve arayışlara sahip olsa da Raskolnikov'un sonunda tekrar Tanrı'ya dönmektedir. Bu da Nietzsche'nin "Tanrı Öldü" anlayışıyla yeni değerler yaratan üst insanın az sayıda karşımıza çıkabileceği ve üst insan olma yolunda Raskolnikov'un bu süreci tamamlayamayanlardan olduğu söylenebilmektedir.

Dostoyevski ve Nietzsche'nin bakış açılarına bakıldığında en yüksek farklılığın toplum ve bireysellik yaklaşımında olduğu görülmektedir. Dostoyevski aşırı bireyselliğin yabancılaşmayla, insanın kendisinden uzaklaşmasına yol açmasını ve insanın içsel bunalımlarını eserlerinde derinlikle işlemektedir. Ancak bu süreçte eserlerindeki kahramanlar toplumsal baskılarla karşılaşmış ve bu baskıya karşı çıkmıştır. Nietzsche ise bireyin tamamen özgürlüğünü sağlayabilmesi için toplumsal yapı ve gelenekleri reddetmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre din, aile, devlet toplumsal normları oluşturan tüm yapılar özgürlüğü ve bireysel gelişimi engellemektedir. Güç istenci bireyi toplumdan ayırdığından bu arayışı tetiklemektedir. Bu süreçte insan yalnız kalacaktır ama bu yalnızlık sonucunda kendisini gerçekleştirebilecektir. Nietzsche, bireyi tüm değerlerin mihenk taşı yaparak radikal bir bireysellik savunmakta ve Tanrı'nın yokluğunu insanlığın özgürlüğü için bir fırsata çevirmektedir. Dostoyevski ise bireyin ancak Tanrı'ya yönelerek ve diğer insanlara sevgiyle bağlanarak anlam bulabileceğini, aksi halde bireyciliğin insanı uçurumun eşiğine getireceğini göstermektedir. Nietzsche, insanın kendi kaderini çizecek gücü kendinde bulmasını isterken; Dostoyevski, insanın kendi kendine yetmeye kalkmasının felakete yol açacağını, bu yüzden ilahi rehberliğe muhtaç olduğunu vurgulamaktadır.

Dostoyevski ve Nietzsche'de ortak görülen temalardan biri de insan doğasıdır. İçsel çatışmalar ve karşıtlıklara sahip olan insan doğası karmaşıktır. Nietzsche'de insan kendi değerlerini yaratmayı amaçlayan bireyin yalnızlığını ve yaratıcılığın gücünü desteklemektedir.

Dostoyevski’de ise içsel çatışmalardan ve yalnızlıktan kurtulmak gerekmektedir. Bu açıdan manevi dönüşün ve dinginlik yine Tanrı aracılığıyla olacaktır.

Ayrıca, her iki düşünür edebi üslup ve ifade biçimleri bakımından da farklılaşmaktadır. Nietzsche aforizmalar, denemeler ve diyalektik pasajlarla kendi sesini doğrudan duyururken; Dostoyevski çok sesli romanlarında farklı karakterlere kendi ideolojilerini söyletmektedir. Yine de bu biçimsel fark, özdeki tartışmayı daha da zenginleştirmektedir. Sonuç olarak, Nietzsche ve Dostoyevski’nin felsefi ve edebi ortaklıkları, onları bir tür karşıtlık içinde tamamlama ilişkisine sokmakta ve biri olmadan diğerrinin fikirleri tam anlaşılamayacak bir diyalog oluşmaktadır. Günümüzde de insanlığın yüzleştiği anlam boşluğu, ahlâki bunalım ve kimlik arayışı gibi meselelerde, bu iki büyük düşünürün tezleri ve antitezleri canlılığını korumaktadır. Onların eserleri bize büyük sorular zamanla eskimeyeceğini ve bu sorular karşısında birden fazla doğrultuda düşünmek gerektiğini öğretmektedir. Nietzsche ve Dostoyevski, farklı yönler baksalar da aynı uçurumun derinliğini ölçmüşlerdir. Nietzsche’nin dinamiti patlatan sesiyle; Dostoyevski’nin dua eden sesiyle, modern insanın trajedisini ve umudunu anlamamız için iki uç noktayı oluşturmaktadır. Biri bize isyan ederek anlam aramayı, diğeri inanarak ıstırapı aşmayı telkin etmektedir. İkisinin mirası birlikte okunduğunda, insanın hem yıkıcı hem yapıcı kudretine dair daha kapsamlı ve derinlikli bir kavrayışa ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak Nietzsche ve Dostoyevski, Tanrı, ahlâk, toplum, acı ve insan doğası üzerine iki zıt kutup gibi dursalar da aralarındaki gerilimli ortaklık tam da modern insanın içinde bulunduğu ikilemleri yansıtmaktadır. Bu ikilemlerin çözümü belki de ne tam Nietzsche’ci bir üst insanda ne de sadece Dostoyevski’ci bir azizde yatmaktadır fakat onların diyaloglarını okumak, bizlere kendi varoluş sorularımızda zihin açıcı bir rehberlik sunmaktadır. Dolayısıyla, bu iki dâhinin fikirlerini yan yana koyup karşılaştırmak hem edebiyat hem felsefe için verimli bir entelektüel çaba olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Baykan, F. (2000). *Nietzsche’nin felsefesi*. Kaknüs Yayınları. (Orijinal basım tarihi 2000).
- Brown, V. (2021). Dostoevsky and Nietzsche: freedom or Christ? *Catholic University of America Undergraduate Journal*, 7. <https://sites.google.com/cua.edu/inventio/read/volume-7/dostoevsky-and-nietzsche>
- Çakar, A. M. (2021). Rus edebiyatında gereksiz insan tipi ve nihilizm. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(16), 475-496.
- Damar, H. (2024). *Nietzsche’de insan ve ahlâk anlayışı*. (Tez no: 855901) [Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane]. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi.

- Dedeoğlu, M. M. (2012). *Ahlaka isyan*. Altınpost Yayınları.
- Deleuze, G. (2021). *Nietzsche* (İ. Karadağ, Çev.). Alfa Yayınları. (Orijinal basım 1962).
- Demirhan, A. (2002). *Nietzsche ve din* (A. Demirhan, Çev. & Der.). Gelenek Yayıncılık. (Orijinal basım tarihi 2002).
- Dostoyevski, F. (2024). *Karamazov kardeşler* (N. Y. Taluy, Çev.; 34 bs.). Kültür Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1880).
- Dostoyevski, F. M. (2007). *Suç ve ceza* (M. Beyhan, Çev.; 2. bs.). İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1866).
- Dostoyevski, F. M. (2009). *Bir yazarın günlüğü* (K. Yükseler, Çev.; 2. bs.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1873).
- Dostoyevsky, F. M. (1917). *Letters of Fyodor Michailovitch Dostoyevsky to his family and friends* (Çev. E. C. Mayne). Chatto & Windus. <https://archive.org/details/lettersoffyodorm00dostiala/page/n19/mode/2up> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Gökkaya, K., & Yeşilbursa, C. C. (2008). *Yeni ve yakın çağ tarihi*. Siyasal Yayınları.
- Jahn, G. R. (1981). The image of the railroad in Anna Karenina. *The Slavic and East European Journal*, 25(2), 1–10. <https://doi.org/10.2307/307952>
- Johnson-Stepenberg, M. (2019). *Against nihilism: Nietzsche meets Dostoevsky*. Black Rose Books. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781551646787_A45396026/preview-9781551646787_A45396026.pdf (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2025).
- Love, J., & Metzger, J. (Eds.). (2016). *Nietzsche and Dostoevsky: Philosophy, morality, tragedy*. Northwestern University Press.
- Ludovici, A. M. (1914). Translator's preface. In O. Levy (Ed.), *The will to power: An attempted transvaluation of all values* (Vol. 14, Trans. T. N. Foulis). Chatto & Windus.
- Marullo, T. G. (2016). *Fyodor Dostoevsky—in the beginning (1821–1845): A life in letters, memoirs, and criticism*. Northern Illinois University Press.
- Mee, A., Hammerton, J. A., & Innes, A. D. (1907). *Harmsworth history of the world* (Vol. 7). Carmelite House. <https://archive.org/details/harmsworthhistor07mee> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Morson, G. S. (2025). *Political activity and arrest of Fyodor Dostoyevsky*. In Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Fyodor-Dostoyevsky/Political-activity-and-arrest> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).

- Nietzsche, F. (2010). *Ahlâkın soykütüğü* (A. İnam, Çev.; 2.bs.). Gündoğan Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1887).
- Nietzsche, F. (2019). *Böyle söyledi Zerdüşt* (M. Tüzel, Çev.; 17.bs.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Petrov, K. (2019). ‘Strike out, right and left!’: a conceptual-historical analysis of 1860s Russian nihilism and its notion of negation. *Stud East Eur Thought*, 71, 73–97 <https://doi.org/10.1007/s11212-019-09319-4>
- Prideaux, S. (2018, 6 Ekim). Far right, misogynist, humourless? Why Nietzsche is misunderstood. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2018/oct/06/exploding-nietzsche-myths-need-dynamiting> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Safranski, R. (2002). *Nietzsche: A philosophical biography* (Trans. S. Frisch). W. W. Norton & Company. (First published in 2000).
- Şahin, E. C. (2024). *Nietzsche’de insan ve toplum* (tez no: 906456) [Pamukkale Üniversitesi, Pamukkale]. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Sander, O. (2008). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918’e* (B. Büyükkal & S. M. Tura, Çev.; 17. bs.). İmge Kitabevi. (Orijinal basım tarihi 1989).
- Sevinç, A. (2007). *Friedrich Wilhelm Nietzsche’nin ahlâk görüşü* (tez no: 211383) [Selçuk Üniversitesi, Konya]. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Steeves, R. J. (2018). Psychologists of evil: Nietzsche and Dostoevsky on the darkness of the soul. <https://voegelinview.com/psychologists-evil-nietzsche-dostoevsky-darkness-soul/#:~:text=,mind%20between%20good%20and%20evil> (Erişim Tarihi: 26.07.2025).
- Stevens, T. S. (2021). Darwin and religious thought. *One Book One Northwestern: The Reluctant Mr. Darwin (essays)*. <https://www.northwestern.edu/onebook/the-reluctant-mr-darwin/essays/darwin-religion.html> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Strauss, L. (2014). *Nietzsche’s beyond good and evil: A course offered in 1971–1972, St. John’s College, Annapolis, Maryland* (M. Blitz, Ed.; ders deşifre metni). Leo Strauss Center, University of Chicago. <https://wslamp70.s3.amazonaws.com/leostrauss/s3fs-public/Nietzsche%27s%20Beyond%20Good%20and%20Evil.pdf> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Troyat, H. (2010). *Dostoyevski* (L. Gürsel, Çev.; 2. bs.). İletişim Yayınları.

- Türkan, M. (2022). Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözüne arka pencereden bakmak: Sevgi dolu bir Tanrı arayışı. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 527-545. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1130269>
- Wicks, R. (2022). Nietzsche's life and works. In E. N. Zalta (Ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 ed.). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/nietzsche-life-works/> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025).
- Young, J. (2015). *Nietzsche* (B. O. Doğan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal basım tarihi 2010).

For citation / Atıf için:

KARADENİZ, G., KARAGÖL, R., & CAN, Z.D. (2025). Bilişsel cimrilik kavramına yönelik sistematik bir inceleme. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 269–286. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17174899>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Bilişsel cimrilik kavramına yönelik sistematik bir inceleme

A systematic review study of the concept of cognitive misirliness

Gülçin KARADENİZ

Doktor Öğretim Üyesi; İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, 34764, İstanbul, Türkiye

E-mail: gkaradeniz@29mayis.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3315-8635

Rümeysa KARAGÖL¹

Lisans Öğrencisi; İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, 34764, İstanbul, Türkiye

E-mail: karagolr20@29mayis.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8045-4472

Zeynep Dilara CAN

Lisans Öğrencisi; İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, 34764, İstanbul, Türkiye

E-mail: canzd20@29mayis.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0600-2878

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Paper

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

18/08/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

18/08/2025 (Editör r.), 19.09.2025 (Minör r.)

Kabul Tarihi / Accepted Date:

22/09/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Yazarlar, çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan ederler.
- ✓ The authors declares that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Konu fikrini verdi, giriş ve tartışma bölümüne katkı sağladı ve sonuçların derlenmesinde görev aldı (%40).

Author contribution: Gave the topic idea, contributed to the introduction and discussion section, and took part in compiling the results (40%).

2. Yazarın katkısı: Giriş, yöntem ve tartışma bölümüne katkı sağladı ve sonuçların derlenmesinde görev aldı (%30).

Author contribution: Contributed to the introduction, method and discussion sections and took part in compiling the results (30%).

¹ Sorumlu yazar / Corresponding author

3. Yazarın katkısı: Giriş, yöntem ve tartışma bölümüne katkı sağladı ve sonuçların derlenmesinde görev aldı (%30).

Author contribution: Contributed to the introduction, method and discussion sections and took part in compiling the results (30%).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazarlar bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The authors declares that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma İntihal.net programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %3'tür.

This study was scanned using the İntihal.net program. The final similarity rate is 3%.

Bilişsel cimrilik kavramına yönelik bir sistematik bir inceleme

Öz

Bu sistematik derleme çalışmasında, bilişsel cimrilik (cognitive miser) eğilimini etkileyen bilişsel işlevler incelenmiştir. Bilişsel cimrilik, bireylerin zihinsel kaynaklarını korumak amacıyla analitik ve derinlemesine düşünme yerine sezgisel ve otomatik süreçlere yönelme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. İkili süreç teorilerine dayanan bu kavram, analitik düşünme, karar verme, problem çözme ve eleştirel düşünme gibi yüksek düzey bilişsel işlevlerin zayıflamasıyla ilişkilendirilmektedir. “Cognitive miser” ve “cognitive miserliness” anahtar kelimeleri kullanılarak 2016–2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar taranmış ve belirlenen ölçütler doğrultusunda beş çalışma incelenmiştir. Bulgular, bilişsel cimrilığe yatkın bireylerin genellikle bilişsel çaba gerektiren görevlerden kaçındığını, sezgisel yargılara yöneldiğini ve karmaşık problem çözme süreçlerinde düşük performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ego tükenmesi, teknoloji kullanımı ve çevresel ipuçları gibi faktörlerin bilişsel cimrilik eğilimini etkilediği görülmektedir. Sezgisel stratejiler kısa vadede verimlilik sağlasa da uzun vadede derinlemesine öğrenme ve doğru karar vermeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda bilişsel cimrilik, bireylerin hem içsel bilişsel kaynakları hem de çevresel koşullara bağlı olarak şekillenen çok boyutlu bir olgudur. Çalışma, ileride yapılacak kültürler arası ve disiplinler arası araştırmalar için önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Cimrilik, Bilişsel İşlevler, İkili Süreç Teorisi, Dikkat, Karar Verme.

A systematic review on the concept of cognitive miserliness

Abstract

In this systematic review study, the cognitive miser tendency and the cognitive functions affecting it were examined. Cognitive miserliness is defined as the tendency of individuals to rely on intuitive and automatic processes rather than analytical and in-depth thinking in order to preserve their mental resources. Based on dual-process theories, this concept is associated with the weakening of higher-order cognitive functions such as analytical thinking, decision-making, problem-solving, and critical thinking. Studies published between 2016 and 2025 were reviewed using the keywords “cognitive miser” and “cognitive miserliness,” and five studies were analyzed according to the determined criteria. The findings reveal that individuals prone to cognitive miserliness generally avoid tasks requiring cognitive effort, rely on intuitive judgments, and demonstrate low performance in complex problem-solving processes. Factors such as ego depletion, technology use, and environmental cues are seen to influence the tendency toward cognitive miserliness. Although intuitive strategies provide efficiency in the short term, they may negatively affect deep learning and accurate decision-making in the long term. In this context, cognitive miserliness is a multidimensional phenomenon shaped by both individuals’ internal cognitive resources and environmental conditions. The study offers recommendations for future cross-cultural and interdisciplinary research.

Keywords: Cognitive Miser, Cognitive Functions, Dual-Process Theory, Attention, Decision Making.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Research aimed at understanding the functioning of human thought has revealed, through Dual Process Theory, that cognitive processes occur in two ways: fast, automatic, and intuitive (System 1) and slow, controlled, and analytical (System 2). In this context, cognitive miserliness is defined as individuals' tendency to make intuitive decisions that require less effort rather than detailed and rational thought. It can have an impact on cognitive functions such as decision-making, problem-solving, memory, and learning. Today, the widespread use of technology and digitalization has made this tendency more pronounced, especially in digital generations. The current systematic review aims to examine the cognitive functions that influence cognitive miserliness in adults and, accordingly, to answer the question, "What cognitive functions influence cognitive miserliness in adults?".

Materials and methods

The current study used a systematic review method and analyzed academic articles on the topic of cognitive miserliness. A systematic review is defined as a process involving the collection, examination, and interpretation of existing evidence to answer specific research questions (Kitchenham & Charters, 2007). The literature search was conducted using the keywords "cognitive miser" and "cognitive miserliness" in Google Scholar and ProQuest databases, and studies published between 2016 and 2025 were selected. Inclusion criteria were studies examining cognitive functions that influence cognitive miserliness, studies conducted with adult samples, and studies conducted within the last 10 years. A total of 999 studies were obtained as a result of the search, and five studies in Turkish and English that met these criteria were selected for analysis.

Findings

The studies included in this systematic review examined the cognitive functions that influence cognitive miserliness in adults. Vonasch (2016) stated that ego depletion leads to a decrease in cognitive resources and that individuals in this situation turn to intuitive strategies to conserve mental energy. However, it was emphasized that intuitive answers do not always produce accurate results in problem-solving processes. Embrey, Donkin, and Newell (2022) showed that participants avoid tasks requiring greater cognitive effort and may forego material rewards in the process. Kaeppel (2021) revealed that the argument mapping technique improves critical thinking, but social and emotional resistances are effective in changing intuitive thinking habits. Pomponio et al. (2016) reported that intensive technology and smartphone use increases intuitive thinking and negative effects on cognitive abilities, but that being a student is a protective factor against cognitive miserliness. Dunn and Risko (2019) demonstrated that effort cues and inferential mechanisms are independent of and determinant of executive control functions in decision-making processes. These findings suggest that the tendency toward cognitive miserliness is associated with multidimensional cognitive functions.

Conclusion, Discussion, and Recommendations

This study systematically examined the cognitive functions that influence cognitive miserliness in adults. Five studies selected from the literature review demonstrated that the underlying cognitive miserliness is the tendency to avoid effort and that this tendency is a determining factor in individuals' task selection and decision-making processes. Specifically, it was found that cognitive effort is evaluated not only based on objective costs but also on individuals' perceived effort and salient cues. Furthermore, it was demonstrated that critical thinking is a key factor in reducing cognitive miserliness, but that the development of this way of thinking must be supported by social and emotional processes. The effects of technology use on cognitive style and miserliness were examined, and it was noted that intensive technology use increases intuitive thinking, while structured learning environments support cognitive development. It was emphasized that in situations of diminished cognitive resources, such as ego depletion, individuals turn to intuitive strategies, which, while conserving energy in the short term, can lead to failure in complex tasks in the long term. In this context, it was stated that cognitive miserliness has both functional and limiting aspects and that strategy selection is influenced by environmental and individual factors. The recommendations emphasize the need for multi-method research designs and the integration of neurophysiological and behavioral measures in the field of cognitive parsimony. Furthermore, given that the meaning attributed to cognitive effort varies across cultures, investigation of individual differences and cultural influences and cross-cultural comparisons are recommended. It is also emphasized the need to consider the effects of cognitive parsimony on psychological well-being. Thus, it emphasized the need for a comprehensive examination of both cognitive and psychological dimensions of the field.

GİRİŞ

İnsan düşüncesinin nasıl işlediğini anlamaya yönelik çalışmalar, İkili Süreç Teorisi (Dual-Process Theory) kavramını ortaya çıkarmıştır (Evans, 1989; Kahneman ve Frederick, 2002). Bu teori, bilişsel süreçlerin iki temel şekilde işlediğini öne sürmektedir. Bunlar hızlı, otomatik ve sezgisel (Sistem 1) ve yavaş, kontrollü (Sistem 2) olarak ikiye ayrılmaktadır. Sistem 1,

sezgisel ve içgüdüsel düşünmeyi, Sistem 2 mantıksal ve rasyonel düşünmeyi temsil etmektedir (Kahneman, 2011). Bu ayrım özellikle akıl yürütme, karar verme ve yargılama gibi yüksek bilişsel süreçleri açıklamak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Evans, 1989; Kahneman ve Frederick, 2002).

Bilişsel cimrilik (cognitive miser), insan beyninin rasyonel düşünme (rational thinking) yerine hızlı, sezgisel işleme güvenme konusunda gösterdiği güçlü bir eğilim olarak nitelendirilmektedir (Evans, 2008, s. 269; Kahneman, 2011). Bu eğilim, insanların günlük hayatlarındaki işlevsel süreçlerinde derin analiz yerine kısa yol ve hazır bilgi kalıplarını kullanarak işleyişi hızlandırmaktadır (Fiske ve Taylor, 1991; Tversky ve Kahneman, 1974). Örneğin, karmaşık bir problemle karşılaşıldığında, insanlar genellikle hızlı bir çözüm bulmak için sezgisel yöntemlere analitik düşünmeyi erteleyebilmektedir veya göz ardı edebilmektedir (Kahneman ve Frederick, 2002). Bilişsel cimrilik olarak adlandırılan bu durum sosyal biliş alanında önemli sonuçlara sebep olabilmektedir. Bu bağlamda bireyler sosyal hayatlarıyla başa çıkmak için enerji gerektiren analizler yerine stereotiplere başvurmayı tercih edebilmektedir. Stereotiplerin enerji tasarrufu sağlayan zihinsel araçlar olması insanların sosyal dünyayı kategorize ederek bilişsel kaynaklarını korumaktadır (Macrae vd., 1997). Evans ve Stanovich (2013), bu süreçleri Tip 1 ve Tip 2 olarak adlandırarak, Tip 1'in otomatik ve hızlı, Tip 2'nin ise kontrollü ve yavaş olduğunu belirtmektedir. İkili Süreç Teorilerinden biri olan Bilişsel-Deneyimsel Benlik Teorisinde, sezgisel ve analitik sistemlerin birbirini nasıl tamamladığını açıklanmaktadır (Epstein, 1994). Düşünce sistemini İki Süreçli Akıl Yürütme Teorisi de benzer şekilde ele alarak sezgisel ve analitik süreçlerin akıl yürütmede nasıl etkileşime girdiğini açıklamaktadır (Evans, 2008). Bir başka teori olan Örtük Öğrenme Teorisi, bilinçsiz öğrenme süreçlerini ele almaktadır (Reber, 1967). Uyarlanabilir Zihin Teorisi, sezgisel yöntemlerin çevreye uyum sağlamadaki rolünü vurgulamaktayken Bilişsel Kapanış Teorisi, belirsizlikten kaçınma eğilimini açıklamaktadır (Kruglanski ve Webster, 1993). Fiske ve Taylor'a (1991) göre bilişsel cimrilik, insanların bilişsel kaynaklarını korumak için genellikle hızlı ve sezgisel süreçlere başvurduğunu öne sürmekteyken Tversky ve Kahneman (1974) Sezgisel Yöntemler ve Yanılsamalar Teorisi, sezgisel yöntemlerin bazen hatalı kararlara yol açabileceğini göstermektedir. Bu teoriler, bilişsel kaynakların kullanım biçimini açıklayan temel bir kavramsal çerçeve sunmakta ve bu çerçeve doğrultusunda bilişsel işlevlerin işleyişi değerlendirilmektedir.

Günümüzde önemli gelişmelerden biri de teknolojidir. Covid-19 gibi süreçlerin yaşanması ile birlikte teknolojinin önemi daha da artmıştır. Bu bağlamda dijital yerliler ve dijital göçmenler

terimleri önem kazanmıştır. Prensky' nin (2001) yeni teknolojilerle büyüyen kuşağı tanımlamak için kullanılan dijital yerli (digital native) kavramı, günümüzde bu nesli nitelemek amacıyla yaygın biçimde kabul görmüştür. Dijital yerliler, doğdukları andan itibaren sanal ortamla doğal bir uyum içinde yaşamaktadırlar ve bu bağ olağan karşılanmaktadır (Prensky, 2001, s. 1). Dijital göçmen (digital immigrant) ise dijital dünyada doğmamış ve yaşamamış olmalarına rağmen, bu dijital ortama adapte olmayı başaran bireylerdir (Palfrey ve Gasser, 2008). Bu dijitalleşme insanların öğrenme ve düşünme tarzını da değiştirmiştir (Ardıç ve Altun, 2017). Dolayısıyla bilişsel işlevlere de etkisi olduğu düşünülmektedir.

Bilişsel işlevler (cognitive functions), doğrudan bilgi içeriğinden çok, bireylerin bilgiyi nasıl edindiği, işlediği ve kullandığı süreçlerle ilgilidir (Kiely, 2014, s. 975). Algı, dikkat, hafıza, öğrenme, karar alma ve dil bu işlevleri içermektedir. Bilişsel çaba, görevi tamamlamak için ihtiyaç duyulan bellek, algı ve yargı gibi bilişsel kaynakların toplamı olarak tanımlanır (Russo ve Doshier, 1983, s. 676). Dikkat, bazı şeylerin diğerlerine göre daha etkin bir sıklıkla ele alınmak için seçilmesidir (Tiryaki, 2000). Eleştirel düşünme, geçerli ve güvenilir bilgi edinme uğraşında doğru düşünme anlamına gelmekte yani bireyin neye inanacağına veya ne yapacağına karar vermeye odaklanan, sorumlu ve becerikli düşünmeyi ifade etmektedir (Schafersman, 1991, s. 3). Karar verme, çok yönlü bir olay içinde bulunup seçim yapmayı ifade etmektedir (Demir ve Gümüsoğlu, 1988, s. 1). Bilişsel cimriliğin bu işlevler üzerinde önemli bir etki oluşturabileceği düşünülmekte ve analitik düşünme ve problem çözme gibi karmaşık bilişsel süreçleri zayıflatabilmektedir. Problem çözme becerisi, günlük hayatta karşılaşılan karmaşık problemleri çözmek için kullanılan temel bir bilişsel beceridir (Zadnik ve Loss, 1995, s. 15). Bilişsel cimrilik, bireylerin zihinsel çaba sarf etmekten kaçınmalarına neden olabilmekteyken, bireylerin bilişsel kaynaklarını daha verimli kullanabilmek için genellikle daha az çaba gerektiren çözüm yollarına yönelebileceği düşünülmektedir (Embrey, 2022). Bu eğilim, daha karmaşık ve derinlemesine düşünme yerine, hızlı çözümler arayışını teşvik edebilmektedir. Dolayısıyla, bilişsel cimriliği yüksek bireylerin genellikle daha az bilgi işleyerek, daha az çaba sarf ederek kararlar alabilecekleri varsayımlar arasındadır. Bireylerin bilişsel çabadan kaçınma eğilimlerinin, detaylı düşünme gerektiren görevlerde hatalara yol açmakta olduğu bildirilmektedir (Stanovich ve West, 2008). Bilişsel cimriliğin, hafıza süreçlerini de etkilediği düşünülmektedir. Bireyler, bilgiyi uzun süreli hafızaya kaydetmek yerine, kısa süreli hafızada tutarak hızlı kararlar verme eğilimi gösterebilmektedirler (Sweller, 1988). Bu durumun özellikle karmaşık bilgilerin öğrenilmesini ve hatırlanmasını zorlaştırabileceği öngörülmektedir. Sweller (1988), bilişsel yükün fazla olması durumunda, öğrenmenin verimsiz

hale gelebileceğini savunmaktadır. Aşırı bilişsel yük, bilgiyi uzun süreli belleğe aktarmayı zorlaştırabilmekte ve bu da derinlemesine öğrenmeyi engelleyebilmektedir. Yüzeysel öğrenme, genellikle yüksek bilişsel yükten kaçınma stratejisi olarak ortaya çıkabilmektedir. Bilişsel cimrilik, problem çözme süreçlerini olumsuz etkileyebilmekteyken insanlar, karmaşık problemler karşısında hızlı ve basit çözümler arama eğilimi gösterebilmektedir. Bu durumun, analitik düşünme gerektiren durumlarda yetersiz kalınmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Bireyler genellikle ilk sezgisel yanıtlarına güvenme eğilimi göstermektedir. Bilişsel cimrilik eğilimi yüksek olan bireyler, problem çözme testlerinde daha düşük performans göstermektedir (Frederick, 2005).

Araştırmanın Amacı

Mevcut sistematik derleme çalışmasında bilişsel cimrilik eğilimini içeren çalışmalar incelenmiştir. Bilişsel cimriliğin karar verme süreçlerini etkileyebileceği düşünülmektedir. İnsanlar, seçenekler ile ilgili detaylı bir değerlendirme yapmak yerine, hızlı ve otomatik kararlar verme eğilimi göstermektedir. Bu durum, yanlış kararların verilmesine yol açabilmektedir. Bilişsel önyargı ise, insanların sistematik fakat hatalı karar verme ve yargılama modellerini tanımlamaktadır (Tekin, 2018). Bilişsel cimriliğin, karar verme süreçlerinde bilişsel önyargıları artırdığı görülmektedir (Tversky ve Kahneman, 1974). Bu bağlamda araştırmanın problemi, yetişkinlerde bilişsel cimrilik eğilimini etkileyen bilişsel işlevlerin belirlenmesidir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Mevcut çalışmada kullanılan yöntem sistematik derleme olup ilgili akademik makaleler analiz edilmiştir. Sistematik derleme, belirli araştırma sorularına yanıt verebilmek amacıyla mevcut kanıtların toplanması, incelenmesi ve yorumlanmasını kapsayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Kitchenham ve Charters, 2007, s. 6).

Evren/Örneklem/Çalışma Grubu

Bu araştırmanın literatür taraması, Google Akademik ve ProQuest isimli makale ve tez arama motoru aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Taramada "cognitive miser, cognitive miserliness" anahtar kelimeleri taranmıştır. Çalışma için alan yazın taranmış olup 2016 ile 2025 yılları arasında yayımlananlar olarak seçilmiştir.

Dahil Edilme Kriterleri

Yapılan literatür taraması sonucunda bu çalışmada bilişsel cimrilik eğilimini etkileyen bilişsel işlevleri inceleyen araştırmalar taranmıştır. Toplamda 999 tane çalışmaya rastlanmıştır. Son 10 yılda teknolojinin ilerlemesi (yapay zeka, pandemi ve dijitalleşen yaşam) ve bilişsel cimrilik arasında bir ilişki olduğu düşünüldüğü için incelenecek çalışmalar bu yıl aralığında seçilmiştir. Bu çalışmalar dahil etme kriterleri doğrultusunda tekrar ele alınmıştır. Dahil etme kriterleri şunlardır:

1. Bilişsel cimrilik (Cognitive miser) eğilimini etkileyen bilişsel işlevleri inceleyen çalışmalar,
2. Yetişkin örnekleminde yürütülen çalışmalar,
3. Son 10 yılda yürütülen çalışmalar.

Literatür taraması yapıldıktan sonra bilişsel cimrilik eğilimini konu alan toplam 999 çalışma içinden daha güncel verileri incelemek amacıyla 2016 ile 2025 yılları arasında yapılan, Türkçe ve İngilizce yayınlanmış çalışmalar incelenmiştir. Bu doğrultuda dahil etme kriterlerine uyan 5 çalışma ele alınmıştır. (Tablo1).

Tablo 1. Dahil Edilen Çalışmalara Ait Bilgiler

Çalışmacı	Kullanılan değişken	Örneklem	Veri toplama aracı
Dunn ve Risko (2019)	Bağımsız değişken cue utilization Bağımlı değişken effort-based decisions	Lisans öğrencileri n=34	Demand Selection Task (DSP)
Embrey ve diğerleri (2022)	Bağımsız değişken Type of Effort Bağımlı değişken Mental Effort Avoidance	Lisans öğrencileri Çalışma 1 n= 39 Çalışma 2 n=52 Çalışma 3 n=49	N-Back testi NSP Anagram COG-ED task
Pomponio ve diğerleri (2016)	Bağımsız değişken The psycho-	n=159 63 kadın Ort. Yaş = 41,63 35 erkek	Heuristics and Biases Battery (HBB) Syllogisms

	pedagogical model of UTIU	Ort. Yaş =44,83	base-rate problems
	Bağımlı değişken	Kontrol grubu	Bilişsel yansıma testi
	Use of technology and analytical thinking	45 kadın Ort. Yaş =37,20 16 erkek Ort. Yaş =42,69	
Kaeppel (2021)	Bağımsız değişken Collaborative argument mapping	n=16 19-29 yaş 8 kadın, 8 erkek	Argüman haritalama Tematik analiz Yarı yapılandırılmış görüşme protokolü
	Bağımlı değişken Critical thinking about contentious arguments		
Vonasch (2016)	Bağımsız değişken Cognitive miserliness	Çalışma1 n=45 36 kadın	Çalışma 1 Bilişsel Yansıma Testi (CRT)
	Bağımlı değişken Self-regulatory resource	Çalışma 2 n= 40 27 kadın Çalışma 3 n=200	On- Maddeli Kişilik Ölçeği (TIPI) Öz Kontrol ölçeği measure of discounting. Çalışma 2 Bilişsel Yansıma Testi uzun formu Stroop task Çalışma3 Demografik bilgiler Dört ölçekli anket Öz Kontrol Ölçeği Implicit Theories of Willpower Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği Gelecekteki

BULGULAR

Bu çalışmada, bilişsel cimrilik kavramının bilişsel işlevlerle ilişkilendirildiği çalışmalar taranmış olup dahil edilen çalışmalar kapsamında, yetişkinlerde bilişsel cimrilik eğilimini etkileyen bilişsel işlevlerin neler olduğu ele alınmıştır. Bu bilişsel işlevler algı, dikkat, hafıza, öğrenme, karar alma ve dil olarak belirlenmiştir (Kiely, 2014). Bu doğrultuda elde edilen bulgular şu şekildedir:

Vonasch (2016), bilişsel cimriliğin ego tükenmesi (ego depletion) ile nasıl ilişkilendirilebileceğini incelemiştir. Kişinin zihinsel kaynaklarının tükenmesine ego tükenmesi denmektedir (Vonasch, 2016). Araştırmacı, bilişsel cimrilik eğilimini, insanların sınırlı zihinsel kaynaklarını korumak amacıyla başvurdukları bir strateji olarak tanımlamaktadır. Araştırmanın bulguları, özellikle bilişsel kaynakların tükenmesi durumunda, bireylerin daha fazla heuristik (sezgisel) strateji kullanmaya yöneldiğini göstermektedir. İlk olarak, ego tükenmesinin etkisi üzerine yapılan testler, ego tükenmesi yaşayan bireylerin, problem çözme görevlerinde daha fazla sezgisel yanıt kullandığını ortaya koymaktadır. Vonasch (2016), ego tükenmesinin zihinsel kaynakların tükenmesine yol açtığını ve bu nedenle bireylerin sezgisel düşünme stratejilerine başvurduklarını belirtmektedir. Çalışmacı bu durumun, zihinsel enerjinin korunmasına yönelik bir strateji olarak anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Bir diğer bulgu ise sezgisel yanıtların problem çözme süreçlerinde hızlı ve etkili kararlar almalarını sağlasa da her zaman doğru sonuçlar doğurmadığını vurgulamaktadır. Son olarak, özdenetimi yüksek bireylerin stratejik kullanımının dikkat çekici olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırmada yüksek özdenetimi olan bireylerin, gelecekteki zorlu görevleri göz önünde bulundurduklarında, bilişsel cimriliği daha fazla stratejik bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Bu bireyler, mevcut görevlerde daha fazla sezgisel davranarak, gelecekteki görevlerde daha verimli olmaya yönelik bir kaynak tasarrufu sağlamaktadırlar. Ancak, bu stratejiyi benimseyen bireylerin, bu davranışı ne amaçla yaptıklarının farkında olmadıkları gözlemlenmiştir.

Embrey ve arkadaşlarının (2022) çalışması, katılımcıların daha fazla bilişsel çaba gerektiren görevleri tercih etmedikleri, ayrıca görevlerden kaçınmak için maddi ödüllerden

vazgeçtiklerini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin katılımcılar zor görevleri seçmek yerine, daha kolay görevleri seçip daha az ödül almayı kabul etmektedirler. Bu duruma göre bireylerin zihinsel çabayı kaçınılması gereken bir unsur olarak değerlendirdiği görülmektedir. Çalışma, farklı bilişsel işlevleri ön plana çıkararak bilişsel cimrilik eğiliminin hangi süreçlerle ilişkili olduğunu incelemektedir. Bunlara örnek olarak dikkat, çalışma belleği, problem çözme, kural keşfi, akıl yürütme ve soyut problem çözme ve çaba verilebilmektedir. Katılımcılara sunulan görevler ve gösterdikleri bilişsel cimrilik eğilimi incelendiğinde, görev türlerindeki zorluk seviyelerinden ve buna paralel olarak görevleri tamamlamak için gerekli olan çabadan kaçındıkları gözlenmiştir. Çaba temelli karar verme süreçlerinde katılımcılar, görev tercihlerinde çoğunlukla daha az çaba gerektiren seçeneklere yönelmişlerdir.

Kaepfel (2021), 16 lisans öğrencisiyle argüman haritalaması (argument mapping) ile akıl yürütme ve eleştirel düşünme üzerine nitel bir araştırma yürütmüştür. Argüman haritaları, argümanın ana düşüncesinin argümanın öncülleri tarafından nasıl desteklendiğini gösteren görsel argüman betimleridir (Kaepfel, 2021, s. 3). İş birliği argüman haritalama tekniğini üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri üzerindeki etkisini bilişsel cimrilik bağlamında ele almıştır. Bu çalışmada, öğrenciler haritalandırdıkları konular ile ilgili sezgisel fikirlere sahipti. Bazı öğrenciler ezberlenmiş argümanlara başvurarak bilişsel yükü azaltmaya çalıştı ve çoğu, haritalandırmada görüşlerini desteklemek için önemli nedenleri olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların sezgisel düşünmeye dayalı akıl yürütme alışkanlıklarını değiştirmekte zorluk çektiği ve kendi görüşlerine aykırı fikirleri haritalarken bilişsel zorluk ve duygusal direnç yaşadıkları gözlenmiştir. Yapılan çalışmada haritalandırma tekniğinin bireylerde eleştirel düşünmeyi geliştirdiği görülmüştür. Bu bağlamda mevcut araştırmacı, öğrencilerin eleştirel düşünmeyi içselleştirmelerinin ön koşulu olarak sadece bilişsel becerilere değil sosyal ve duygusal süreçlere de dikkat edilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Pomponio, Cersosimo, Serra ve Pedon (2016), teknoloji kullanımı ve analitik düşünme arasındaki ilişkinin International Telematic University Uninettuno (ITIUN)'un psiko-pedagojik modeli başta olmak üzere web tabanlı öğrenme ortamında yönetilebilirliğini yaş ve cinsiyet bağlamında da ele alarak test etmişlerdir. Araştırmada önermeli mantık, temel oran problemleri, sezgi ve yanlılık ölçeği ve bilişsel yansıma testi kullanılmıştır. Sezgisel düşünen akıllı telefon kullanıcılarının içgüdüsel duygularla karar vermeye yatkın oldukları, kendi beyin işlevleri yerine arama motorlarını daha çok kullandıklarını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, yoğun teknoloji ve akıllı telefon kullanımı ile düşük bilişsel yetenekler

arasında ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki zeka seviyesi ve web tabanlı öğrenme ortamına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Yoğun akıllı telefon kullanan erkeklerin, bilişsel stil (cognitive style) ölçümlerinde kadınlara kıyasla daha az puan aldıkları görülmektedir. Bilişsel stil, bireylerin deneyim ve bilgileri organize etme ve işleme konusundaki tercih etme yöntemlerinden görülen tutarlı farklılıklar olarak tanımlanmaktadır (Messick, 1984, s. 59). Yaş bağlamında bakıldığında yoğun akıllı telefon kullanan genç öğrencilerin ise daha sezgisel düşünürler oldukları bulunmuştur. ITIU öğrencileri ise diğer öğrenciler gibi teknoloji ile çok fazla zaman geçirmelerine rağmen bilişsel stil ölçümlerinden daha yüksek puan almışlardır. Burada öğrenci olmak bilişsel cimrilik eğilimine karşı koruyucu bir faktör olarak belirlenmiştir.

Dunn ve Risko (2019), bireylerin karar alırken gösterdikleri bilişsel çabayı ve hangi ipuçlarını kullandıklarını incelemişlerdir. Karar alma sürecinde klasik faktörlerin mi yoksa çaba ipuçlarının mı daha belirgin olduğunu ve zamanın etkisini, araştırma konusunun belirleyicileri olarak seçmişlerdir. Bu bağlamda 2 deney gerçekleştirmişlerdir. Her iki deneyin sonucunda elde ettikleri genel bulgu şu yönde olmuştur: Çaba temelli karar alma sürecinde yalnızca yürütücü kontrol işlevler ve zaman etkili değildir (Dunn ve Risko 2019). Bunların yanı sıra bireylerin sezgisel çaba değerlendirmeleri de karar alma sürecini etkilemektedir. Görsel ipuçları, bireylerin meta bilişsel yargılarını yönlendirirken ipuçları çaba tahmininde temel belirleyici haline gelmektedir. Sonuç olarak çaba değerlendirmesinde, ipucu temelli çıkarımsal süreçlerin doğru bilişsel bilgiye doğrudan erişiminden daha çok etkili olduğu ortaya konulmaktadır. Çalışma, bireylerin bilişsel cimrilik eğilimlerini açıklamak için çaba ipuçlarına dayalı karar alma stratejilerinin önemli bir belirleyici olduğunu göz önüne sermektedir

TARTIŞMA

Mevcut çalışma bir derleme çalışması olup yetişkinlerde bilişsel cimrilik eğilimini etkileyen bilişsel işlevlerin neler olduğu konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda geniş bir literatür taraması yapılmış ve dahil etme kriterleri doğrultusunda 5 çalışma incelemeye alınmıştır.

Dahil etme kriterleri doğrultusunda görüldüğü üzere bilişsel cimrilik ilk olarak çaba kavramıyla ele alınmıştır (Embrey vd., 2022; Dunn ve Risko, 2019). Bireylerin görev tercihlerinde çabadan kaçınarak seçim yaptıkları, en az çaba gerektiren görevi seçme eğilimde oldukları (Embrey vd., 2022) ayrıca çaba temelli kararların zaman ve yürütücü kontrol gibi doğrudan performans göstergelerine dayanmadığı, aynı zamanda bireylerin çabayı sezgisel olarak değerlendirdiği öne sürülmüştür (Dunn ve Risko, 2019). Embrey

(2022), katılımcıların bilişsel çabayı kaçınılması gereken bir unsur olarak değerlendirdiğini söylerken Dunn ve Risko (2019), klasik çerçeveye alternatif bir seçenek sunarak çaba değerlendirmelerinde yalnızca nesnel maliyetin değil dikkat çekici ve algılanan ipuçları üzerinden değişiklik gösterebileceğini de belirtmiştir. Seçilen çalışmalara bakıldığında bireylerin zor olarak algıladığı görevlere karşı kaçınma davranışı gösterdikleri bulunmuştur (Embrey vd., 2022). Buna karşın diğer çalışmalara bakıldığında ise bireyler her zaman problem çözmede en kolay olanı seçmek yerine kendi beceri düzeylerine uygun zorluk seviyelerini tercih edebilmektedirler (Baranes vd., 2014). Bu bağlamda çaba kavramı bilişsel cimrilik eğilimi için sezgisel değerlendirmelere dayanmasıyla ve insanlar için kaçınılacak bir durum olmasıyla önem arz etmektedir.

Bilişsel cimrilik eğiliminin, bilişsel işlevlerden eleştirel düşünme ile bağlantılı olduğu da öne sürülmüştür (Kaepfel, 2021). Bu bağlamda Kaepfel'in (2021) bulguları, Dunn ve Risko'nun (2019) yaptığı çalışmanın bulgularıyla paralellik göstermektedir. Her iki çalışma da bireylerin sezgisel karar verme süreçlerinde yüzeysel olan ipuçlarına dayandığını ve yapısal bilişsel zorlamalarla bu eğilimin zayıfladığını göstermektedir (Kaepfel, 2021; Dunn ve Risko, 2019). Yapılan çalışma sonucunda iş birlikçi argüman haritalamanın üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerini, sosyal ve bireysel becerilerini geliştirdiği vurgulanmaktadır (Kaepfel, 2021). Eleştirel düşünce ise bilişsel cimrilik eğilimini azaltan bir unsur olmasıyla önem taşımaktadır. Eleştirel düşünmenin sadece dışa dönük analiz becerisi değil, öz dönüşümle içselleştirilmesi gereken bir tutum olduğu belirtilmektedir (Elder ve Paul, 2001). Farklı bir çalışmada ise tam tersine, öğrencilerin oluşturdukları argüman haritalarının sayısı ile eleştirel düşünme becerileri arasında doğrudan bir ilişki bulunamamıştır (Dwyer, Hogan ve Stewart, 2012).

Günümüzde oldukça önemli bir yere sahip olan teknoloji de düşünme ve karar verme sürecimizi etkileyebilmektedir. Bireyler artık vakitlerinin çoğunluğunu bu sanal ortamlarda geçirmekte ve işlerinin birçoğunu teknolojik aletlerle yapmaktadırlar. Bu durum göz önüne alındığında teknolojinin de bilişsel cimrilik eğilimini etkilediğini söyleyebilmek oldukça mümkündür. İnsanlar artık işlerini yapay zekaya, teknolojiye yaptırarak beyinlerini yormaktan, efor sarf etmekten kaçınmaktadırlar. Bu da bilişsel cimrilik eğilimlerini artırabilmektedir. Bu konu üzerine yapılan çalışmada teknolojinin daha yüksek düzey bilişsel süreçlerin gelişimine katkı sunduğu bulunmuştur (Pomponio vd., 2016). Bu bulgu, Prensky'nin (2001) "dijital yerliler" kavramına yönelik yapılan eleştirileri destekler niteliktedir. Prensky (2001), gençlerin teknolojiye doğuştan yatkın olduğunu öne sürerken,

sonraki araştırmalar bu yatkınlığın bilinçli pedagojik yönlendirme olmadıkça derin öğrenmeye dönüşmediği sonucuna varmıştır (Bennett, Maton ve Kervin, 2008). Pomponio ve arkadaşlarının (2016) psiko-pedagojik teknoloji modeli üzerine yaptığı çalışmada yapılandırılmış dijital öğrenme ortamlarının bilişsel gelişimi desteklediği ortaya konulmakta iken Kaepfel'in (2021) araştırması, yapılandırılmış ve sosyal öğrenmenin bilişsel etkilerini nitel verilerle desteklediği ve literatürdeki boşlukları doldurduğu düşünülmektedir.

Bilişsel süreci etkileyen bir diğer yapı olarak ego tükenmesi, problem çözme görevlerinde sezgisel yanıtların artmasına yol açmaktadır. Ego tükenmesi yaşayan bireylerin daha fazla heuristik (sezgisel) yanıt kullandığı belirtilmiştir (Vonasch, 2016). Daha fazla sezgisel yanıt ise bilişsel cimrilik eğilimini besler niteliktedir. Söz konusu olan çalışma da önceki araştırmalarla paralel olarak ego tükenmesi durumunda sezgi kullanımının arttığını ve bu stratejinin verimli sonuçlara neden olmayacağını düşündürmektedir (Masicampo ve Baumeister, 2008; Pocheptsova vd., 2009) Bilişsel cimriliğin, kısa vadede zihinsel kaynakları korusa da uzun vadede karmaşık görevlerde başarısızlıklara yol açtığı görülmektedir (Vonasch, 2016). Karmaşık problem çözme gerektiren durumlarda analitik ve dikkatli düşünmenin önemi artmakta ve sezgisel yaklaşımların yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, sezgisel kararların dış dünyada genellikle işe yaradığı ve otomatik düşünme stratejilerinin çoğu durumda etkili olduğu da bildirilmektedir (Czerlinski vd., 1999; Gigerenzer ve Todd, 1999). Laboratuvar dışı durumlarda sezgisel düşüncenin doğru sonuçlar getirebildiği ve düşünülenlerden daha az hata içerdiği belirtilmektedir (Kahneman, 2011; Tversky ve Kahneman, 1974). Otomatik düşünme ve sezgilerin her zaman doğru sonuç vermese de çoğunlukla işe yaradıkları düşünülmektedir. Ego tükenmesinin problem çözme süreçlerinde daha fazla sezgisel stratejinin tercih edilmesine yol açtığı bulgusu, bilişsel kaynakların sınırlı olduğunda strateji seçiminde değişiklik yaşandığını göstermektedir (Vonasch, 2016). Sezgisel yaklaşımlar kısa vadede zihinsel kaynakların korunmasına yardımcı olsa da karmaşık görevlerde başarısızlıklara sebep olabileceği düşünülmektedir. Bu durum, bilişsel cimriliğin işlevselliği ve sınırlılıklarını ortaya koyarak, bilişsel kaynak yönetiminin ve strateji seçiminin önemini vurgular nitelikte görülmektedir. Ayrıca, sezgisel kararların laboratuvar dışı koşullarda zaman zaman doğru sonuçlar verebilmesi, bilişsel süreçlerin çevresel koşullara bağlı olarak esnek ve adaptif olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle, bilişsel işlevlerin değerlendirilmesinde görev karmaşıklığı ve çevresel faktörlerin dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bilişsel cimrilik eğilimi Türkiye’de farklı alanlarda ele alınmış olmasına karşın (örneğin, Özdemir, 2019; Ozay ve Mustafa, 2022) psikoloji alanında bu konunun az sayıda ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışmada bilişsel cimrilik eğilimi, İngilizce literatür dahil edilerek yetişkinlerin bilişsel işlevlerindeki çıktısı açısından ele alınmıştır.

Bilişsel cimrilik alanında yapılan çalışmalar, bireylerin karar verme temelli bilişsel çabadan kaçınma eğiliminde olduğunu söylemektedir (Embrey vd., 2022; Dunn ve Risko, 2019). Çabadan kaçınma davranışının bilişsel sistemin evrimsel mekanizmalarıyla ve bireyin motivasyonel durumuyla ilişkili olduğu düşünülmektedir (örneğin, Kurzban, Duckworth, Kable ve Myers, 2013). Bu doğrultuda gelecek çalışmalarda çok yöntemli araştırma tasarımlarının kullanılması önerilmektedir. Ayrıca nörofizyolojik ölçümler ve davranışsal veriler ile çok yönlü ölçümler yapılmalıdır (Shenhav, Musslick, Lieder, Kool, Griffiths, Cohen ve Botvinick, 2017). Yapılan incelemelerde yürütücü işlevler, öz-düzenleme kapasitesi, bilişsel dayanıklılık, akademik başarı gibi değişkenlerin çaba değerlendirmesinde belirleyici olduğu öne sürülmektedir (Inzlicht, Shenhav ve Olivola, 2018). Bu sebepten dolayı bireysel farklılıklara odaklanan çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bilişsel çabaya yüklenen anlamın da kültürel bazda farklılıklar gösterdiği; bazı kolektivist kültürlerde çaba erdem olarak algılanırken bazı bireyci kültürlerde önceliğin verimlilik olduğu görülmektedir (Iyengar ve Lepper, 1999). Her toplumun farklı gelişim seviyesi ve düşünme tarzı olduğu göz önünde bulundurularak farklı kültürlerin incelenerek çabaya yüklenen anlam ve görev seçimi açısından kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalıdır (Baranes vd., 2014). Tüm bunların yanı sıra, bilişsel cimrilik bireylerin zihinsel sağlığını da etkileyebilmektedir. Çabadan kaçınma eğiliminin uzun sürmesi, bireyde tükenmişlik gibi sonuçlara yol açabilmektedir (Hockey, 2013; Inzlicht ve Berkman, 2015). Bu sebeple bilişsel cimrilik ile ilgili çalışmalarda nörofizyolojik ölçümler ve psikolojik iyi oluşa da yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ardıç, E., & Altun, A. (2017). Dijital çağın öğreneni. *International Journal of New Approaches in Social Studies*, 1(1), 12-30.
- Baranes, A. F., Oudeyer, P. Y., & Gottlieb, J. (2014). The effects of task difficulty, novelty, and the size of the search space on intrinsically motivated exploration. *Frontiers in neuroscience*, 8, 1-9.
- Bennett, S., Maton, K., & Kervin, L. (2008). The ‘digital natives’ debate: A critical review of the evidence. *British journal of educational technology*, 39(5), 775-786.

- Czerlinski, J., Gigerenzer, G., & Goldstein, D. G. (1999). How good are simple heuristics? *Simple heuristics that make us smart* (pp. 97-118) içinde. Oxford University Press.
- Demir, M. H & Gümüšoğlu Ş. (1998). *Yönetmel karar verme*. MESS Yayınları.
- Di Pomponio, I., Cersosimo, M., Serra, G., & Pedon, A. (2016, October). Use of technology and analytical thinking in university students: the positive impact of the psycho-pedagogical model of the International Telematic University Uninettuno (UTIU). *The Online, Open and Flexible Higher Education Conference* (pp. 831).
- Dunn, T. L., & Risko, E. F. (2019). Understanding the cognitive miser: Cue-utilization in effort-based decision making. *Acta Psychologica*, 198, Article 102863.
- Dwyer, C. P., Hogan, M. J., & Stewart, I. (2012). An evaluation of argument mapping as a method of enhancing critical thinking performance in e-learning environments. *Metacognition and Learning*, 7, 219-244.
- Elder, L., & Paul, R. (2001). Critical thinking: Thinking to some purpose. *Journal of Developmental Education*, 25(1), 40.
- Embrey, J. R., Donkin, C., & Newell, B. (2022). Does Mental Effort Avoidance Depend on the 'Type of Effort'?. In *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society* (Vol. 44, No. 44).
- Epstein S. (1994). Integration of the cognitive and the psychodynamic unconscious. *The American psychologist*, 49(8), 709–724.
- Evans, J. S. B. T. (1989). *Bias in human reasoning: Causes and consequences*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Evans J. S. B. T. (2008). Dual-processing accounts of reasoning, judgment, and social cognition. *Annual review of psychology*, 59, 255–278.
- Evans, J. S. B.T., & Stanovich, K. E. (2013). Dual-Process Theories of Higher Cognition: Advancing the Debate. *Perspectives on psychological science: a journal of the Association for Psychological Science*, 8(3), 223–241.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition* (2nd ed.). McGraw-Hill Book Company.
- Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25–42.
- Gigerenzer, G., & Todd, P. M. (1999). Fast and frugal heuristics: The adaptive toolbox. In *Simple heuristics that make us smart* (pp. 3-34). Oxford University Press.
- Hockey, R. (2013). *The psychology of fatigue: Work, effort and control*. Cambridge University Press.
- Inzlicht, M., & Berkman, E. (2015). Six questions for the resource model of control (and some answers). *Social and Personality Psychology Compass*, 9(10), 511-524.
- Inzlicht, M., Shenhav, A., & Olivola, C. Y. (2018). The effort paradox: Effort is both costly and

- valued. *Trends in cognitive sciences*, 22(4), 337-349.
- Iyengar, S. S., & Lepper, M. R. (1999). Rethinking the value of choice: A cultural perspective on intrinsic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 349-366.
- Kaepfel, K. (2021). The influence of collaborative argument mapping on college students' critical thinking about contentious arguments. *Thinking Skills and Creativity*, 40, 19.
- Kahneman, D. (2011). *Fast and slow thinking*. Allen Lane and Penguin Books.
- Kahneman, D., & Frederick, S. (2002). Representativeness revisited: Attribute substitution in intuitive judgment. In T. Gilovich, D. Griffin, & D. Kahneman (Eds.), *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment* (pp. 49–81). Cambridge University Press.
- Kiely, K. M. (2014). Cognitive Function. *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, 974-978.
- Kitchenham, B., & Charters, S. (2007). Guidelines for performing systematic literature reviews in software engineering. *Keele University, UK*, 1-66.
- Kruglanski, A. W., Webster, D. M., & Klem, A. (1993). Motivated resistance and openness to persuasion in the presence or absence of prior information. *Journal of personality and social psychology*, 65(5), 861-876.
- Kurzban, R., Duckworth, A., Kable, J. W., & Myers, J. (2013). An opportunity cost model of subjective effort and task performance. *Behavioral and brain sciences*, 36(6), 661-679.
- Macrae, C. N., Bodenhausen, G. V., Milne, A. B., & Ford, R. L. (1997). On regulation of recollection: The intentional forgetting of stereotypical memories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(4), 709-719.
- Masicampo, E. J., & Baumeister, R. F. (2008). Toward a physiology of dual-process reasoning and judgment: Lemonade, willpower, and expensive rule-based analysis. *Psychologicalscience*, 19(3), 255-260.
- Messick, S. (1984). The nature of cognitive styles: Problems and promise in educational practice. *Educational psychologist*, 19(2), 59-74.
- Ozay, S., & Mustafa, S. N. (2022). İklim krizine Türk medyası çerçevesinden bakmak. *İnsan ve İnsan*, 9(33), 97-112.
- Özdemir, S. (2019). Bir kamu politikası aracı olarak davranışsal içgörü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (34), 247-274.
- Palfrey, J., & Gasser, U. (2008). Opening Universities in a Digital Era. *New England Journal of Higher Education*, 23(1), 22-24.
- Pocheptsova, A., Amir, O., Dhar, R., & Baumeister, R. F. (2009). Deciding without resources: Resource depletion and choice in context. *Journal of Marketing Research*, 46(3), 344-355.

- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently?. *On the horizon*, 9(6), 1-6.
- Reber, A. S. (1967). Implicit learning of artificial grammars. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 6(6), 855–863.
- Russo, J. E., & Doshier, B. A. (1983), Strategies for multiattribute binary choice. *Journal of experimental psychology: learning, memory, and cognition*, 9(4), 676.
- Schafersman, S. D. (1991). *An Introduction to critical thinking*. <https://www.smartcollegeplanning.org/wp-content/uploads/2010/03/Critical-Thinking.pdf>
- Shenhav, A., Musslick, S., Lieder, F., Kool, W., Griffiths, T. L., Cohen, J. D., & Botvinick, M. M. (2017). Toward a rational and mechanistic account of mental effort. *Annual review of neuroscience*, 40(1), 99-124.
- Stanovich, K. E. (2013). Why humans are (sometimes) less rational than other animals: Cognitive complexity and the axioms of rational choice. *Thinking & Reasoning*, 19(1), 1-26.
- Stanovich, K. E., & West, R. F. (2008). On the relative independence of thinking biases and cognitive ability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(4), 672-695.
- Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285.
- Tekin, B. (2018). Bilişsel önyargı ve hevristik bağlamında finansın insani boyutu olarak “Davranışsal Finans”: Bir literatür incelemesi ve derleme çalışması. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 131-156.
- Tiryaki, Ş. (2000). Spor Psikolojisi: Kavramlar, Kuramlar ve Uygulama. Eylül Kitabevi ve Yayınevi.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131.
- Vonasch, A. (2016). *Cognitive miserliness preserves the self-regulatory resource*. The Florida State University.
- Zadnik, M. G., & Loss. R. D. (1995). Developing numerical problem-solving skills through estimations of quantities in familiar contexts. *Australian Science Teachers Journal*, 41 (1), 15–19.

For citation / Atf için:

ŞİK, Z. (2025). 1864-1923 yılları arasında Konya ve Konya'ya bağlı yerlerde depremlerin Osmanlı Arşivlerine göre değerlendirilmesi. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 287–302.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17630685>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

1864-1923 yılları arasında Konya ve Konya'ya bağlı yerlerde depremlerin Osmanlı Arşivlerine göre değerlendirilmesi

Evaluation of earthquakes in Konya and its districts between 1864 and 1923 according to the
Ottoman Archives

Zafer ŞİK

YL Öğrencisi. KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih, 42020, Konya,
Türkiye

E-mail: mavihece@gmail.com

ORCID: 0009-0001-1176-6031

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

10/10/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

26/10/2025 (Minör r.)

Kabul Tarihi / Accepted Date:

11/11/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).
- ✓ The author(s) declare(s) that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%100).
- Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (100%).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.
The author(s) declare(s) that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %2'dir.
This study was scanned using the iThenticate program. The final similarity rate is 2%.

1864-1923 1864-1923 yılları arasında Konya ve Konya'ya bağlı yerlerde depremlerin Osmanlı Arşivlerine göre değerlendirilmesi

Öz

Depremler, yalnızca günümüzde değil, insan yaşamı ve yerleşim tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Konya vilayeti sınırları içinde meydana gelen depremleri arşiv belgeleri ve dönemin süreli yayınları ışığında incelemektedir. Konya vilayeti, o dönemde günümüz Konya sınırlarının ötesinde Karaman, Niğde, Burdur, Aksaray, Isparta ve Antalya'nın bazı bölgelerini de kapsamaktaydı. Çalışmanın temel amacı, Osmanlı arşivlerinde yer alan belgeler üzerinden Konya ve çevresindeki depremlerin tarihsel seyrini ortaya koymak ve bu konuda literatürdeki boşluğu gidermektir. Bu bağlamda, 19. yüzyıl boyunca kayıtlara geçen depremler; nerelerde yaşandıkları, yol açtıkları hasar türleri, insan kayıpları ve hayvan zayıyat miktarı ile sonrasında yapılan faaliyet ve talepler yönüyle ele alınmıştır. Özellikle 1866 Ilgın depremi, dönemin arşiv belgeleri çerçevesinde ayrıntılı biçimde incelenmiş ve Konya depremlerine dair bilgilere de yer verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin son döneminde Konya vilayetinde depremlerin toplumsal ve idari yansımaları bütüncül bir bakışla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Konya, Ilgın Depremi, Burdur Depremi, Akşehir Depremi

Evaluation of earthquakes in Konya and its districts between 1864 and 1923 according to Ottoman Archives

Abstract

Earthquakes hold significant importance not only in the present day but also in the history of human life and settlement. This study examines the earthquakes that occurred within the borders of the Konya province during the late Ottoman period, in light of archival documents and periodical publications of the time. During that era, the Konya province encompassed a much wider area than today's administrative boundaries, including parts of Karaman, Niğde, Burdur, Aksaray, Isparta and Antalya. The main objective of this study is to reveal the historical course of earthquakes in Konya and its surroundings based on documents preserved in the Ottoman archives and to fill an existing gap in the literature on the subject. In this context, earthquakes recorded throughout the 19th century are analyzed in terms of their locations, types of damage caused, human casualties, loss of livestock, and subsequent administrative actions and requests. In particular, the 1866 Ilgın earthquake is examined in detail within the framework of archival materials, alongside additional information regarding other earthquakes in the Konya region. Thus, the social and administrative reflections of earthquakes in the Konya province during the late Ottoman period are evaluated from a comprehensive perspective.

Keywords: Earthquake, Konya, Ilgın Earthquake, Burdur Earthquake, Akşehir Earthquake

EXTENDED ABSTRACT

This study examines earthquakes that occurred in Konya and its dependent regions between 1864 and 1923 through the lens of Ottoman archival documents. Beyond their destructive physical impact, earthquakes are analyzed as indicators of the Ottoman Empire's institutional response to disasters, its relief mechanisms, and the culture of social solidarity that emerged in the face of natural calamities. The main objective is to reveal how earthquakes within the late Ottoman Konya province were recorded, how the state and local communities reacted, and what administrative and logistical measures were employed in disaster management.

The research is based on the administrative boundaries defined by the Provincial Regulation (Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi) of 1864, which included the districts of Karaman, Niğde, Burdur, Teke (Antalya) and Isparta near Konya. Primary archival materials from the Ottoman Archives (BOA) and the Republic Archives (BCA) were examined, focusing on major earthquakes such as Ilgın (1866), Akşehir (1887), Burdur (1892), the Konya–Isparta–Burdur sequence of 1914, the Akşehir earthquake of 1918, and the Konya earthquake of 1921. Official

correspondence, telegrams, relief records (iane) and provincial reports were analyzed alongside manuscripts such as *Acâibü'l-Mahlûkat*.

Findings reveal that the Ottoman disaster management framework anticipated many aspects of today's "crisis coordination" systems. Upon the occurrence of an earthquake, the provincial governor immediately reported to the Ministry of the Interior (Dâhiliye Nezareti), assessed the damage, and organized relief efforts. Basic needs such as shelter, food, medicine, and bread were prioritized, while interprovincial donations—referred to as *iane*—were mobilized to aid victims. Tax exemptions were also introduced: property and income taxes for affected residents were reduced to one-fourth or deferred for a year, alleviating their economic burden.

The 1866 Ilgın earthquake provides a striking example of early disaster perception. Its magnitude was expressed through terms like "five to ten cannon shots," and local scholars interpreted it as a divine warning, recommending *istighfar* (prayer for forgiveness) and the digging of wells near thermal springs to release underground energy. In contrast, the 1887 Akşehir and 1892 Burdur earthquakes highlight the growing administrative capacity of the Ottoman state, with telegraph networks enabling real-time reporting and damage-based financial aid requests. During the 1914 earthquake series, reports by Governor Azmi Bey described thousands of collapsed houses and hundreds of fatalities, emphasizing the urgent need for medical assistance and tents. The contribution of 25,000 kuruş from the Syrian Province demonstrates the institutionalized interprovincial solidarity within the Empire.

Another remarkable finding is the flexible allocation of relief funds. Archival evidence shows that money raised for earthquake victims could also be used for refugees and immigrants (*muhacir* and *mülteci*) in need, reflecting a broad humanitarian understanding of social welfare. Additionally, some records document geological phenomena such as the emergence of hot springs, the formation of sinkholes (*obruk*) and floods accompanying seismic activity—providing valuable data not only for historians but also for natural scientists.

Ottoman archival records concerning Konya and its environs reveal a sophisticated and multi-layered disaster management system. The state's rapid mobilization of administrative and social resources, tax adjustments, and communication through telegraphs demonstrate the flexibility and efficiency of the Ottoman bureaucracy. Moreover, the inclusion of refugees and the coordination among provinces highlight the depth of social solidarity embedded in the imperial governance system. These findings contribute to our understanding of the historical roots of modern disaster management and underscore the significance of archival research in reconstructing the evolution of institutional resilience in Ottoman Anatolia.

This study also underscores the importance of integrating historical seismology with modern disaster research. Ottoman archival sources not only document administrative responses but also provide empirical observations that complement geological and seismographic data. By comparing descriptions of ground motion, aftershocks, and the spatial distribution of damage, it becomes possible to reconstruct the seismic intensity and impact zones of past earthquakes in Central Anatolia. Such interdisciplinary use of archival evidence can enhance contemporary risk assessments and help identify regions with persistent seismic vulnerability. Furthermore, these documents reveal how environmental and human factors—such as settlement patterns, construction materials, and water sources—shaped the scale of destruction and recovery.

Another aspect illuminated by this research is the moral and religious dimension of disaster perception in late Ottoman society. Official reports frequently contained both administrative evaluations and spiritual reflections, demonstrating how natural phenomena were interpreted through a dual lens of divine providence and empirical observation. This blend of faith and pragmatism contributed to community cohesion and facilitated public cooperation during recovery efforts.

Finally, the study highlights how the Ottoman model of governance in Konya served as a bridge between traditional imperial administration and the emerging modern bureaucratic state of the Republic. The lessons drawn from these experiences illustrate the continuity of institutional learning and collective memory in Turkish disaster management history. In this respect, the archival records of earthquakes in Konya represent not only historical testimonies of suffering and resilience but also invaluable sources for understanding the cultural foundations of disaster governance in Anatolia.

GİRİŞ

Günümüzde depreme maruz kalanlar için “depremzede” ifadesi kullanılırken, Osmanlı döneminde arşivlerde “müsâibzede”, “müsâibzedegân” (musibete uğramış olanlar), “felaketzede”, “düçar-ı felaket”, “felâketzedegân”, “harekât-ı arziyye müsâibîni” ve “hareket-i arz müsâibîni” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Osmanlı'da da bir yerde deprem olduğunda oranın en yüksek mülki amiri, şehrin depremlere alakadar bütün kalemleriyle tek tek ilgilendiği ve bu durumu Dâhiliye Nezaretine bildirip Nezaretle koordineli bir şekilde halkın zararının tazminine çalıştıkları görülmektedir. Halkın aç ve sefalette kalmaması adına en başta barınma, ilaç ve ekmek gibi temel gıdaların temini sağlandığı bildirilmektedir. Bununla beraber sair vilayetlerdeki ahalinin seferber olduğu ve depremzedeler için iane (yardım) denilen gerek nakdi gerekse gayr-i nakdi desteklerle halkın ihtiyaçlarının teminine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Depreme maruz kalan ahaliden vergi binde dörde kadar düşürüldüğü ve zaruret halinde o bir yıl boyunca vergilerin ertelendiği de görülmektedir. Yazışmalar telgrafla gerçekleştirilir ve deprem hakkında detaylı bilgiler merkeze aktarılırdı. Depremin şiddeti için “top şiddeti”, “top atışı” gibi tabirler kullanıldığı ve “200 top şiddeti” ve “10 top atışı” gibi ifadelerle izah edildiği görülmektedir.

Devlet arşivlerinde Konya ile alakadar deprem belgelerine 19. asrın ikinci yarısından sonrasını kapsadığından bu çalışmada, 1864-1923 yılları arasındaki Konya depremleri incelenmiştir. İnceleme sırasında, 1864 yılında kabul edilen Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi'ndeki sınırlar esas alınmıştır. Bu nizamnameye göre Konya; Niğde, Burdur, Teke (Antalya) ve Karaman sancaklarından oluşmaktadır.

1866 ILGIN DEPREMİ

İlgın depremine kadar gerek Selçuklu devleti zamanında gerekse Osmanlı devleti zamanında Konya sınırları dahilinde bir deprem kaydına rastlanılmamıştır (Yiğit, 2023, s.237-241).

Konya bölgesinde uzun ve potansiyel olarak aktif faylar bulunmakla birlikte, son 500 yılda yıkıcı depremler nadirdir. Bunun nedeni, fayların deprem üretme döngüsünün yüzlerce veya binlerce yıl sürmesidir. Bu durum Konya'yı Türkiye'de deprem riski en düşük bölgelerden biri yaparken, yıkıcı depremin tamamen imkânsız olduğu anlamına gelmemektedir (Durduran, Eren, Kansun, Sarı, Gebze, 2010).

Konya vilayeti sınırları dahilinde arşivlerdeki ilk deprem kaydı 27 Ocak 1866'da Ilgın'da bir deprem meydana gelmiştir. Arşiv kayıtlarında 27 Ocak'tan beri gece gündüz depremler olduğu, 1 Mart gecesi sabaha kadar beş, 2 Mart gecesi dört ve gündüz bir, 4 Mart gecesi on ve ertesi

sekiz sularında ise çok şiddetli bir deprem daha meydana geldiği belirtilmiştir. Depremlerin şiddetinin, 5-10 topun birden atılması kadar etkili olduğu bildirilmektedir.

Depremler sonucunda, halkın evlerinden dışarı çıkıp bahçelere yerleşmek zorunda kaldıkları kaydedilmiştir. Bu durum karşısında, alimler ve halk bir araya gelerek dua ve istiğfara başlamışlardır. Depremlerin son bulması için Konya âlimlerinden dua ve tilavet taleplerinin olduğu ve konunun müftüye havale edildiği görülmektedir. Ayrıca Ilgın kazasında “ılıca” olarak tabir edilen kaplıcaların bulunması cihetiyle madenin sıkışmasından dolayı hareket-i arzın yani depremin meydana geldiği ve dönemin hükemâ denilen bilim insanlarının depremin neden olduğunda dair açıklamaları sebebiyle yer altındaki enerjiyi düşürmek adına kaplıca civarına tedbir olarak birkaç kuyu açıldığı ve beş vakit namazın akabinde de istiğfar duasına devam edilmesi gerektiği beyan edilmiştir.

Yer altında birikmiş olan bu enerjinin boşaltılması adına kaplıcanın civarında açılan kuyulardan sıcak su çıktığı fakat buna rağmen depremlerin devam açıklanmıştır. Hatta 22 Mart 1866 (5 Zilkade 1882) tarihinde perşembe günü saat 6 sularında şiddetli bir deprem daha meydana gelmiş ve tarihi Pir Hüseyin¹ minaresi şerefesinin bir tarafı yıkılmış ve minare de az da olsa gündeğümü denilen doğu tarafına eğilmiştir. Depremde yaklaşık 20 ev, bazı evlerin ihata duvarları yıkılmış ve bazı hanelerin binası dahi yarılmış ise can kaybı yaşanmamıştır. Fakat ahali evlerine girmekten korktukları için palan ve araba örtüsünden çadırlar kurup bir müddet bahçelerde kalmaya mecbur olurlar. Sonrasında hem kaplıcanın hem de yeni açılan kuyuların suyu çekilmiş olsa da zaman zaman hafif artçı depremlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu depremden dolayı evleri yıkılan veya oturulmayacak derecede olup da bahçelerde çadırdaki kalanların durum ve tespiti ve maddi imkânı olmayanlara gerekli muavenetin yapılması için bir araştırma başlatıldığı görülmektedir. Ayrıca Ilgın’da bu depremde Posta Caddesi’nde Bulasan köprüsünün dahi çatladığı bilgisine ulaşılmıştır (BOA, A.MKT.MHM., 354/43).

1866’daki Ilgın depreminde evleri yıkılanların mahalle mahalle tespit edildiği görülmektedir. 25 Haziran 1866 tarihli bu kayıta (Muşmal, 2008, s.517-528): Huşi Mahallesi, Türibi Mahallesi, Kasab Ali Mahallesi, Behlül Bey Mahallesi, Bali Fakih Mahallesi, Uçarı Mahallesi, Şeyh Bedreddin Mahallesi, Zincirli Mahallesi, Şeyh Cârullah Mahallesi, Ahi Evran Mahallesi, Köşk Mahallesi, Çavuş Mahallesi ve Şeyh Vefa mahallesinde yıkılan toplam 34 dört bab hane, duvar, çardak, sayfiye yani yazlık, samanlık veya ahırları yıkılan şahısların isimleri ile beraber toplamda 24 bin 100 gurusluk zayıatları olduğu ve köprünün tamiri için de 5000 gurus masrafı

¹ Osmanlıca vesikada kâtip imla hatası yaparak *Pir Hasan* yazmıştır veya *ye* harfinin iki noktasını katmayı unutmuştur.

olduğu tespit edilmiştir. Devlet arşivlerinde geçen belgede aynı mahallede başka başka evlerin depremde zarar görmesi durumunda mahallenin adı tekraren yazılmak yerine “mezbur” ifadesiyle kaydedildiği görülmüştür.

Aynı depremde zarar gören Bulasan köprüsünün tamiri için gerekli masraflar; kireç, usta günlüğü, amele ücreti ile kireç ve taş çekmek üzere araba ücreti olarak sıralandığı görülmektedir (BOA, İ.MVL., 562/25245).

O dönemde ana deprem ve artçı deprem ayırımı olmadığından şiddetli ve hafif tabirlerinin kullanıldığını ve bazı vesikalarda “aralık aralık devam etmekte” ifadesiyle artçı depremleri kast ettikleri anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.SRN., 3/50).

DEPREM NEDİR, SEBEPLERİ NELERDİR VE NASIL ÖLÇÜLÜR?

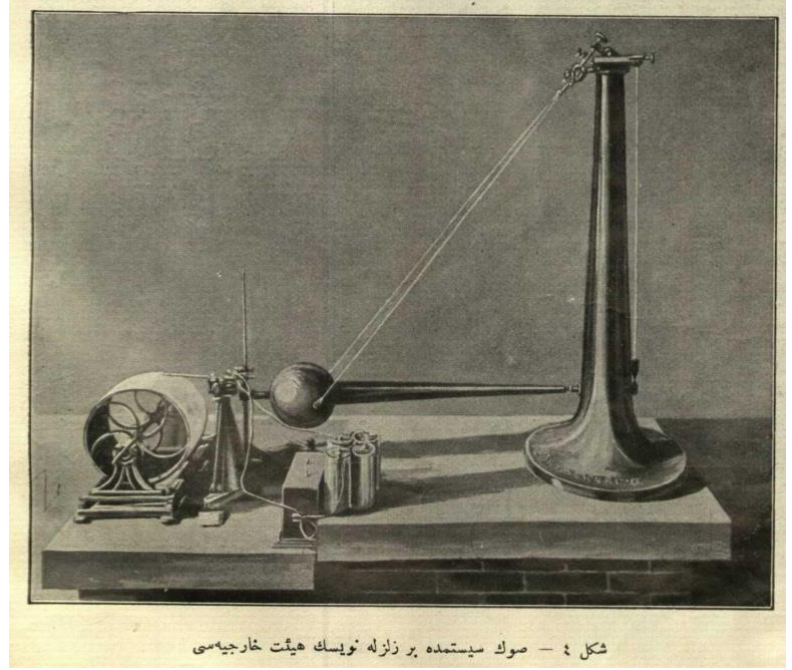
Ali Muzaffer, Mektep dergisinde depremi; hareket-i arz (zelzele) sath-ı arzın sarsılmasıdır, şeklinde ifade etmiştir. Yani yeryüzünün sarsıntı geçirmesi olarak açıklamıştır. Nedenini ise yer altındaki madenlerin birbirine çarpışması olarak kaydeder. Depremi layıkıyla anlayabilmek için her şeyden önce, yeryüzünün merkezinde şiddetli bir ateş olduğunu bilmek gerekir. Hatta Avrupa’da açılan artezyen kuyuları aracılığıyla edilen tecrübelerle göre yeryüzünün merkezine doğru sıcaklığın düzenli bir şekilde arttığı, kaplıcaların, yanar dağların ve sair sıcak maden sularının bu yeryüzü merkezi sıcaklığıyla bağlantılı olduğu meydana çıkartılmıştır (Ali Muzaffer, 1302/1892, s.108-111).

Mecmua-i Ebuzziya’da ise depremin oluşumu; yeryüzü boşluğunda biriken sular gerek arzın merkez sıcaklığı ve gerekse yanmaya elverişli cisimlerin hava baskısıyla yanmasından dolayı buhara çevrilip havaya yükselmek için bir yol aradığı ve gitgide şiddetini artırdığından artık kabına sığmayacak duruma geldiğinde sıkıştığı yerleri zor ve şiddetle yarmasında deprem olur, denilmiştir (Mecmua-i Ebuzziya, 1881, s.529.).

Depremler şiddeti kayıt için sismograf aletleri kullanılmıştır. Sismograf cihazının Osmanlı devletindeki adı ise zelzele-nüvis olduğu ve ilk zelzele-nüvisin 1784 yılında Domenico Salsano tarafından icat edilmiştir. İlk zelzele-nüvisler sarsıntı sırasında aletin sivri ucu kuma dokunduğunda meydana getirdiği çizgilerle ölçülürken daha sonra Kaçyanora cihazı geliştirip civa kullanmaya başlamıştır. Deprem zamanında civa sallanan tarafa göre sekiz delikten birine doğru kayıp altta bulunan fincana dökülürdü. Alet zamanla geliştirip 1900’lü yılların başlarında deprem hareketini kalemle çizebilecek konuma kadar geliştirilmiştir. (Şehbal, 1909, s.32-33.).

Civali zelzele-nüvis aleti

Son sistem zelzele-nüvisin dış görünüşü

1887 AKŞEHİR DEPREMLERİ

Dönemin Konya valisi Memduh Bey'in 1 Ekim 1887'de (19 Eylül 1303 Cumartesi) Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı telgrafta, bir gün önce cuma günü Isparta'da saat dördü beş geçe şiddetli ve sürekli bir deprem meydana geldiği, ardından bir dakika arayla iki deprem daha olduğu, aynı gün Burdur'da saat dördü on iki geçe meydana gelen depremin ise yarım dakika kadar sürdüğü ve bu depremlerde herhangi bir olumsuzluk yaşanmadığı belirtilmektedir (BOA, Y.A.HUS., 207/30).

Memduh Bey'in 2 Ekim 1887 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yolladığı bir diğer telgrafta Burdur'da şiddetlice ve Akşehir'de hafifçe bir deprem olduğu ve bu depremde herhangi bir can ve mal kaybının olmadığını anlaşılmıştır (BOA, Y.A.HUS., 207/35).

22 Eylül 1303'te ise Sadrazam Kâmil Paşa'nın bu depremle ilgili padişaha yazılı bilgi aktardığı görülmektedir.

Esasen coğrafya olarak birbirine yakın olan Burdur, Isparta'da meydana gelen depremler yine buralara yakın olan Akşehir'de şiddetini kısmen düşürerek kendini hissettirdiğini görülmüştür.

Isparta, Burdur ve Akşehir'de bu depremler olurken, bu bölgelere yakın Beyşehir'de ise aynı tarihlerde şiddetli yağmur ve dolu sellere neden olmuştur. Homa köyünde yaklaşık 150 hayvan telef olmuş, çok miktarda erzak ve eşya zarar görmüş, diğer köylerde ise tahminen 5.485 çift şinik çeşitli zahirenin zayı olduğu Konya valisi Memduh Bey'in telgrafından anlaşılmaktadır. (BOA, Y.A.HUS., 207/30).

294 1864-1923 yılları arasında Konya ve Konya'ya bağlı yerlerde depremlerin Osmanlı Arşivlerine göre değerlendirilmesi

Depremleri can ve mal kaybına sebebiyet vermesi dışında bazı bölgelerde kaynak sularının meydana çıkmasında rol aldıkları da görülmektedir (BOA, A.MKT.MHM.354-43).

Günümüzde obruk olarak adlandırılan çukurların depremde sonra ortaya çıktığı, Burdur'da ise yarım dönüm büyüklüğündeki bir bağın yarılarak aşağıya indiği kaydedilmiştir (BOA, DH.MKT., 1992/122).

Depremin önceden tespit edilemeyeceği konusu eski zamandan beri üzerinde düşünülen ve araştırmalar yapılan önemli bir konudur. 1894 yılında Avusturyalı Mösyö Novak isminde birinin güneş lekelerinin deprem belirtisi olduğuna dair çalışmaları olduğu beyan edilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 305/16). Mösyö Novak İstanbul sınırları içindeki bir coğrafi hat üzerine, belirli tarihlerde atmosferik değişiklikler olabileceğini bir bilim insanı arkadaşıyla paylaşmıştır (Elmas, 2023, s.95-96).

1892 BURDUR DEPREMİ

1892 yılında Burdur'da şiddetli bir deprem olduğu anlaşılmaktadır. Depremin, 24 Ağustos Salı günü saat dört civarında başlayıp belirli aralıklarla devam ettiği görülmüş, 500 kadar bağ ve bahçe duvarı, muhtelif yerlerde 37 hanenin duvarı yıkılmış veya yarılmış olduğu ve bunların haricinde 32 cami minaresi, bir sıbyan mektebi zarar gördüğünden belediye tarafından yıktırılmıştır. Hükümet konağı ve aynı zamanda erkek ve kadın hapishanelerinin çatılarında çatlaklıklar olduğu bildirilmiştir ² (BOA, Y.PRK.SRN., 3/50).

Bir telgrafta, hükümet konağı ile hapishanenin tehlikede olduğu, gerekli yerlerin tahliye edilip yıkılması, hapishanedekilerin uygun bir yere nakledilmesi ve bu binaların tamiri için 25 bin guruşun kullanılmasına izin verilmesi talebinde bulunulduğu anlaşılmaktadır (BOA, BEO, 62/4581).

² Nezaret'e gelen servis suretidir:

Cenab-ı Hak cümle bilad-ı İslamiyyeyi ekdar-ı kevnîyyeden masun buyursun. Şehr-i halin onbirinci dünkü Salı günü saat dört raddelerinde bed' ile bugün saat yedi buçuğa kadar hala aralık aralık şedid ve hafif suretle devam etmekte olan hareket-i arzdan dolayı beledi ve zabıta marifetleriyle edilen tahkikattan müsteban olduğu üzere haricen kasaba etrafında beş yüz kadar bağ ve bahçe divarı ve kapuları münhedim olmuş ve yarım saat mesafede yarım dönüm mikdarı bağ yarılarak aşağı inmiş ve dört memlekette hamd olsun nüfusça telefât yogise de derdest-i tahkik bulunan on iki mahalleden başka diğer mahallatta divarı yıkılmış ve yarılmış ve zedelenmiş hane otuz yedi adede varmış ve otuz iki cami'-i şerif minaresiyle bir sıbyan mektebi hal-i tehlikeye gelmiş ve bütün bütün tehlikede bulunanlar bir taraftan beledi marifetiyle yıkdırılmakta bulunmuştur. Ve hükümet dairesi cihetine gelince zükur ve nisa hapishane ebniyeleri sakfından ayrılmış ve divarları inhidam derecesine gelmiş olmasıyla şu hâlde mahbusın ikamesi maazallahı teala telef-i nüfusa sebebiyet vereceği cihetle mahzurdan salim olmadığı misillü hükümet konağının dahi bir ciheti ve derununda sandık odasından yarılmış olduğu fi 12 Ağustos sene (1)308 tarihiyle Burdur mutasarrıfının vilayete olan telgrafı üzerine maruzdur ferman. fi 13 Ağustos sene (1)308 Hüsnü Serkurena Bey efendiye

Konya başmüdürlüğünden alınan telgrafname bâlâda maruzdur ferman. fi 13 Ağustos sene (1)308. (BOA, Y.PRK.SRN., 3/50)

1914 DEPREMLERİ

1914 yılının ekim ayı içerisinde Anadolu’da on dört deprem meydana geldiği kaydedilmiştir. Bunlardan 5-6 tanesinin ise Konya sınırları içinde meydana gelmiştir.

Depremlerin yoğun yaşandığı bu dönemde çeşitli vilayetlerde 3 Ekim 1914 (R. 20 Eylül 1330)’den itibaren Konya ile alakadar olan depremlerin kayıtlara şöyle geçtiği görülmüştür:

21 Eylül sene minhu (3 Ekim 1914) tarihinde Konya’da şiddetlice bir, Beğşehir’nde iki defa hafif surette zelzele olun hasarı mucib olmadığı Konya Vilayeti’nden

22 Eylül’de (4 Ekim 1914) Akşehir ve Seydişehir’nde şiddetlice hareket-i arz olmuş ise de hasarı mucib olmadığı Konya Vilayeti’nden

25 Eylül sene 330 (7 Ekim 1914) tarihinde tezelzülât-ı arziyyenin el-yevm devam etmekte olduğu Konya Vilayeti’nden

4 Teşrin-i Evvel sene minhu (17 Ekim 1914) Isparta’nın Keçiborlu nahiyesine tabi İlyasbey karyesinde Akpınar mevkiinde yirmi göz kadar kükürtlü sıcak su nebe’an ederek dört saatlik araziye istila eylediği Konya Vilayeti’nden iş’ar kılınmıştır.

1914 yılı ekim ayında Konya vilayeti dâhilinde ve çevresinde (Konya, Beyşehir, Akşehir, Seydişehir ve Isparta-Keçiborlu) bir dizi yer sarsıntısı meydana gelmiş, bu depremler hissedilir şiddette olmasına rağmen önemli bir hasara yol açmamıştır. Ayrıca aynı dönemde Keçiborlu’ya bağlı İlyasbey köyü yakınlarında kükürtlü sıcak su kaynaklarının yüzeye çıkmıştır (BOA, DH.İ.UM. EK., 89/33).

Isparta ve Burdur’da meydana gelen depremlerin Konya vilayetince üst makamlara bildirildiği görülmektedir. Konya Valisi Azmi Bey’in Isparta ve Burdur’daki deprem sonrası Dâhiliye Nezareti’ne yazdığı 4 Ekim 1914 tarihli telgrafta, Burdur şehrini gezdiğini, şehirdeki yapıların dörtte üçünün harap olduğunu, yüzlerce kişinin hayatını kaybettiğini, çadıra ve ekmeğe büyük ihtiyaç olduğunu, yaralıların sayısının fazla olduğunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber doktor ve ilacın kâfi olmadığı felaketin derecesini tasvir edemeyeceğini ve Isparta’nın da aynı olduğunu öğrendiğini dile getirilmektedir. Hala depremlerin devam ettiği ve çadır, doktor, ekmek ve ilaca en çok ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. (BOA, DH.İ.UM. EK., 72/65) Civar köylerin de harap olduğu bilgisi yanında kazalar hakkında henüz bilgi alamadığını yazması depremin şiddetini göstermektedir.

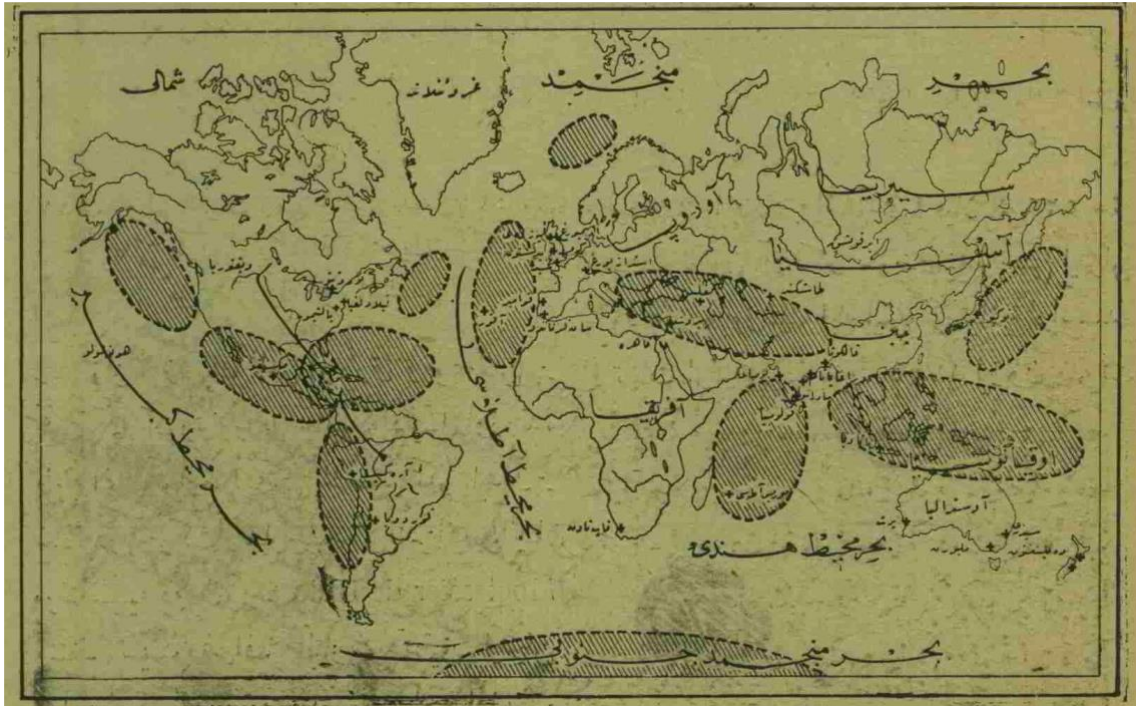
Azmi Bey, bir sonraki telgrafında Isparta ile iletişim kurduğunu, Isparta’daki hane ve dükkânların sekizde birinin harap olduğunu, 208 kişinin öldüğünü ve enkaz altında çok sayıda

kişinin kalmış olabileceğini ifade etmiştir. Keza Isparta köylerinin de çoğunun harap olduğunu aynı telgrafta yazıldığı anlaşılmaktadır (BOA, DH.İ.UM. EK., 72/65).

Bu depremde Isparta ve Burdur halkının zarar ve ihtiyaçlarının karşılanması için iane olarak Suriye Vilayeti 25.000 guruşu Konya Valiliğine gönderdiğini Suriye Valisi Hulusi Bey'in telgrafından anlaşılmıştır (BOA, DH. UMVM, 58/58).

1918 AKŞEHİR DEPREMİ

1918 Ocak ayında Akşehir'de üç gün aralıklı olarak depremler yaşandığı kaydedilmiştir. İlki 14 Ocak gecesi saat dört sularında güneyden kuzeye doğru hafifçe ve 15 Ocak gecesi saat dokuz buçuktan on bire kadar fasılalı ama sürekli dört deprem ve 16 Ocak gecesi zevali saat yedi raddelerini birbirini müteakip ikinci bir deprem, ve saat sekize doğru 1, az ara ile 3 defa daha deprem olurken ve yine 20 dakika sonra 1, ve saat altıda 5 defa toplamda 17 deprem olduğunu Konya valisi Mehmed Muammer Bey'in Dahiliye Nezaretine 21 Ocak 1918 tarihinde yazdığı bilgilendirme yazısından anlaşılmakta ve yine bu depremler sırasında herhangi bir zarar ve hasarın olduğu haber verilmiştir (BOA, DH.İ.UM.EK., 44/24).

1928 tarihli dünya deprem haritası (Hayat, 1928, s.10)

DEPREM YARALARININ SARILMASI

Osmanlı'da deprem için gönderilen yardım paralarının zaruret halinde başta mülteci ve muhacirlerin sağlık, iâşe ve iskanları için de kullanıldığı görülmektedir (BCA, 272-0-0-12 / MUHACİRİN, 39/34-2).³

Bu tür uygulama yani ihtiyaç lüzumunda mülteciler için toplanılan ianenin depremde zarar görenler için kullanılması yeni bir uygulama olmadığı öncesinde farklı yerlerde böyle bir uygulamaya gidildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., 1812/38).

Deprem ve sonrası yapılacaklarla ilgili olarak Meclis-i Vükela 1910 (R. 22 Nisan 1326) tarihli mazbatasında; Ulukışla'da 1907 tarihinde meydana gelen depremde zarar gören binaların yapımı için gerekli olan paranın Konya valiliğinden gelen yazı ve ekinin Dahiliye Nezareti'nin 30 Nisan 1910 tarihli tezkiresinde okunduktan sonra şu kararların alındığı görülmüştür. Depremden dolayı zarar gören iki yüzü geçen ev, cami ve okulun gerekli inşasının, halkın taahhüdü ile yapılması ve işlerde halkın çalışacağı, usta masraflarının yapılan keşif sonucu 73.838 guruş olduğu anlaşılmıştır. Depreme maruz kalanlara yardım için belediyece, selden zarar görenlere yapılan yardımlardan gönderilmiş olduğu ve elde 17.000 guruş paranın kaldığından bahsedildiği ve inşaata hemen başlanması gerektiğinden işin uzamaması ve aynı yıl tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, MV., 139/98).

25 Aralık 1921 tarihli telgrafta ise;

Konya'daki depremzedelere tahsis edilen tedavi ve ilaç için gönderilen 20.000 guruşluk havaleden gerek muhacir ve gerekse mültecilerin de tedavi ve ilaçlarının temini konusunda ihtiyaç dahilinde bu paradan kullanılması gerektiği söylenmiştir (BCA, 272-0-0-12/ MUHACİRİN, 39/34-2).

DEPREMDE VERGİLER

1887 yılında Antalya'nın Elmalı kazasına bağlı Ovacık karyesinde bir deprem olduğunun, deprem münasebetiyle ilgili ahalinin bu senelik temettü ve emlak vergilerinden muaf olması talebi, Konya Valiliği tarafından Maliye Nezareti'ne iletilmiştir.

Cevabi yazıda yangın ve deprem gibi semavi ve arazi afetlerle yıkılan bina vergisinin düşürülerek arsalardan binde dört vergi alınması eskiden gelen bir uygulama olduğu ve bugüne kadar deprem, yangın gibi durumlarda verginin tamamen af edildiğine dair örnek olmadığı gibi

³ Belgeler 1921 tarihli olduğu için metinde de Osmanlı olarak ifade edilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi tasnifi, Cumhuriyet'ten sonrasını değil, 1880'li yıllardan itibaren belgenin çıkış yerine göre tasnif yaptıkları anlaşılmaktadır.

uygun da olmayacağı yalnız bir senelik mühlet verilebileceğine dair karar verildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., 1444/34).

Buna örnek teşkil eden bir hadise de 1851 tarihinde Meğri/Fethiye halkının depremten dolayı o yıla mahsus vergi affı talebi yine bir yıl ertelemeli olarak kabul edildiği ama bütün vergi affının uygun olmadığı bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MVL.49-23).

SONUÇ

Bu çalışma, 1864-1923 yılları arasında Konya ve çevresinde meydana gelen depremlerin Osmanlı arşiv kayıtları ışığında incelenmesini amaçlamıştır. İnceleme, 1864 tarihli Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi çerçevesinde Konya Vilayeti sınırları esas alınarak yapılmıştır. Elde edilen veriler, Osmanlı idaresinin deprem sonrası uygulamalarında sistemli ve koordineli bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Deprem sonrası süreçte halkın ihtiyaçlarının karşılanması, mülki amirlerin bizzat denetiminde ve Dâhiliye Nezareti ile koordineli şekilde yürütülmüştür. Barınma, iâşe ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere temel ihtiyaçların temini sağlanmış, depremzedelere nakdi ve gayr-i nakdi yardımlar yapılmıştır. Ayrıca depremten etkilenen bölgelerde vergiler binde dörde kadar düşürülmüş, zaruret halinde bir yıllık vergi erteleme uygulanmıştır.

Arşiv belgeleri, 1866 Ilgın Depremi’nde mahalle mahalle evlerin ve kamusal yapıların zarar tespitinin yapıldığını, Bulasan köprüsü gibi kamu altyapısına ilişkin hasarların ayrıntılı şekilde kaydedildiğini göstermektedir. 1887 Akşehir, 1892 Burdur, 1914 Isparta-Burdur ve 1918 Akşehir depremleri gibi olaylarda, depremlerin şiddeti “top şiddeti” veya “top atışı” gibi tabirlerle ifade edilmiş ve artçı depremler “aralık aralık devam etmekte” ifadesiyle aktarılmıştır. Depremlerin yanı sıra, kaynak suları ve obruk oluşumları gibi doğal etkilerin de kayıtlarda yer aldığı görülmektedir.

Osmanlı’da depremle mücadelede bilim insanlarının açıklamaları ve dua, tilavet ve istiğfar dini uygulamaların da sürece dahil edildiği; bir çeşit maddi-manevi önlenmelere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Yer altındaki enerjiyi boşaltmak amacıyla kuyular açıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, farklı vilayetlerden gönderilen yardımların, ihtiyaç doğrultusunda depremzedeler ve mülteci/muhacirlerin sağlık ve barınma gereksinimlerinde kullanılabildiği görülmüştür.

Sonuç olarak, Osmanlı yönetiminin deprem sonrası uygulamaları hem idari hem de sosyal açıdan bir kriz yönetimi yaklaşımını yansıtmaktadır. Depremlere karşı yapılan yardım, vergi düzenlemeleri, zarar tespitleri ve arşiv kayıtları, dönemin devlet idaresinin imkanları dahilinde

afetlere karşı gösterdiği duyarlılığı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı arşivleri, deprem yönetimi ve soysal birliktelik ve dayanışma mekanizmalarının anlaşılmasında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-a). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.MHM. fonu, 354/43 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-b). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MVL. fonu, 562/25245 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-c). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A.HUS. fonu, 207/30 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-d). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A.HUS. fonu, 207/35 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-e). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.SRN. fonu, 3/50 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-f). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.İ.UM.EK. fonu, 89/33 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-g). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A.HUS. fonu, 305/16 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-h). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.İ.UM.EK. fonu, 72/65 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-i). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MKT. fonu, 1444/34 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-j). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.UMVM fonu, 58/58 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-k). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.İ.UM.EK. fonu, 44/24 numaralı belge* [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-l). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MKT. fonu, 1812/38 numaralı belge* [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-m). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MV. fonu, 139/98 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-n). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.MVL. fonu, 49/23 numaralı belge [Arşiv belgesi].

300 1864-1923 yılları arasında Konya ve Konya'ya bağlı yerlerde depremlerin Osmanlı Arşivlerine göre değerlendirilmesi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-o). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MKT. fonu, 1992/122 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (n.d.-p). Cumhuriyet Arşivi, 272-0-0-12 / MUHACİRİN fonu, 39/34-2 numaralı belge [Arşiv belgesi].

Telif Eserler

Ali Muzaffer. (1892). Tabakatü'l-arz (Zelzele). *Mektep*, 1(60), 108–111.

Durduran, S. S., Eren, Y., Kansun, G., & Sarı, F. (2010). *Geçmişten günümüze Konya depremlerinin coğrafi bilgi istemi ile irdelenmesi* [Bildiri sunumu]. III. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu, Gebze, Türkiye.

Elmas, A. (2023). Depremi saraya anlatmak: İstanbul'da 1894 Zelzele-i Azîmesi ve Louis Sabuncu'nun depremi bilimsel açıdan izah girişimi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 95–96.

Muşmal, H. (2008). Konya Eyaleti Ilgın Kazası'nda yaşanan 1866 depremi üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 517–528.

Musahabe-i fenniye; Sismograf-Zelzele-nüvis aleti nasıl çalışır? (1909, 28 Mart). *Şehbal*, 2, 32–33.

Yiğit, İ. (2023). Depremler ve tahribat. In *Konya İli ve İlçelerinin tarihî süreç çerçevesinde çevre, şehircilik ve iklim değişikliği* (ss. 237–241). Alioğlu Matbaası.

Zelzele ve zelazil-i meşhure. (1881, 30 Kasım). *Mecmua-i Ebuzziya*, 2(17), 529.

Zelzeleler, sebepleri ve tesirleri. (1928, 12 Nisan). *Hayat*, 3(32), 9.

[illegible]

نقد: کلامه رو به صورتی:

نقشه در کلاه سرود صورتی

جناب هو جهاد بلاد اسلامی اندک گویند در مذهب جور و شرع حاکم اند برنجی دژهای کوفه سهند دره ادره
بنا اید بکوه سهند بید بخفته قدر حال الله الله شدید و خفیف موندید در دم ایمن اولاً حرکت افسرده طواری بلد
و ضابطه موفقیه اید بکوه تحقیق اندیشه مستان اولیغ اوزره خار با فیه اطافنده بسوز قدر باغ و غنیم دیواری و قبولی
مدرم اوله و یارم سهند مافوده یارم در دم قدری باغ بارید روح اشغی انیمه و در ده مملکتده حمد اوله تقوی
نقشه بوقیسه ده در دست تحقیق بولنده اوله یکی محدوده بشق دیگر محدوده دیواری بیفایده و بارطه و زده نهم خانه
اوقاف بید عده و امره و ایچ جهات رفیع منازل سید بر صبیانه مکتب حال تملک کلمه و بونونه نیکه ده بولنده
در طرفه بلد موفقیه ببقدر بلطف بولنده و حکومه دژهای جقه کلیمه ذکر و نا حیثان ایندیه سفینه ایلمه
و دیواری ایندیم درجه نه کلمه اولیه شوخانه محبوسه فامه معاذ الله تعالی تلف نفوس سیه و بر چکی جنیم
مخدوم در عالم اولیغ مملو حکومه قوناغلق دهن برجه و درونده صفه اوله سنده بارطه اولیغ اغتیار
بور دور موفقیه و لایحه اوله غرق در این موفقه و غنیم اغتیار

خواب و بیداری

فصيلة باسمه معيد لكثرة النخلة ببلاد مدغشقر - فومس (البحر) ١٨٠٤

Y. PRASAD 3/50

For citation / Atıf için:

SAKİNOĞLU, B. V. (2025). Cumhuriyet gazetesi gözünden Okinawa Muharebesi (1 Nisan-22 Haziran 1945). *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 303–322. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17630893>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Cumhuriyet Gazetesi gözünden Okinawa Muharebesi (1 Nisan-22 Haziran 1945)

The Battle of Okinawa from the perspective of Cumhuriyet Newspaper (April 1- June 22, 1945)

Batuhan Veysel SAKİNOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, 42250, Konya, Türkiye

E-mail: sakinoglubatuhan@gmail.com

ORCID: 0009-0008-4599-1000

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

29/09/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

09/10/2025

Kabul Tarihi / Accepted Date:

06/11/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).
- ✓ The author(s) declare(s) that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%100).

Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (100%).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author(s) declare(s) that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %2'dir.

This study was scanned using the iThenticate program. The final similarity rate is 2%.

Cumhuriyet Gazetesi gözünden Okinawa Muharebesi (1 Nisan-22 Haziran 1945)

Öz

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa ve Afrika'da sürerken, Japonya'nın Pasifik'teki genişleme politikası Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini gerginleştirmiştir. Bu durum karşısında ABD, Japonya'ya yönelik bir dizi ambargo ve yaptırım uygulayarak işgal ettiği bölgelerden çekilmesini talep etmiştir. Ekonomik ve siyasi açıdan büyük bir baskı altına giren Japonya, bu süreçte ABD tarafından savaşa çekilmiştir. Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'a düzenlediği ani saldırı, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmasına yol açmıştır. Savaşın ilk evrelerinde Japonya üstünlük sağlasa da ABD'nin artan askeri ve ekonomik gücü savaşın seyrini değiştirmiştir. ABD, Japon ana karasına yönelik işgal planı öncesinde Okinawa'yı stratejik bir üs olarak belirlemiştir. Okinawa Muharebesi, ABD'nin Japon ana karasına yönelik işgal planını gözden geçirmesine yol açan kritik bir aşama olmuştur. Okinawa Muharebesi'nde yaşanan ağır kayıplar, ABD'yi Japonya'ya yönelik doğrudan kara harekâtı yerine alternatif stratejileri değerlendirmeye yöneltmiştir. ABD'nin kesin zaferiyle sonuçlanan Okinawa Muharebesi'nden yalnızca 45 gün sonra, 6 Ağustos 1945'te Japonya'ya ilk atom bombası atılmıştır. Okinawa Muharebesi, Pasifik'te yaşanan savaşın gidişatında önemli bir etki yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Pasifik, Okinawa Muharebesi, Cumhuriyet

The Battle of Okinawa from the Perspective of Cumhuriyet Newspaper (April 1- June 22, 1945)

Abstract

During the Second World War, while hostilities continued in Europe and Africa, Japan's expansionist policy in the Pacific strained its relations with the United States. In response, the U.S. imposed a series of embargoes and sanctions on Japan, demanding its withdrawal from the occupied territories. Under mounting economic and political pressure, Japan was drawn into war with the United States. Japan's sudden attack on Pearl Harbor on December 7, 1941, led to the United States' entry into the Second World War. Although Japan initially achieved military superiority in the early stages of the conflict, the growing military and economic power of the United States gradually altered the course of the war. Prior to the planned invasion of the Japanese mainland, the U.S. designated Okinawa as a strategic base. The Battle of Okinawa constituted a critical phase that prompted the United States to reconsider its invasion strategy of the Japanese mainland. The heavy casualties sustained during the Battle of Okinawa led the United States to evaluate alternative strategies rather than launching a direct ground operation against Japan. Merely forty-five days after the U.S. secured a decisive victory at Okinawa, the first atomic bomb was dropped on Japan on August 6, 1945. The Battle of Okinawa had a significant impact on the course of the war in the Pacific.

Keywords: Second World War, Pacific, Battle of Okinawa, Cumhuriyet

EXTENDED ABSTRACT

The Second World War, which commenced on 1 September 1939, was waged across multiple theaters, including Europe, Africa, and the Pacific. Within this global conflict, Japan's expansionist ambitions in East Asia and the Pacific severely strained its relations with the United States, culminating in the attack on Pearl Harbor on 7 December 1941. This decisive event marked the formal opening of the Pacific Front, which soon became the stage for some of the most intense and destructive battles of the war. Among these, the Battle of Okinawa, fought between 1 April and 22 June 1945, stands out as one of the bloodiest confrontations of the conflict and as a turning point that directly influenced the decision to employ atomic weapons against Japan.

This article analyzes the Battle of Okinawa not merely as a military operation but, more specifically, through the perspective of the Turkish press, with a particular focus on Cumhuriyet newspaper. The study investigates how the battle was reported to the Turkish public, how Japan's military resistance was framed, and how contemporary journalists such as Abidin Daver interpreted the conflict. By examining the narratives constructed in Cumhuriyet,

the research aims to shed light on how global developments during the final phase of the Second World War were received and interpreted in Turkey. Furthermore, the analysis contextualizes these reports within Turkey's shifting diplomatic position, especially its declaration of war on Germany and Japan in February 1945 and the subsequent evacuation of its embassy staff from Tokyo through Soviet mediation.

From a historical perspective, Okinawa's strategic importance lay in its proximity to the Japanese mainland, located approximately 550 kilometers from Kyushu. For the United States, capturing Okinawa provided both a forward base for aerial operations and a staging point for a possible invasion of Japan's home islands. For Japan, however, the island represented the final defensive barrier before the mainland. Consequently, the battle was fought with extraordinary ferocity, involving nearly 1,400 Allied vessels, more than 1,500 aircraft, and hundreds of thousands of troops. Aware of their disadvantage in conventional warfare, Japanese forces relied on deeply fortified defensive positions, an extensive network of caves and tunnels, and large-scale kamikaze attacks against Allied naval forces. The fighting inflicted catastrophic losses on both sides: over 110,000 Japanese soldiers were killed, tens of thousands of civilians perished, and American casualties totaled approximately 12,500 dead and nearly 50,000 wounded.

The human dimension of the battle underscores its significance. Japanese strategy blurred the boundary between combatants and civilians, with the local population coerced into combat roles or driven to mass suicides in the face of defeat. The widespread deployment of kamikaze pilots further exemplified Japan's reliance on sacrificial warfare. For the United States, the scale of resistance and the magnitude of casualties reinforced the belief that a direct invasion of the Japanese mainland would be prohibitively costly, with estimates of nearly one million American losses. This assessment was instrumental in shaping the U.S. decision to use atomic bombs against Hiroshima and Nagasaki in order to compel Japan's surrender without resorting to full-scale invasion.

Cumhuriyet's coverage of the battle reflects not only international reporting but also the particular concerns and perceptions of Turkish society at the close of the war. Articles such as Abidin Daver's "Japon Emperyalizmi" ("Japanese Imperialism") contextualized Japanese resistance within broader geopolitical realities, highlighting both Japan's refusal to surrender and the inevitability of American superiority. Detailed reports conveyed to Turkish readers the scale of Allied operations, the composition of naval and aerial forces, and the progression of the fighting. Headlines emphasized Okinawa's strategic value as "the key to the East China Sea" and as a base for launching direct attacks on Japan. The persistence of Japanese resistance, despite overwhelming losses, was contrasted with the inexhaustible resources of the United States, underscoring the inevitability of Japan's defeat.

The study also situates this press coverage within Turkey's diplomatic realignment in 1945. Under pressure from the Allies, Turkey declared war on Germany and Japan in February 1945, primarily to secure participation in the emerging postwar order, particularly the United Nations. While this declaration was largely symbolic in military terms, it carried direct consequences for Turkey's diplomatic presence in Japan. The evacuation of Turkish embassy personnel from Tokyo, facilitated through Soviet transit visas, illustrates the intersection of diplomatic necessity and wartime contingencies. Cumhuriyet reported extensively on these developments, linking Turkey's cautious but decisive alignment with the Allies to the broader narrative of the war's conclusion.

Methodologically, the study employs qualitative content analysis of Cumhuriyet issues published between April and June 1945. The analysis identifies recurring themes in the reporting, including the strategic framing of Okinawa, the portrayal of Japanese resistance, and the anticipation of the war's outcome. These findings are further contextualized with reference to archival documents from the Turkish Ministry of Foreign Affairs, particularly concerning the evacuation of Turkish diplomats from Japan.

The results indicate that Cumhuriyet's coverage of the Battle of Okinawa fulfilled multiple functions: informing readers about the brutality of the conflict, emphasizing the inevitability of Japan's defeat in light of overwhelming American power, and reflecting Turkey's evolving geopolitical stance as the war drew to a close. Reports combined factual detail with interpretive commentary, particularly regarding the implications of Okinawa for Japan's surrender. By documenting the unprecedented scale of civilian casualties and the use of kamikaze tactics, the newspaper also fostered early awareness in Turkey of the devastating human cost of modern warfare.

In conclusion, the Battle of Okinawa represents a decisive episode in the Pacific War, shaping both the immediate military outcome and the broader conclusion of the Second World War. For the United States, it underscored the dangers of a mainland invasion and justified the deployment of atomic weapons. For Japan, it embodied both heroic resistance and catastrophic loss. For Turkey, as a late but strategic entrant into the war, Okinawa provided a lens through which to observe the final struggles of the conflict and an opportunity for its press to participate in global wartime discourse. The analysis of Cumhuriyet's reporting illustrates how wartime journalism served as both a conduit of international information and a reflection of national perspectives. By situating press narratives within their broader military, political, and diplomatic contexts, this study underscores the value of examining the role of the press in shaping perceptions of global conflict.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın en kanlı ve en belirleyici muharebelerinden biri olan Okinawa Muharebesi, 1 Nisan 1945 tarihinde ABD'nin adaya çıkarma yapmasıyla başlamıştır (Hart, 2023, s. 951). Japonya ana karasına yakın Ryukyu Adaları arasında en büyüğü olan Okinawa'da icra edilen bu savaş (Hart, 2023, s. 949), Müttefikler ile Japon İmparatorluk Ordusu arasında yaşanan son büyük çaplı kara muharebesi olma özelliğini taşımaktadır (Britannica, 2025). Amerikan kuvvetlerinin "Iceberg Operasyonu" kod adıyla başlattığı harekât, Japonya'nın teslimiyet sürecine giden yolu hızlandıran ve Pasifik Cephesi'nde belirleyici rol oynayan bir çatışma olarak kayıtlara geçmiştir (Hart, 2023, s. 949).

Japon ordusu, adayı savunmak adına gelişmiş siper sistemleri oluşturmuş ve gerilla taktikleri benimsemiştir. Adaya çıkan ABD askerleri ilk başta önemli sayılabilecek bir direnişle karşılaşmazken adanın içlerine doğru ilerledikçe Japon savunması şiddetlenmiştir. Ayrıca Japon ordusu yoğun kamikaze saldırılarıyla Müttefik donanmasına zarar vermeye çalışmıştır. Buna karşılık, Amerikan kuvvetleri güçlü hava ve deniz desteği ile adada ilerleme sağlamış, ancak bu süreçte büyük kayıplar vermekten kaçınamamıştır (Booth & Walton, 2023, s. 272-273).

Okinawa'nın stratejik önemi göz ardı edilemeyecek derecede büyüktür. Japonya'nın ana karasına yaklaşık 550 kilometre mesafede bulunan ada, Müttefikler için önemli bir hava ve deniz üssü işlevi görme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle ABD, adayı ele geçirerek Japonya'nın ana topraklarına yönelik son saldırılarını buradan yönetmeyi planlamıştır (Hart, 2023, s. 949). Japon kuvvetleri ise Okinawa'yı sonuna kadar savunarak düşmanı yıpratmayı ve böylelikle olası bir barış anlaşması için zaman kazanmayı amaçlamıştır.

Okinawa Muharebesi, yalnızca askeri stratejiler açısından değil, aynı zamanda sivil halkın maruz kaldığı ağır kayıplar nedeniyle de büyük bir tarihsel öneme sahiptir. Muharebe esnasında Japon ordusunun sivil halkı savaşın bir parçası haline getirmesi ve intihar saldırıları düzenlemesi, çatışmanın insani boyutunu daha da trajik hale getirmiştir. Özellikle kamikaze

pilotlarının Müttefik gemilerine yönelik düzenlediği saldırılar, savaşın psikolojik ve stratejik boyutunu derinleştirmiştir. Bunun yanı sıra sivil halkın zorla silah altına alınarak kullanılması (Hart, 2023, s. 953), savaşın yalnızca askeri bir mücadele olmanın ötesine geçerek büyük bir insani krize dönüştüğünü göstermiştir. Yaklaşık üç ay süren çatışmalarda on binlerce asker ve sivil hayatını kaybetmiş, savaşın yıkıcı etkisi bir kez daha gözler önüne serilmiştir (Hart, 2023, s. 953).

Okinawa’da yaşanan yoğun direniş ve yüksek kayıplar, Amerikan yönetimini Japonya’nın ana topraklarını işgal etmek yerine daha hızlı ve kesin bir çözüm arayışına yöneltmiştir. ABD’de Japon ana karasının işgali durumunda 1.000.000’a yakın kayıp verileceği tahmin edilmiştir (Akşin, 2021, s. 279). Nitekim, birkaç ay sonra Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan atom bombaları, Japonya’nın teslimiyet sürecini hızlandıran en önemli faktörlerden biri olmuştur. Okinawa Muharebesi’nde yaşanan kayıplar ve şiddetli çarpışmalar, atom bombasının bir seçenek olarak değerlendirilmesine yol açan etkenlerden biri olarak gösterilmektedir (Hart, 2023, s. 953).

Okinawa Muharebesi, yalnızca bir askeri zafer veya yenilgi olarak değil, aynı zamanda savaşın yıkıcı doğasının bir örneği olarak tarihteki yerini almıştır. Binlerce insanın yaşamına mal olan bu çatışma, savaşın stratejik dinamiklerini yeniden şekillendirmiş ve savaş sonrası dünya düzeni üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Okinawa Muharebesi, modern savaş tarihine dair önemli dersler içeren ve uluslararası ilişkilerdeki güç dengelerini etkileyen bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Cumhuriyet gazetesi, Türkiye’nin erken Cumhuriyet döneminden itibaren hem siyasal hem de toplumsal meseleleri yakından takip eden, kamuoyu oluşturma gücüne sahip köklü bir basın organı olmuştur. Gazetenin yayın politikası, uluslararası gelişmelerin Türkiye’ye yansımalarını aktarmak ve dönemin dünya siyasetini okuyucusuna yorumlayarak sunmak üzerine şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı gibi küresel bir çatışmanın kritik evrelerinden biri olan Okinawa Muharebesi’nin *Cumhuriyet* gazetesinde nasıl ele alındığını incelemek, yalnızca savaşın askeri ve stratejik yönlerinin değil, aynı zamanda Türkiye kamuoyunun savaş sürecini nasıl algıladığına dair önemli ipuçları sunmuştur. Türkiye’nin savaş dışında kalma siyaseti yürüttüğü bu dönemde, basın yoluyla oluşan dış politika algısı özellikle önemlidir.

Okinawa Muharebesi’nin *Cumhuriyet*’teki yansımalarının incelenmesi, savaşın yalnızca bir cephe veya askeri operasyon olarak değil, aynı zamanda dünya güç dengeleri, savaş sonrası Asya-Pasifik coğrafyasının şekillenışı ve ABD-Japonya ilişkilerinin geleceği bağlamında nasıl yorumlandığını anlamayı mümkün kılacaktır.

Çalışmanın temel amacı, İkinci Dünya Savaşı'nın son büyük çatışmalarından biri olan Okinawa Muharebesi'nin Türk kamuoyuna nasıl yansıtıldığını, özellikle dönemin etkili basın organlarından *Cumhuriyet* gazetesindeki haber ve yorumlar üzerinden incelemektir. Bu bağlamda, gazetenin muharebeye ilişkin haber dili, seçtiği başlıklar ve köşe yazıları yoluyla oluşturduğu çerçeve değerlendirilerek, Türkiye'nin savaşın son evresindeki uluslararası gelişmelere dair algısı analiz edilmiştir. Çalışma, Okinawa Muharebesi üzerinden savaşın Japonya cephesindeki seyri kadar, *Cumhuriyet*'in dönemin diplomatik dengelerini gözetenek nasıl bir söylem geliştirdiğini de ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın kapsamı, 1 Nisan – 22 Haziran 1945 tarihleri arasında yayımlanan *Cumhuriyet* gazetesi sayılarıyla sınırlıdır. İnceleme yalnızca bu gazetede çıkan haber, köşe yazısı ve görsel malzemeler üzerinden yürütülmüş, diğer basın organları veya resmî belgeler analize dahil edilmemiştir. Temel alınan varsayım ise, *Cumhuriyet* gazetesinin Okinawa Muharebesi'ni aktarırken, savaşın gidişatına dair tarafsız ancak müttefik eksenine yakın bir bakış sunduğu, Japonya'nın direnişini irrasyonel, ABD'nin ilerleyişini ise kaçınılmaz ve meşru olarak konumlandığı yönündedir. Bu bağlamda gazetenin haber dili, dönemin Türk dış politikasındaki yönelimlerle de örtüşen bir söylem inşa etmektedir.

OKİNAWA MUHAREBESİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI

Okinawa Muharebesi'ni anlamak için, bu savaşın içinde bulunduğu tarihsel bağlamı ve İkinci Dünya Savaşı'nın Pasifik Cephesi'ndeki gelişmeleri ele almak gerekmektedir. 1930'ların başlarından itibaren Japonya, Asya-Pasifik bölgesinde yayılmacı bir politika izleyerek askeri gücünü genişletmeye başlamıştır (Najmuldeen, 2020, s. 196). 1931'de Mançurya'yı işgal eden Japon İmparatorluğu (Erdem, 2023, s. 694), 7 Temmuz 1937'de Çin ile geniş çaplı bir savaşa girmiş ve Asya kıtasında hızla ilerlemiştir (Benhür & Eraslan, 2021). Ancak, Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesinin ardından Japonya'nın Mançurya'da ilerlemesi ABD'nin tepkisini çekmiştir. ABD, Japonya'nın genişleme politikasına karşı petrol ve çelik ambargosu uygulamıştır. Ambargo, Japonya'nın Çin'de yürüttüğü savaşa olumsuz yansımıştır. Aynı zamanda ABD'nin uygulamış olduğu ambargo, Panama Kanalı'ndan geçişleri de kapsadığı için Japonya ekonomik anlamda baskı altında kalmış, bir bakıma ABD tarafından savaşa çekilmiştir (Higgs, 2006, s. 205). 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ilişkiler iyice gerginleşmiştir (Tutsak, 2017, s. 203). 7 Aralık 1941 tarihinde Pearl Harbor'a düzenlenen saldırının ardından 8 Aralık 1941'de ABD ve müttefikleri, Japonya'ya karşı savaş ilan ederek Pasifik'te geniş çaplı bir karşı harekât başlatmıştır (Yükçü ve Özbek, 2023, s. 73-75; Benhür &

Aktan, 2022, s. 382). 1941-1942 kışında Japonlara gafil avlanan Amerikalılar, ilerleyen süreçte Japonya karşısında karşı taarruza geçmeyi başarmıştır (Black, 2023, s. 272).

1942-1945 yılları arasında Pasifik Cephesi, Japonya ve Müttefikler arasında yoğun çatışmalara sahne olmuştur. Amerikan kuvvetleri, "Ada Zıplaması" (Island Hopping) stratejisiyle Japonya'nın Pasifik'teki savunma hatlarını aşarak ana adalara doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu strateji kapsamında Müttefikler, Japonya'nın işgal ettiği veya savunma hattı olarak kullandığı adaları tek tek ele geçirerek, Japon ana karasına giden yolu açmayı hedeflemiştir. Guadalcanal, Saipan, Peleliu ve Iwo Jima gibi adalarda gerçekleşen çetin savaşlar, Amerikan ordusunun Japon savunmasını aşma sürecinin en önemli aşamaları olmuştur (Booth & Walton, 2023, s. 268-269).

1944'ün sonlarına gelindiğinde, Japonya'nın savaşta gerilemeye başladığı açıkça görülmüştür (Stone, 2019, s. 172). Amerikan kuvvetleri Filipinler'i ele geçirmiş (Hart, 2023, s. 957-958), Japon donanması ve hava gücü büyük ölçüde zayıflamıştır. Okinawa Muharebesi, Japonya'nın son savunma hattının bir parçası olduğu için, Japon İmparatorluk Genel Karargâhı tarafından büyük önem verilmiştir.

Okinawa, Japonya'nın ana adalarına en yakın büyük ada olması nedeniyle stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda, Japon ordusu Okinawa'da büyük bir savunma hattı oluşturmuş ve adayı kaybetmemek için yoğun hazırlıklara girişmiştir. Japonlar, doğrudan kıyılarda güçlü bir savunma yapmaktan kaçınarak, daha iç kesimlerde ve dağlık bölgelerde iyi tahkim edilmiş siperler, tüneller ve yeraltı sığınakları inşa etmiştir. (Hart, 2023, s. 949). Bu strateji, Müttefiklerin adaya çıkartma yapmasını kolaylaştırırken (Booth & Walton, 2023, s. 272), kara savaşlarında Japon birliklerine avantaj sağlamayı amaçlamıştır. Aynı zamanda, Japon ordusu sivil halkı da savaşa dahil ederek savaşın süresini uzatmayı ve düşmanı yıpratmayı hedeflemiştir (Hart, 2023, s. 951-953). Japon askerleri ve sivil halk, savaşın başından itibaren bu mücadeleyi "*onurlu bir ölüm*" çerçevesinde ele almış, teslim olmaksızın ölmeyi tercih edecek şekilde yönlendirilmiştir. Bu çerçevede, savaşın ilerleyen safhalarında intihar saldırıları, toplu sivil intiharları ve son ana kadar süren direnç, savaşın insani boyutunu dramatik bir şekilde ortaya koymuştur (Hart, 2023, s. 953).

Bu tarihsel arka plan, Okinawa Muharebesi'nin yalnızca bir askeri çatışma olmadığını, aynı zamanda Japonya'nın savaş stratejisi, askeri kültürü ve halkın savaşla ilişkisi açısından büyük bir dönüm noktası olduğunu göstermiştir. Amerikan kuvvetlerinin Okinawa'yı ele geçirmesi, Japonya'nın ana topraklarına yönelik bir işgali kaçınılmaz kılmış, bu süreç sonunda ABD'nin

atom bombası kullanma kararını etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur (Hart, 2023, s. 953).

OKINAWA MUHAREBESİ'NİN SEYRİ (1 NİSAN – 22 HAZİRAN 1945)

Okinawa Muharebesi, İkinci Dünya Savaşı'nın en çetin ve yıpratıcı muharebelerinden biri olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Pasifik Cephesi'nde gerçekleşen bu çatışma, Japonya ve ABD arasındaki en kapsamlı kara savaşı olma özelliğini taşımaktadır. Okinawa Adası, jeostratejik konumu itibarıyla Japonya ana karasına yakınlığı ve çıkarma harekâtı için elverişli coğrafi yapısı sebebiyle Müttefikler tarafından kritik bir hedef olarak belirlenmiştir. Amerikan kuvvetlerinin Okinawa'yı ele geçirme konusundaki kararlılığı, Japon ordusunun azimli ve şiddetli direnişiyle karşılaşmış ve bu durum, muharebenin uzun süreli ve aşırı yıpratıcı bir çatışmaya dönüşmesine neden olmuştur.

Amerikan kuvvetleri, Paskalya Günü'ne denk gelen 1 Nisan 1945 tarihinde "Iceberg Operasyonu" adı altında harekâta başlamıştır. Okinawa, yaklaşık üç saat süren deniz ve hava hazırlık bombardımanına sahne olmuştur. ABD, saat 08.30'da geniş çapta bir çıkarma harekâtı başlatmış, Okinawa sahillerine altmış bini aşkın askerle çıkmıştır (Hart, 2023, s. 951). Japon tarafının bu harekâtı karşılamak için yoğun bir sahil savunması yapacağı düşünülmüştür. Ancak Japon ordusu, konvansiyonel bir sahil direnişi sergilemek yerine, iç kesimlerde tahkimatlar kurarak birden fazla savunma hattı oluşturmuş ve Amerikan birliklerini bu hatlarda yıpratarak ilerleyişlerini geciktirme stratejisi benimsemiştir. Japon Genelkurmayı, Okinawa'da başarılı bir yıpratma savaşı yürüterek Amerikan birliklerine olabildiğince fazla kayıp verdimmeyi ve Amerikan kamuoyunda savaş yorgunluğunu arttırmayı amaçlamıştır (Hart, 2023, s. 949-950).

Japon savunma pozisyonları, sıkı tahkim edilmiş tüneller, sığınaklar ve yer altı mevzilerinden oluşmuştur. Bu savunma sistemi sayesinde Japon birlikleri, Amerikan kuvvetlerinin ilerleyişini haftalar boyunca durdurmayı başarabilmiş, çatışmaların son derece yoğun ve yıpratıcı bir hal almasına yol açmıştır. Japon askerleri, sıradan muharebe taktikleri yerine gerilla savaşı teknikleri kullanarak Amerikan birliklerine kayıplar verdimmeye çalışmış, aynı zamanda tüm kaynaklarını bu direnişi devam ettirebilmek adına seferber etmiştir. Japon Hava Kuvvetleri de kamikaze pilotları aracılığıyla Amerikan donanmasına ağır darbeler vurmuş, bu intihar saldırıları sonucu savaş esnasında batan 34 gemiden 26'sı kamikaze saldırıları nedeniyle batmıştır (Britannica, 2025). Savaşın başından itibaren 22 Haziran'a kadar, günde 20-30 kadar olmak üzere toplamda 2000 kamikaze saldırısı gerçekleşmiştir (Booth & Walton, 2023, s. 273).

Amerikan kuvvetleri, uzun ve kanlı çatışmalar sonrası Japon savunma hatlarını tek tek aşmaya başlamış ve 22 Haziran 1945 tarihinde adadaki direnişi büyük ölçüde kırmayı başararak zafer ilan etmiştir. Okinawa’da bulunan Japon ordusu komutanı General Mitsuru Ushijima, ABD’nin Okinawa’da zafer ilan ettiği gün, geleneksel Japon askerî anlayışına uygun olarak intihar etmeyi seçmiştir. Savaş boyunca yaşanan kayıplar büyük boyutlara ulaşmış, Japon tarafında 110.000’den fazla asker ölmüş, on binlerce sivil çatışmalar, bombalamalar ve savaşın yan etkileri nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Amerikan kuvvetlerinin kaybı yaklaşık 12.500’i ölü olmak üzere 49.000 olmuştur (Hart, 2023, s. 953).

Okinawa Muharebesi, Pasifik Cephesi’ndeki en uzun ve en yıpratıcı savaşlardan biri olmasının yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı’nın genel seyri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Adanın ele geçirilmesi, Japonya ana karasına yönelik planlanan kara harekâtı için kritik bir stratejik avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte, Okinawa’daki yoğun direniş ve Amerikan tarafının verdiği ağır kayıplar, ABD yönetimi için Japonya’nın tam kapsamlı işgali yerine, savaşı bitirecek daha kesin bir yöntemin gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu nedenle Hiroşima ve Nagazaki’ye atom bombalarının atılmasında Okinawa’daki çatışmaların belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir (Hart, 2023, s. 953).

Okinawa Muharebesi, sadece bir askeri zafer olmanın ötesinde, İkinci Dünya Savaşı’nın nihai sonucunu şekillendiren olaylardan biri olarak değerlendirilmiş ve Japonya’nın savaşı kaybetmeye mahkûm olduğunu ortaya koyan en kritik dönüş noktalarından biri olarak kabul edilmiştir.

CUMHURİYET GAZETESİ’NE GÖRE OKİNAWA MUHAREBESİ

Cumhuriyet’in önemli yazarlarından Abidin Daver, 1 Nisan 1945’te gazetede yayınlanan “Japon Emperyalizmi” başlıklı yazısında, Japonların Almanya’nın yenilmek üzere olduğunu farkında olduklarını ve Japon donanması ile ordusunun yok edilmeden barış yolu aramaya başladığını belirtmiştir. Almanya’nın teslim olması durumunda Müttefiklerin bütün gücü ve dikkati Japonya üzerine yöneleceği için Japonya’nın barış yolu aramaya başlamasının anlaşılabilir olduğunu ancak Japon geleneği ve karakterinin düşmana teslim olmayı kabul etmediğini yazısında belirten Daver, ABD’nin de yalnızca kayıtsız şartsız teslimiyeti kabul edeceğini ifade etmiştir. Japonların teslim olmamasını ise Japon ordusunun yüzbinlerce kayıp verdiğini ama Japon esir sayısının on bini bulmadığını belirterek örneklendirmiştir (Daver, 1945, s. 1).

Okinawa Muharebesi'nin başlamasını "Uzakdoğu'da Yeni Bir Amerikan Zaferi" başlığıyla okurlarına bildiren *Cumhuriyet* açıklamasında; Onuncu Amerikan Ordusu'nun Ryukyu Adaları'ndan Okinawa ve yanında bulunan 2 küçük adaya çıkarma yaptığını belirtmiştir. *Cumhuriyet*, Okinawa Adası'nın stratejik konumu ve özelliği hakkında da okuyucusunu bilgilendirmiştir. Adanın Tokyo'ya 500 kilometre mesafede olduğu ve Ryukyu Adaları arasında en büyüğü olduğunu aktarmıştır (Cumhuriyet, 02.04.1945, s. 1). Okinawa'nın, ABD tarafından ele geçirilmesi durumunda yalnızca Japonya'nın yakından bombalanabileceği bir üs olmanın ötesinde, aynı zamanda Doğu Çin Denizi'nin de anahtarı konumunda olduğu belirtilmiştir (Daver, 1945, s. 2). Adanın ele geçirilmesinin, Amerikalıların Japonya'nın kalbini gece-gündüz orta ve hafif bombardıman uçaklarıyla vurmasına imkân tanıyacağı için stratejik önem taşıdığı ifade edilmiştir. Bu noktaya kadar ise ABD'nin Japon ana karasını yalnızca uzun menzilli uçaklar ile uçak gemilerinden kalkan uçaklar aracılığıyla hedef alabildiği okuyucuya aktarılmıştır (Daver, 1945, s. 2).

Çıkarmaya İngiliz Pasifik Filosu'nun da dâhil olduğu ayrıca muharebeye 1500'ü aşkın uçak ile (Daver, 1945, s. 2) 1400'den fazla Müttefik gemisinin katıldığı ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 02.04.1945, s. 1). ABD'nin 1941'den 1945'e kadar dünyada eşi benzeri görülmemiş bir donanma oluşturduğu bilinmektedir (Daver, 1945, s. 2). Müttefik donanmasının içinde 7 büyük uçak gemisi, 17 zırhlı, 20 kruvazör, 19 muhrip, 19 mayın tarayıcı, 37 nakliye gemisi ve 29 büyük çıkarma gemisi olduğu okuyucu ile paylaşılmıştır (Daver, 1945, s. 2). Böylece Müttefiklerin Pasifik Cephesi'ndeki en büyük deniz, hava ve kara harekâtını başlattıkları bilgisi Türk kamuoyuna aktarılmıştır (Cumhuriyet, 02.04.1945, s. 1).

3 Nisan'da Amerikan Deniz Piyadelerinin Okinawa'nın 6 km içine girdiği bildirilmiştir. Önemli bir Japon direnişi olmadığı belirtilirken harekâtın şu ana kadar Pasifik'te yapılmış en büyük harekât olduğu aktarılmıştır. Bununla birlikte 2 Nisan günü Tokyo'nun ABD tarafından 14. kez bombalandığı da okuyucu ile paylaşılmıştır (Cumhuriyet, 03.04.1945, s. 3).

Muharebenin dördüncü gününde Okinawa Adası'na yüz bin Müttefik askerinin ayak bastığını belirten *Cumhuriyet*, Amerikan ordusunun adanın doğusuna doğru ilerlediğini ve burada bulunan Japon garnizonunu ikiye böldüklerini okuyucusuna aktarmıştır. Bununla birlikte garnizonda bulunan Japon kuvvetlerinin sayısının yaklaşık 30.000 asker olduğu tahmin edilmiştir (Cumhuriyet, 04.04.1945, s. 1).

Daver, yazısında adada 30.000 ila 80.000 arasında Japon askerinin bulunabileceğini, ancak adanın coğrafi açıdan darlığı göz önünde bulundurulduğunda bu sayının yaklaşık elli bin civarında olmasının daha muhtemel olduğunu ileri sürmüştür. Daver ayrıca Amerikalıların

nispeten küçük sayılabilecek bir adaya yüz bin asker çıkarmasını, ABD'nin Okinawa'yı kısa sürede ele geçirme hedefiyle açıklamıştır. ABD'nin izlediği stratejiye ilişkin olarak ise, Avrupa'daki savaşın sona ermesinin ardından Japonya ile yürütülecek topyekûn savaşın başlamasına kadar Japon ana karasına yakın adaların birer birer ele geçirilmesi ve böylece Japonya'nın denizden kuşatma altına alınması yönünde bir plan izlendiği tahmininde bulunmuştur. (Daver, 1945, s. 2).

Cumhuriyet, Japonya Başbakanı Kantarō Suzuki'nin savaşın gidişatı hakkında yapmış olduğu açıklamayı okuyucusu ile paylaşmıştır. Suzuki yapmış olduğu açıklamada savaş durumunda en ufak bir iyimser durumun olmadığını söylemiştir. Amerikalıların Okinawa adasına çıkışlarını Japonlar için “utandırıcı” olarak betimleyen Suzuki; “*Okinawa, Japon ana adalarının bir parçasıdır*” demiştir (Cumhuriyet, 10.04.1945, s. 1). 10 Nisan'da verilen Suzuki'nin açıklaması ise “*Eğer bugünkü vaziyet devam ederse doğan güneş imparatorluğu temellerinden yıkılacaktır!*” şeklinde olmuştur (Cumhuriyet, 12.04.1945, s. 3).

10 Nisan'da Japon radyosu zırhlı, kruvazör ve torpido gemilerinden oluşan Japon İmparatorluk Deniz Kuvvetleri'ne bağlı birliklerin bir daha dönmek üzere Okinawa'da bulunan Müttefik donanması ile karşılaşmak için yola çıktıklarını bildirmiştir. Bu durum şimdiye kadar uçak ve denizaltılar ile yapılan intihar saldırılarının artık elde kalan Japon donanması ile de yapılacağı şeklinde yorumlanmıştır (Cumhuriyet, 12.04.1945, s. 3). Ancak yola çıkan filonun savaşın gidişatını değiştirmesi beklenmeyen bir olasılık şeklinde izah edilmiştir. Yola çıkan filonun bazı Müttefik gemilerini batırabileceği ama kısa zamanda bu filonun da batırılacağı tahmin edilmiştir (Daver, 1945, s. 2). Bu esnada Okinawa'nın güney ve kuzeyinde Amerikalıların yapmış olduğu taarruz Japonlar tarafından püskürtülmüştür. Muharebenin on birinci gününde 4000 Japon askerinin öldüğü, 222 askerin esir alındığı bildirilmiş, yerli halktan ise 43.378 kişinin Amerikan askeri makamları himayesi altında olduğu aktarılmıştır (Cumhuriyet, 12.04.1945, s. 3).

Faşist İtalya lideri Benito Mussolini'nin 28 Nisan 1945'te İtalyan partizanlarca kurşuna dizilmesi ve bedeninin ayaklarından asılarak teşhis edilmesi ile (Britannica, 2025) savaşın artık İtalya için son bulduğu söylenebilir. 30 Nisan günü öğleden sonra Hitler'in intihar etmesinin (Kershaw, 2021, s. 486) ardından Almanya da 7 Mayıs'ta Müttefiklere teslim olmuştur (Shirer, 1979, s. 414). Japonya Dışişleri Bakanlığı, Almanya ve İtalya'nın savaştan çekilişini üçlü paktın ihlali olduğu açıklamasında bulunmuş ve Almanya'nın tek başına barış yapma hakkının olmadığını açıklamıştır. Açıklamanın devamında ise Japonya'nın artık üçlü paktı bozmakta serbest olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 07.05.1945, s. 3). Dışişleri Bakanlığı'nın yapmış

olduğu bu açıklama, Müttefiklerin Japonya'yı Almanya'ya benzettikten sonra barış masasına oturacaklarını söylemelerinden dolayı Daver, “*Merak etmeyiniz, sulhu Almanlarla beraber ve yan yana imzalayacaksınız*” yorumunda bulunmuştur (Daver, 1945, s. 3).

Almanya'nın teslim oluşu ile Müttefikler bütün güçlerini ve dikkatlerini Japonya üzerine yöneltme imkânı bulmuştur. Washington'dan gelen haberlere yer veren *Cumhuriyet*, Uzak Doğu'ya büyük miktarda asker ve uçak nakliyatı olduğunu okuyucusu ile paylaşmıştır (Cumhuriyet, 07.05.1945, s. 3). Japonya'ya doğru hareket halinde 2000 savaş gemisi, 5000'den fazla ağır bombardıman uçağı ve 15.000 av ve hafif bomba uçağından müteşekkil bir hava kuvvetinin olduğu bildirilmiştir (Cumhuriyet, 10.05.1945, s. 1). Nakil sürecinde Panama Kanalı ve Süveyş Kanalı'nın yoğun bir şekilde kullanıldığı belirtilmiş bununla birlikte sadece Amerikan ordusunun değil Avrupa'da bulunan İngiliz ordusunun da yola çıktığı aktarılmıştır. Pasifik Cephesi'ne gönderilen Amerikan askerinin sayısı 7.000.000 olarak ifade edilmiştir (Cumhuriyet, 07.05.1945, s. 1). 3.000.000 kişiden oluşan bir Müttefik ordusunun ise Pasifik Cephesi'ne doğru yola koyulmaya hazır olduğu belirtilmiştir. Japonya ise Asya'nın emniyeti temin edilene kadar savaşmaya devam edeceğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 10.05.1945, s. 1). Ancak bu açıklamanın 3 gün sonrasında yapılan açıklamaya göre Japonya, işgal edilmemesi durumunda donanma ve hava kuvvetlerini teslim edeceğini ve işgal altında tuttuğu yerlerden çekileceğini Müttefiklere bildirmiştir. Bu teklif ABD ve İngiltere tarafından reddedilmiştir (Cumhuriyet, 13.05.1945, s. 1). İlerleyen süreçte Müttefiklere barış teklifi yapıldığı iddiaları Japon radyosu tarafından yalanlanmış, teklifin Japon sanayicileri tarafından yapıldığı iddia edilmiştir (Cumhuriyet, 19.05.1945, s. 1).

Japonya, Avrupa'da biten savaşın ardından Japon ana karası ve adalarına yapılan saldırıların artması ile uğraşırken bir yandan da yine Avrupa'da oluşan güç boşluğunun doldurulması hakkında Müttefikler arasında çıkabilecek bir ihtilaftan faydalanmak umuduyla savaşa devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş ilan etmemesi ve Avrupa'daki siyasi hedeflerinin ABD ve özellikle İngiltere ile uyuşmaması Müttefikler arasında bir kriz olduğu algısı yaratmıştır. Ancak ABD'nin, Sovyetler Birliği ile Japonya'nın savaşa girmesine ihtiyacı (Sovyetler Birliği'nin doğuda bulunan üslerini Japonya'ya karşı kullanmak için) pek kalmamıştır (Benhür ve Eraslan, 2023) çünkü o tarihe kadar Okinawa'nın neredeyse yarısı ABD'nin kontrolüne geçmiştir (Daver, 1945, s. 1). Japon radyosu yeni bir Müttefik filosunun Okinawa açıklarına geldiğini bildirmiştir (Cumhuriyet, 25.05.1945, s. 3).

Cumhuriyet, Japonya Başbakanı Suzuki'nin demecine, “*Okinawa = Mukadderat adası*” başlığı altında yer vermiştir. Suzuki yapmış olduğu açıklamada “*Bu harbi kazanmak hususundaki*

ümidlerimiz, *tamamile, Okinawada cereyan etmekte olan savaşların gelişmesine bağlıdır. Japonyanın ve Japon milletinin mukadderatı ve düşmanı yenmek ümidleri, süratle son haddine yaklaşan Okinawa savaşının neticesinde taayyün edecektir. Okinawa savaşı, bu harbin kat'i savaşı olacaktır*” ifadelerinde bulunmuştur (Cumhuriyet, 02.06.1945, s. 1-3). Müttefikler tarafından Japon İmparatoru Hirohito'nun sarayının vurulup yanmasına rağmen Suzuki'nin bu açıklaması Japonya'nın savaşın kaybedildiğini kabullenmediğini göstermiştir. Okinawa'da süren çarpışmalarda, Japon kamikaze saldırılarına rağmen Amerikan kuvvetlerinin yavaş fakat istikrarlı biçimde ilerlediği ifade edilmiştir (Daver, 1945, s. 2). Başbakan Suzuki'nin, Japonya'nın Okinawa'da karşılaşmış olduğu muharebelerin sonucunun belirleyici nitelikte olduğunu söylemesi, aslında Okinawa'daki neticenin tüm Pasifik Cephesi'ni etkileyecek önemde olduğuna işaret etmektedir. Okinawa Muharebesi'nin 60 günden fazla sürdüğü dikkate alındığında, Japon Genelkurmayı'nın bu muharebeyi kaybetmemek adına hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığı şeklinde yorumlanmıştır (Doğrul, 1945, s. 3).

Müttefikler Okinawa Adası'na 5 Haziran'da yeni bir çıkarma daha yapmıştır. Adada bulunan Naha Havalimanı'nın yarısının Amerikalılar tarafından ele geçirildiği okuyucu ile paylaşılmıştır. Naha Havalimanı'nın ertesi gün çok büyük ihtimalle ABD'nin tam kontrolüne geçeceği tahmin edilmiş, Naha'nın ise Okinawa'da düşmanın elinde kalan son şehir olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 06.06.1945, s. 3).

Okinawa'da bulunan Japon garnizonun ikiye bölündüğü haberi ile Okinawa açığında bulunan deniz birliklerine taarruza kalkan kamikaze uçaklarından 67'sinin düşürüldüğü Türk kamuoyuna aktarılmıştır. 4 haftadır devam eden muharebede 60.000'den fazla Japon askerinin öldüğü paylaşılmıştır (Cumhuriyet, 10.06.1945, s. 1-3).

ABD Donanma Başkomutanlığı sözcüsünün Okinawa Muharebesi hakkında yapmış olduğu açıklamada verilen istatistikleri okuyucusuna aktaran *Cumhuriyet*, 18 Mart'tan beri 3700'den fazla Japon uçağının düşürüldüğünü yazmıştır. Ancak adada devam eden şiddetli Japon direnişi yüzünden ABD kayıpları da fazla olmuştur. ABD'nin yine 18 Mart'tan itibaren 30 savaş gemisi batmış 44 savaş gemisi ise hasar almıştır. ABD'nin, Okinawa'da özellikle seçilmiş Japon mevzilerine 25 bin ton mermi attığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 14.06.1945, s. 3).

Amiral Chester William Nimitz'in karargahından 22 Haziran 1945 tarihinde gelen resmi tebliğ, Okinawa'nın 82 günün sonunda ABD tarafından kontrol altına alındığını bildirmiştir (Doğrul, 1945, s. 3). 22 Haziran 1945 tarihinde *Cumhuriyet*, Okinawa Muharebesi'nin sona erdiğini okuyucusu ile paylaşmıştır. Japon ana karasına yakın olan Okinawa Adası'nın ABD'nin eline geçmesinin Tokyo'da telaşı arttırdığı da belirtilmiş Japon hükümetinin artık ana karada istila

beklediği yönünde haber yapılmıştır. Japon radyosu da Okinawa'nın düştüğünü doğrulamıştır (Cumhuriyet, 22.06.1945, s. 1).

Okinawa'nın düşmesinin ardından ABD, Japon ana karasına günde 1000 uçak ile hücum edileceğini açıklamıştır. “Uçan Kale” olarak bilinen ve Almanya'ya karşı oldukça etkili kullanılan B17 bombardıman uçaklarının da artık Japonya'ya karşı kullanılabileceği tahmin edilmiştir (Daver, 1945, s. 2). Aynı zamanda Amerikalıların adada 1000 uçağı barındırabilecek 10 hava tesisi yapacakları iddialar arasındadır. Amerikalıların adaya savaş malzemesi getirmek için faaliyete geçtikleri ise gelen haberler arasında yerini almıştır. Japonya'da Okinawa Muharebesi'nin son aşamaları “tasavvura sığmaz” ve “Avrupa'da örneği görülmemiş” olarak tasvir edilmiştir.

Cumhuriyet, Okinawa'da yaşanan muharebenin ardından yaşanan kayıpları okuyucusu ile paylaşmıştır. Japonya'nın kaybının 90.401 asker ve sivilin ölü, 4.000'den fazla Japon'un esir olduğu, ABD'nin kayıplarının ise 6.000 ölü ya da kayıp ve 29.503 yaralı olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte adanın kuzey sahili boyunca Japonların kendilerini denize attığı da gelen bilgiler arasındadır (Cumhuriyet, 23.06.1945, s. 3).

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklama, Amerikan halkına Okinawa'da her türlü Japon mukavemetinin sona erdiğini ama Amerikalıların Japon İmparatorluğu'nun merkezine yaklaştıkça daha çok kayıp vermeye hazır olmaları gerektiğini bildirmiştir (Cumhuriyet, 23.06.1945, s. 3).

TÜRKİYE'NİN SAVAŞ İLANI VE TOKYO BÜYÜKELÇİLİĞİ'NİN TAHLİYESİ

Müttefiklerin 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleştirmiş olduğu Yalta Konferansı'ndan (Sarı, 2015, s. 1232) çıkan “*Yeni kurulacak Birleşmiş Milletlere yalnızca 1 Mart 1945 tarihine kadar ortak düşmana savaş olan ülkelerin katılabileceği*” kararı, Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesiyle sonuçlanmıştır (Özer, 2012, s. 251).

Washington'daki Türk Büyükelçiliği'nin “*Hariciye Vekâleti'ne*” gönderdiği raporda, ABD ve İngiltere hükümetlerinin Türkiye'nin Japonya ile olan ilişkilerine değindikleri; Türkiye'de casuslukla suçlanan Japon Büyükelçiliği'nin kapatılması gerektiğini, hatta bu kararın gecikmiş olduğunu düşündüklerini bildirdikleri ifade edilmiştir. Zaten Türkiye ve Japonya arasında iktisadi münasebet bulunmadığından dolayı elçiliğin kapatılması yönündeki kararın neticelerinin cüzi olacağı da gelen bilgiler arasında yer almıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı esnasında tarafsızlığını korumaya çalışmış ancak Müttefiklerin baskısı sonucunda Almanya ve Japonya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir (Özer, 2012, s. 251). Diplomatik ve

ekonomik ilişkilerin kesileceği ABD ve İngiltere elçilerine bildirilmiş, kararın 6 Haziran 1945'te Cumartesi'yi Pazar'a bağlayan geceden itibaren uygulanacağı da belirtilmiştir (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi [DBTDA], Yer: 543/44780-215675-64, s. 1). Kararın açıklanmasının ardından Londra'da bulunan Türk Büyükelçiliği, Daily Telegraph'ın haberini Dışişleri Bakanlığı ile paylaşmıştır. Haberde Japonya'nın Türkiye'yi bir dinleme merkezi olarak kullanmasının önüne geçildiği, bu kararın ABD ve İngiltere'nin teşebbüsleri neticesinde alındığı ve kararın her iki ülkede de memnuniyet yarattığı dile getirilmiştir (DBTDA, Yer: 543/44780-215675-61, s. 1).

Diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesildiği kararı Japon Büyükelçisi Sho Kurihara'ya Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından bildirilmiştir. Aralarında geçen konuşmada Saka: *“Zatı alinize söyliyeyim ki aramızdaki münasebetleri kesmenin mucip sebeplerini doğrudan doğruya Türkiye ile Japonya arasında herhangi bir ihtilaf mevzuunda aramağa mahal yoktur. Bu, böyle olmakla beraber ortada bir hakikat vardır ki şimdiye kadar sulh münasebetleri devam etmekle beraber bu dünya harbi karşısında ayrı ayrı cephelerde bulunmamızdır. Japonya, kendi müttefikleri olan memleketlerle, Rusya müstesna, harp halindedir. Sizin müttefiklerinize bir takım hadi vazifeleriniz ve vecibeleriniz olduğu gibi bizim de müttefikimiz İngiltere ve onun müttefiklerine karşı vazifelerimiz, vecibelerimiz vardır”* şeklinde nazik bir üslupla açıklamıştır. Japon Büyükelçi ise Japonya'ya dönmek için tek yolun Sovyetler Birliği olduğunu, onun için Moskova'dan vize talep edeceklerini belirtmiş ve bu talebin desteklenmesini rica etmiştir. Tokyo'da bulunan Türk Büyükelçiliği'nin de aynı şekilde Sovyetler Birliği üzerinden dönmesi için kolaylık sağlanması Japon Büyükelçisi'nden istenmiştir (DBTDA, Yer: 543/44780-215675-63, s. 1, 3).

Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerinin kesilmesinin ardından ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt vermiş olduğu beyanatta Türkiye'nin bu hareketini memnuniyetle karşıladığını, bu kararın Türklerin, Müttefiklerin tam ve seri zaferini arzu ettiklerine dair yeni bir delil teşkil ettiğini belirtmiştir (DBTDA, Yer: 543/44780-215675-57, s. 1). Bununla birlikte Milliyetçi Çin Hükümeti Başkanı Çan Kay Şek de Türk hükümetine minnettarlığını elçilik vasıtasıyla iletmiştir (DBTDA, Yer: 543/44780-215675-58, s. 1).

Dışişleri Bakanlığı, İsviçre'nin Bern şehrindeki Türk Büyükelçiliği'ne gönderdiği yazıda, Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkilerin kesilmesi üzerine Japonya'daki Türk menfaatlerinin korunmasının, Türkiye'deki İsviçre Büyükelçisi aracılığıyla İsviçre hükümetinden talep edildiğini bildirmiştir (DBTDA, Yer: 543/44764-215663-140, s. 1). Bu bildiriden sonra görüşmeler artık Bern'de bulunan elçilik vasıtasıyla yapılmıştır.

Sovyet makamları ile iletişime geçen Dışişleri Bakanlığı, Tokyo'da bulunan Türk elçilik çalışanlarına vize verilmesi için ricada bulunmuştur. Sovyet makamları ise Tokyo'da bulunan Sovyet elçiliğine talimat göndermiştir (DBTDA, Yer: 543/44764-215663-16, s. 1). Neticede Tokyo'da bulunan elçilik çalışanlarımız Sovyetler Birliği'nin vermiş olduğu transit vize ile Japonya'dan ayrılmıştır (DBTDA, Yer: 543/44764-215663-133, s. 1).

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın Pasifik Cephesi'nde meydana gelen Okinawa Muharebesi hem stratejik hem de insani boyutlarıyla savaşın seyrini etkileyen en önemli çatışmalardan biri olmuştur. ABD'nin Japonya'yı savaşa çekmek amacıyla uyguladığı ekonomik ambargo ve yaptırımlar, Pearl Harbor saldırısıyla başlayan doğrudan bir çatışma sürecini başlatmış, bu sürecin en kanlı duraklarından biri Okinawa Adası olmuştur. Stratejik konumu itibarıyla Japonya ana karasına yönelik bir harekâtın başlangıç noktası olarak değerlendirilen ada, Müttefikler için bir sıçrama tahtası niteliği taşımıştır.

Okinawa Muharebesi'nin 82 gün süren yoğun çatışmaları, savaşın ne denli yıkıcı bir hâl aldığını göstermiştir. Sivillerin savaşın doğrudan öznesi hâline geldiği bu süreçte, Japon sivil halkı üzerindeki dramatik etkiler dikkat çekicidir. Japon ordusunun teslim olmaktansa ölümü tercih etmesi, savaşın ideolojik boyutunu da gözler önüne sermiştir. Muharebe sonrasında yapılan değerlendirmeler, Japonya ana karasına yönelik bir çıkarmanın ABD açısından çok büyük kayıplara yol açacağı yönündeki kanaatleri güçlendirmiş ve bu değerlendirmeler, atom bombası kullanımının önünü açan en önemli faktörlerden biri olmuştur. Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları, yalnızca Japonya'nın teslimiyet sürecini hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda modern savaş anlayışında yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, Cumhuriyet gazetesi başta olmak üzere Türk basınının Okinawa Muharebesi'ne olan ilgisi, dönemin uluslararası gelişmelerine yönelik farkındalığın bir göstergesidir. Abidin Daver gibi köşe yazarlarının değerlendirmeleriyle kamuoyunun bilgilendirilmesi, Türk basınının savaş sürecine dair haber alma ve yorum yapma pratiğini yansıtmaktadır. Türkiye'nin savaş boyunca izlediği tarafsızlık politikası, çatışmanın doğrudan etkilerinden uzak kalmasını sağlamış; ancak savaşın sonuna doğru Müttefiklerin talepleri doğrultusunda Japonya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve savaş ilanı gibi adımlar, Türkiye'nin savaş sonrası uluslararası düzende yer alma arayışının bir parçası olmuştur.

Sonuç olarak Okinawa Muharebesi, yalnızca askeri bir zafer ya da yenilgi olarak değil; uluslararası ilişkiler, savaş stratejileri, sivil-asker ayrımı ve savaş sonrası dünya düzeninin

şekillenmesi açısından çok boyutlu etkiler doğurmuş bir tarihsel dönüm noktasıdır. Türkiye'nin bu süreçteki tutumu da dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde, dengeli ve temkinli bir dış politika izlemenin örneği olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi.

B- Süreli Yayınlar

Cumhuriyet (1945).

C- Kitaplar ve Makaleler

Akşin, S. (2021). *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Benhür, Ç., Aktan & D. C. (2022). Franklin Delano Roosevelt (1882-1945). *Atatürk Ansiklopedisi*.

Benhür, Ç. & Eraslan M. (2021). Nanking'in İşgali ve Türk Basını (1937-1938). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (53), 379-396.

Benhür, Ç. & Eraslan M. (2023). Yalta konferansı (4-11 Şubat 1945). *Atatürk Ansiklopedisi*.

Black, J. (2023). *Savaşın Kısa Tarihi*. Yeditepe Yayınevi.

Booth, O. & Walton, J. (2023). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Kronik.

Daver, A. (1945). Japon Emperyalizmi. *Cumhuriyet*, 1.

Daver, A. (1945). Müttefikler Japonya'yı Denizden Çeviriyorlar. *Cumhuriyet*, 2.

Daver, A. (1945). Japon Donanmasına Vurulan Son Darbe. *Cumhuriyet*, 2.

Daver, A. (1945). Japonların Fedai "Harakiri Filoları" Ne Yapabilir?. *Cumhuriyet*, 2.

Daver, A. (1945). Gülmemek Mümkün Mü?. *Cumhuriyet*, 3.

Daver, A. (1945). Başa Çıkılmaz Bir Armada: Amerikan Donanması. *Cumhuriyet*, 2.

Daver, A. (1945). Japonyanın Ümidi. *Cumhuriyet*, 1.

Daver, A. (1945). Uzakdoğudaki Boğuşma. *Cumhuriyet*, 2.

Daver, A. (1945). Japonyayı Yenecek Kuvvetler Yoldadır. *Cumhuriyet*, 2.

Doğrul, Ö. R. (1945). Japonyanın Sulh Denemeleri. *Cumhuriyet*, s. 3.

Doğrul, Ö. R. (1945). Uzakşark Harbinde Yeni Gelişmeler. *Cumhuriyet*, s. 3.

Kershaw, I. (2021). *Çöküş: Almanya, 1944-45*. Kronik.

Najmuldeen, (2020). İkinci Dünya Savaşında Japonya'nın Uyguladığı Asya Katliamları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8), 191-201.

- Erdem, U. (2023). Türk Diplomatik Belgeleri Işığında Japonya'nın Mançurya'yı İşgali ve Mançukuo Devleti'nin Kuruluşu (1931-1933). *Belleten*, 83(309), 685-724.
- Hart, B. L. (2023). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Higgs, R. (2006). Amerika'nın Ekonomi Savaşı Pearl Harbor'a Japon Saldırısını Nasıl Kışkırttı. *Liberal Düşünce*, 11(43), 203-206.
- Özer, İ. (2012). II. Dünya Savaşı'nda Japonya'ya Atılan Atom Bombalarının Türkiye Basınındaki Yansımaları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 248-265.
- Sarı, Ç. (2015). Türk Basınında Yalta Konferansı. *Belgi Dergisi*, (9), 1230-1246.
- Shirer, W. L. (1979). *Nazi İmparatorluğu: Çöküş*, Hürriyet Yayınları.
- Stone, N. (2019). *İkinci Dünya Savaşı*, Ketebe Yayınları.
- Tutsak, A. (2017). Hitler Almanyası'nın Yayılmacı Politikası ve İkinci Dünya Savaşı (1932-1945). *Akademik Bakış Dergisi*, (63), s. 190-208.
- Yükçü, S. & Özbek, A. (2023). Pearl Harbor Baskını'nın Maliyet Fayda Analizi Açısından Değerlendirilmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 15(28), s. 72-79.

D- İnternet Kaynakları

- Britannica, T. E. O. E. (2025). *Intensification and Collapse of Japanese Resistance*. *Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/Battle-of-Okinawa/Intensification-and-collapse-of-Japanese-resistance>
- Hibbert, C. & Foot J. (2025). *Role in World War II of Benito Mussolini*. *Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Benito-Mussolini/Role-in-World-War-II>

EKLER

Ek 1: Okinawa Adası'nı ve Japon ana karasına yakınlığını gösteren bir harita.

Kaynak: <https://www.britannica.com/place/Okinawa-Japan> (E.T. 10.03.2025)

Ek 2: Okinawa Adası'nda çıkarma yapan Müttefiklerin kurduğu köprübaşı.

Kaynak: nationalww2museum.org/war/topics/battle-of-okinawa (E.T. 01.04.2025).

Ek 3: Okinawa Muharebesi'nin başladığını bildiren haber.

Uzakdoğuda yeni bir Amerikan zaferi

Onuncu Amerikan ordusu, Japon ana adalarının yakınlarına muvaffakiyetli bir çıkarma yaptı

Iwo Jima'da son Japon mukavemet mevkine ateş eden Amerikan bahriyelileri

Tokyo 1 (B.B.C.) — Amiral Nimitz, umumi katargâhi, bu sabah, onuncu Amerikan ordusunun Ryukyu adalarından Okinawa'ya ve bunun etrafında bulunan diğer iki küçük adaya çıkışlarını bildirmiştir. Bu çıkarmaya dair tebliği, Amiral Nimitz bazal radyoda okunmuş ve hareketin önceden hazırlanmış şekilde devam ettiğini söylemiştir.

Okinawa adası, Japon büyük adalarıyla Formosa arasında bir mizir şeklinde uzanan Ryukyu takımı adalarının en büyük olup Tokyodan ancak 500 kilometre mesafededir.

Çıkarmaya ve buna tekdümlü eden bombardmanlara çok büyük hava ve deniz kuvvetleri katılmıştır. İngiliz Pasifik Filosu da bu hareket katılmış ve 1400 den fazla Müttefik gemisi çıkarmalarda varlık almıştır.

Müttefikler böylece Uzakdoğu harbinin en büyük hava - deniz - kara kombinasyonu başlatmış bulunmaktadır.

Ryukyu'nun bombardmanı 9 gün sürdü

Washington 1 (s.a.) — Amiral Nimitz'in, Guam'daki genel karargâhından bildirildiğine göre, Ryukyu adalarının Amerikan deniz kuvvetleri ve uçakları tarafından bombardmanı dokuzuncu gün de devam etmektedir. Perşembe ve cuma günleri, Amerikanlar, Formosa ile Japonya arasında uzanan bu takım adalarının arasında 47 Japon gemisini ve 37 düşman uçağını tahrib etmişler, yabud laşlara uğratmışlardır. Amerikan gemileri, Japon takımadalarının en güneyinde olan Kyushu adası sahillerine kadar yaklaşmıştır.

Japonlar Filipinlerde 300 bin kayıp verdiler

Washington 1 (s.a.) — Filipinlerde Nagoya'ya çıkarma yapıldığı bir gün sonra bu adanın bukenenli Bacolod'ta, zapteden Amerikalılar şimdi bu şehrin

— Arkın sahife 2, Sü. 6 da —

Kaynak: Cumhuriyet, 02.04.1945, s. 1.

For citation / Atıf için:

ÜMÜTLÜ, A. Y., ŞİMŞEK, H. A. & AYDEMİR, A. N. (2025). Kazakistan ve UNESCO: bilimsel işbirliği ve sürdürülebilir gelecek inşası. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 323–334. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17649067>, <https://dergipark.org.tr/pub/kitod>

Kazakistan ve UNESCO: bilimsel işbirliği ve sürdürülebilir gelecek inşası

Kazakhstan and UNESCO: building a sustainable future through scientific cooperation

Ayşe Yaşar ÜMÜTLÜ

Dr., Bir kuruma bağlı değil, 42000 Konya/Türkiye

E-mail: ayumutlu.ajanda@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9500-5338

Hacı Ahmet ŞİMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi. Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe, 37150, Kastamonu, Türkiye

E-mail: simsekahmet@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1423-2120

Ayşe Nur AYDEMİR

Yüksek lisans mezunu, 37100 Kastamonu/Türkiye

E-mail: aysenuraydemir71@gmail.com

ORCID: 0009-0002-2674-7965

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

10/10/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

31/10/2025 (Majör r.), 01/11/2025 (Minör r.)

Kabul Tarihi / Accepted Date:

16/11/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).
- ✓ The author(s) declare(s) that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

3. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%35).

Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (35%).

2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%35).

Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (35%).

3. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%30).

Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (30%).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author(s) declare(s) that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %3'tür.

This study was scanned using the iThenticate program. The final similarity rate is 3%.

Kazakistan ve UNESCO: bilimsel işbirliği ve sürdürülebilir gelecek inşası**Öz**

Kazakistan, UNESCO ile bilim alanında geliştirdiği işbirlikleriyle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı amaçlayan yenilikçi projelere öncülük etmektedir. Bu makale, Kazakistan'ın UNESCO ile bilimsel işbirliği çerçevesinde yürüttüğü çalışmaları ele alarak, doğal kaynak yönetimi, iklim değişikliğiyle mücadele ve bilimsel kapasitenin artırılması gibi kritik alanlara odaklanmaktadır.

UNESCO'nun "Man And The Biosphere" (MAP) programı kapsamında, Kazakistan'ın biyosfer rezervlerinin korunması ve geliştirilmesi, ekolojik denge ve sürdürülebilir kalkınma açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle Saryarka Bozkırları ve Altyn-Emel Milli Parkı gibi alanların korunması, Kazakistan'ın doğal mirasını koruma çabalarını desteklemektedir.

Makalede ayrıca UNESCO ile birlikte geliştirilen bilimsel araştırmaların, yenilebilir enerji kaynaklarını kullanımı, su yönetimi ve çölleşmeyle mücadele konularında sağladığı somut faydalar ele alınmaktadır. Bu projeler yerel ve bölgesel düzeyde çevresel farkındalığı artırarak, iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası işbirliğinin önemini vurgulamaktadır.

Kazakistan'ın UNESCO ile işbirliğinin sadece bilimsel bilgi üretmeyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda eğitim ve teknoloji transferi yoluyla bölgesel kalkınmayı desteklediğini ortaya koymaktadır. Bu işbirliği, Kazakistan'ın bilim alanında uluslararası bir aktör olarak güçlenmesine ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yenilikçi çözümler geliştirmesine olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak Kazakistan ve UNESCO arasındaki bilimsel işbirliği, küresel çevresel sorunlara yönelik sürdürülebilir çözümler sunarak diğer ülkelere de model teşkil eden stratejik bir ortaklık olarak değerlendirilmektedir. Bu işbirliğinin bir diğer önemli yönü ise Kazakistan'ın UNESCO ile yürüttüğü projelerin yerel haklar ve topluluklar üzerinde oluşturduğu olumlu etkileridir. Bu projeler, özellikle kırsal ve uzak bölgelerde yaşayan nüfusun çevre bilincini artırmış, aynı zamanda bilimsel araştırmalar ve eğitim yoluyla bölgesel kalkınmayı teşvik etmiştir. Kazakistan, UNESCO ile yaptığı işbirliği sayesinde, sadece bilimsel anlamda değil, aynı zamanda toplumsal kalkınma ve çevresel sürdürülebilirlik konularında da küresel liderlik rolünü pekiştirmektedir. Bu süreç, Kazakistan'ın uluslararası ilişkilerdeki gücünü artırmakla kalmayıp, bölgesel ve küresel düzeyde örnek teşkil eden bir model olarak öne çıkmasına olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel iş birliği, Kazakistan, Sürdürülebilir kalkınma, UNESCO.

Kazakhstan and UNESCO: building a sustainable future through scientific cooperation**Abstract**

The Kazakhstan has been spearheading innovative projects aimed at achieving sustainable development goals through its scientific collaborations with UNESCO. This paper examines Kazakhstan's efforts within the framework of its scientific partnership with UNESCO, focusing on critical areas such as natural resource management, combating climate change, and enhancing scientific capacity.

Through UNESCO's Man and the Biosphere (MAB) program, Kazakhstan has made significant contributions to ecological balance and sustainable development by preserving and improving its biosphere reserves. Notable examples include the protection of the Saryarka Steppes and Altyn-Emel National Park, which highlight the country's dedication to safeguarding its natural heritage.

The paper also explores the tangible benefits derived from scientific research projects developed in partnership with UNESCO, particularly in the areas of renewable energy utilization, water management, and combating desertification. These initiatives have enhanced local and regional environmental awareness while emphasizing the importance of international cooperation in addressing climate change.

The study demonstrates that Kazakhstan's collaboration with UNESCO extends beyond the production of scientific knowledge, contributing to regional development through education and technology transfer. This

partnership has enabled Kazakhstan to strengthen its role as an international actor in the field of science and to develop innovative solutions for sustainable development.

In conclusion, the scientific cooperation between Kazakhstan and UNESCO is evaluated as a strategic partnership offering sustainable solutions to global environmental challenges, serving as a model for other nations to follow. Another important aspect of this cooperation is the positive impact of Kazakhstan's projects with UNESCO on local rights and communities. These projects have raised the environmental awareness of the population, especially in rural and remote areas, as well as promoted regional development through scientific research and education. Through its cooperation with UNESCO, Kazakhstan is consolidating its global leadership role, not only in scientific, but also in social development and environmental sustainability. This process not only enhances Kazakhstan's strength in international relations, but also allows it to stand out as an exemplary model at the regional and global level.

Keywords: Scientific collaboration, Kazakhstan, Sustainable development, UNESCO

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In the face of escalating global environmental challenges, international cooperation in science and technology has become a cornerstone of sustainable development. Kazakhstan, positioned strategically in Central Asia, has increasingly aligned itself with global sustainability efforts through active scientific collaboration with UNESCO. This paper examines the multidimensional nature of Kazakhstan's partnership with UNESCO, focusing on how scientific initiatives in areas such as natural resource management, climate change mitigation, and capacity building contribute to both national and global sustainable development goals (SDGs). The study evaluates this collaboration as a strategic model of how science diplomacy can be utilized to foster regional development and environmental sustainability, while strengthening a country's role in international governance.

This research employs a qualitative research approach, analyzing primary and secondary sources, including UNESCO project reports, Kazakhstan's national policy documents, and scientific publications relevant to the partnership. The study also reviews key initiatives under UNESCO's Man and the Biosphere (MAB) program, as well as other scientific cooperation projects related to renewable energy, water management, and desertification control. The paper also considers the socio-political impacts of these initiatives, particularly in terms of education, technology transfer, and the empowerment of local communities.

Kazakhstan's engagement with UNESCO is most prominently reflected through its participation in the Man and the Biosphere (MAB) program. Through this initiative, the country has made significant strides in preserving biodiversity and ecological balance by managing and enhancing its biosphere reserves. Notable examples include the Saryarka Steppes and Altyn-Emel National Park, which serve as important ecological zones for the conservation of endangered species and natural habitats. These projects illustrate Kazakhstan's strong commitment to protecting its natural heritage while aligning with UNESCO's global ecological agenda.

In addition to conservation efforts, Kazakhstan has actively collaborated with UNESCO on scientific research projects that address pressing environmental issues such as climate change, water scarcity, and desertification. Projects focusing on renewable energy utilization and integrated water resource management have led to practical solutions with tangible local and regional benefits. For example, through the development of solar and wind energy technologies, Kazakhstan has reduced its dependency on fossil fuels in certain rural regions, contributing to global emissions targets. Similarly, community-based water management programs have increased the efficiency and sustainability of water use in arid and semi-arid zones of the country.

A particularly impactful outcome of this partnership is the strengthening of scientific capacity within Kazakhstan. The collaboration has promoted the transfer of scientific knowledge and technologies, while enhancing educational infrastructure. Scientific research institutions, universities, and local communities have all benefited from UNESCO's support in developing curricula, training researchers, and facilitating international exchanges. These developments are contributing to a new generation of scientists and environmental policymakers equipped to tackle sustainability challenges both nationally and globally.

Moreover, Kazakhstan's scientific cooperation with UNESCO has produced notable social and developmental outcomes. In rural and remote areas, projects have helped raise environmental awareness and encouraged

sustainable livelihoods through eco-tourism, organic farming, and environmental education. These initiatives have improved the socio-economic conditions of local populations while fostering a culture of environmental responsibility. The active inclusion of local communities in scientific initiatives reflects a bottom-up approach to development, ensuring that sustainability is achieved not only at the policy level but also in everyday practice.

Conclusion

The scientific partnership between Kazakhstan and UNESCO exemplifies a strategic model of international cooperation for sustainable development. Far beyond the generation of scientific knowledge, this collaboration has yielded transformative outcomes across environmental, social, and educational domains. Kazakhstan has not only strengthened its environmental governance and scientific capacity but also enhanced its global profile as a leader in sustainability-oriented science diplomacy.

By successfully integrating scientific research with sustainable development practices, Kazakhstan's partnership with UNESCO provides valuable lessons for other nations—especially those in transition economies—on how to leverage international cooperation to address global environmental challenges. The country's proactive role in UNESCO-led programs has also reinforced its position as a regional and international actor committed to the SDGs.

In summary, Kazakhstan's engagement with UNESCO serves as a powerful example of how science, education, and international collaboration can intersect to create innovative, inclusive, and sustainable solutions. This partnership contributes not only to Kazakhstan's national development strategy, but also to the global endeavor of building a more sustainable and equitable future.

1. GİRİŞ

Bu Kazakistan, zengin doğal kaynakları, eşsiz biyolojik çeşitliliği ve geniş ekosistemleriyle yalnızca Orta Asya'nın değil, aynı zamanda dünyanın dikkat çeken bir coğrafyasıdır (Kılıçoğlu, 2020). Ancak bu eşsiz özellikler, iklim değişikliği, çölleşme ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi pek çok küresel çevre sorunuyla tehdit altındadır. Bu bağlamda Kazakistan, UNESCO ile bilim ve eğitim alanında güçlü işbirlikleri geliştirerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı ve küresel çevresel sorunlarına yenilikçi çözümler üretmeyi amaçlamaktadır (Kazmab.kz,n.d.; BBC Monitoring. 2025).

UNESCO ve Kazakistan arasındaki bilimsel işbirliği, ülkenin sürdürülebilir bir gelecek inşa etme çabalarında son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bu işbirliği başta eğitim, bilimsel araştırma, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri olmak üzere çeşitli alanlarda yoğunlaşmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma tekniği ve literatür taraması niteliğinde hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında konuyla ilgili ulusal ve uluslararası akademik kaynaklar, UNESCO raporları ve bilimsel yayınlar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular kavramsal düzeyde değerlendirilmiş ve tematik bir bütünlük içinde sunulmuştur.

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Kazakistan'ın Jeostratejik ve Kültürel Konumu, Eğitim ve Bilimsel Araştırma Alanındaki Ortaklıkları

Kazakistan, İpek Yolu'nun merkezinde yer alması nedeniyle hem tarihsel hem de modern bilimsel işbirliklerine uygun bir konuma sahiptir. UNESCO, bu kültürel mirası koruma ve tanıtmada Kazakistan'la ortak projeler yürütmektedir. Bu konum, Kazakistan'ı doğu ile batı arasında bilgi ve teknoloji köprüsü kurmak için son derece önemli bir partner yapmaktadır (Tyulyubayeva, et.al., 2019).

UNESCO'nun desteklediği "Al-Farabi Eğitim Girişimi", Kazakistan'daki üniversitelerde sürdürülebilir kalkınma odaklı müfredat geliştirilmesine öncülük etmiştir. Bu tür girişimler, genç nüfusu bilime yönlendirerek sürdürülebilir kalkınma için gerekli altyapıyı güçlendirmektedir (FarabiUniversity, 2022; UNESCO, unitwit, 2024; Mynbayeva et.al. 2016).

3.2. Doğal Kaynakların Korunması ve Çevresel İşbirlikleri, Bilim ve Teknolojide Kadının Rolü

Aral Gölü'nün rehabilitasyonu konusunda UNESCO'nun Kazakistan'la birlikte yürüttüğü projeler, suyun sürdürülebilir kullanımı ve çevresel restorasyon, bölgenin yaşam koşullarını iyileştirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışmalar, Kazakistan'ın çevre politikalarını uluslararası standartlarla entegre ederek model bir ülke olmasını sağlamaktadır (Loodin, 2020).

Yine UNESCO'nun "Bilim için Kadınlar" ödülleri çerçevesinde Kazak kadın bilim insanlarının projelerinin desteklenmektedir. Böylece bilimsel işbirliklerinde cinsiyet eşitliğini teşvik eden bu tür adımlar, toplumsal sürdürülebilirliğe önemli katkılar sağlamaktadır (Yelubayeva et al., 2023).

3.3. Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması

UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki Kazakistan'daki yerler (örneğin Tamgalı Petroglifleri), bilimsel araştırma ve turizm faaliyetlerinin merkezi olarak öne çıkmaktadır. Kültürel mirasın korunması, Kazakistan'ın uluslararası arenada tanınırlığını artırarak ekonomik kalkınmaya da katkıda bulunur (Aizhan & Diana, 2013; Abishov & Ünlüönen, 2016; Karibayeva, 2022).

UNESCO'nun "Man and the Biosphere" (MAB) programı, Kazakistan'ın sürdürülebilir kalkınma çabalarının önemli bir dayanağını oluşturur. MAB programı çerçevesinde Kazakistan, biyosfer rezervlerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik çok sayıda proje yürütmektedir. Bu projeler, doğal ekosistemlerin korunmasını ve ekonomik kalkınmanın

çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirilmesini hedefler. Özellikle Saryarka Bozkırları, Altyn-Emel Milli Parkı ve Aksu-Jabagly gibi alanlar UNESCO tarafından tanınmış biyosfer rezervleri olarak Kazakistan'ın doğal mirasının korunması ve sürdürülebilir yönetimi açısından öncü bir rol oynamaktadır. Bu bölgelerde yürütülen çalışmalar, yalnızca biyolojik çeşitliliğin korunmasına değil, aynı zamanda yerel toplulukların çevresel farkındalığını artırmaya ve doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanmalarına da katkı sağlamaktadır (Jashenko et. al., 2019a).

UNESCO tarafından 1971 yılında başlatılan Man and the Biosphere (MAB) programı, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi sürdürülebilir bir şekilde geliştirmeyi amaçlayan uluslararası bir girişimdir. MAB, doğal ekosistemlerin korunması ile sosyal ve ekonomik kalkınma arasındaki dengeyi sağlamayı hedefler. Program, biyosfer rezervleri adı verilen belirli alanlarda yürütülen araştırmalar, eğitim ve politika geliştirme faaliyetleriyle çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Jashenko et. al., 2019b).

3.4. MAB Programının Amaçları

1. İnsan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkilerini anlamak ve bu etkileri en aza indirmek.
2. Çevresel koruma ile ekonomik kalkınmayı birleştiren sürdürülebilir modeller geliştirmek.
3. Biyolojik çeşitliliği korurken, yerel toplulukların yaşam standartlarını iyileştirmek.
4. Çevre politikalarının oluşturulmasında bilimsel araştırmalara dayalı çözümler sunmak.
5. Eğitim ve farkındalık çalışmalarıyla çevresel bilinci artırmak.

3.5. Biyosfer Rezervleri

MAB programının en önemli araçlarından biri olan biyosfer rezervleri, uluslararası öneme sahip doğal alanları kapsar. Bu rezervler, koruma ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarının bir arada yürütüldüğü bölgeler olarak dikkat çeker (Kazmab.kz.(n.d.). Üç ana işlevi vardır:

- Koruma: Biyolojik çeşitlilik, ekosistemler ve genetik kaynakların korunması.
- Gelişim: Sürdürülebilir ekonomik ve insani kalkınma için modeller sunmak.
- Destek: Araştırma, izleme, eğitim ve bilgi değişimini teşvik etmek.

3.6. Biyosfer Rezervlerinin Yönetimi

Biyosfer rezervleri, üç bölgeye ayrılarak yönetilir:

1. Çekirdek Alan: Katı koruma altındaki doğal alanlar. Bilimsel araştırmalar burada yürütülür.
2. Tampon Bölge: Çekirdek alanı çevreleyen ve sürdürülebilir faaliyetlere izin verilen bölge.
3. Geçiş Alanı: Yerel toplulukların yaşadığı ve sürdürülebilir kalkınma projelerinin uygulandığı bölge (UNESCO, 2021).

Doğal kaynakların korunması ve çevresel işbirlikleri, Kazakistan ve UNESCO arasındaki bilimsel işbirliğinin en kritik alanlarından biridir (Düğün, 2022).

3.7. Aral Gölü Sorunu ve Rehabilitasyon Çalışmaları

Aral Gölü, Orta Asya'nın en büyük çevresel felaketlerinden biridir. Tarımsal sulama projeleri nedeniyle gölün büyük bir kısmı kurumuş, bölgedeki biyolojik çeşitlilik ciddi zarar görmüştür (Yalçinkaya & Mehmetcik, 2017). UNESCO, "Aral Gölü'nün İyileştirilmesi Programı" kapsamında Kazakistan ile işbirliği yaparak gölün ekosisteminin analizi ve su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi için veri tabanları oluşturulmuştur. Balıkçılık ve tarım gibi alternatif geçim kaynakları geliştirilmiştir. Küçük Aral Gölü'ndeki su seviyesi kısmen artmış, biyolojik çeşitlilik yeniden canlanmaya başlamıştır. UNESCO'nun su yönetimi konusundaki teknik uzmanlığını Kazakistan'ın ulusal politikalarıyla entegre etmek, uzun vadeli sürdürülebilirlik için kritik bir adımdır (Usmanova, 2003).

3.8. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması ve Ekolojik Ağlar

Kazakistan, bozkırlar, dağlar, göller ve çöller gibi çeşitli ekosistemlere ev sahipliği yapmaktadır. Karasal biyolojik çeşitlilik açısından önemli olan bu alanlar, küresel çevre koruma stratejilerinde kritik bir yere sahiptir. Saryarka – Bozkır ve Göller Bölgesi: Bu alan, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir. Bölgedeki kuş türleri ve ekosistem, bilimsel araştırma ve koruma çalışmalarıyla desteklenmektedir. Kazakistan'daki Charyn Kanyonu, Korgalzhyn Doğa Rezervi gibi alanlar, uluslararası işbirlikleri ile korunmaktadır. Bu projeler, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), özellikle SKA 15 (Karasal Ekosistemlerin Korunması) ile doğrudan ilişkilidir.

3.9. Yenilenebilir Enerji ve Çevresel Teknolojiler

Doğal kaynak zenginliğiyle bilinen Kazakistan, enerji sektörü açısından önemli bir aktördür. Ancak fosil yakıtlara bağımlılık, çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojileri konusunda eğitim programları düzenlenmiştir. Kazakistan, güneş enerjisi potansiyeli yüksek bir bölgedir. UNESCO, bu alanda araştırmaları teşvik ederek enerji dönüşümüne destek olmaktadır. Kazakistan'ın 2060 yılına kadar karbon nötr olma hedefi, UNESCO'nun sağladığı bilimsel işbirliğiyle daha gerçekçi bir zemine oturmaktadır (Dyussebekova, et.al. 2022; H.Sağdıç, Çev. 2021).

Ayrıca Kazakistan ve Orta Asya'daki su krizi meselesinde ise Orta Asya ülkeleri arasında su kaynaklarının yönetimi, tarihsel ve siyasi açıdan karmaşık bir konudur. Bölgesel işbirliğini güçlendirmek için Kazakistan liderliğinde bir "Su Barışı İnisiyatifi" oluşturulmuştur.

(EureopanNews, 2017). Tarımda su tasarrufu sağlayan teknolojilerin uygulanması teşvik edilmektedir. Su kaynaklarının korunması, sadece çevresel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik kalkınma için de kritik önemdedir. Kazakistan, su yönetimi politikalarını daha fazla dijitalleştirmelidir.

Kazakistan ve UNESCO'nun çevresel işbirlikleri, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda başarılı adımlar atmaktadır. Ancak bölgesel düzeyde daha fazla işbirliği yapılması, yenilikçi çevresel teknolojilerin desteklenmesi, eğitim ve farkındalık çalışmalarına öncelik verilmesi, uzun vadeli başarıyı garantileyecektir (Xiem & Shaofeng, 2018).

4. Kazakistan ve MAB Programı Önemi

Kazakistan, MAB programına aktif olarak katılan ülkelerden biridir. Ülke, Saryarka Bozkırları ve Altyn-Emel Milli Parkı gibi alanlarda biyosfer rezervleri kurarak doğal kaynak yönetimini sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu hale getirmiştir. Bu alanlarda yapılan araştırmalar, iklim değişikliğiyle mücadele ve yerel halkın yaşam standartlarını yükseltme konusunda önemli katkılar sağlamaktadır.

MAB, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini birleştirerek, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları dengede tutan bir yaklaşım sunar. Program, küresel çevre sorunlarının çözümünde uluslararası işbirliğini teşvik ederken, yerel düzeyde de çevre bilinci ve toplumsal katılımı artırır. Özellikle iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması ve doğal kaynakların tükenmesi gibi sorunların ele alınmasında, MAB programı kapsamındaki rezervler öncü rol oynar (Kazmab.hz., MAB, 2015-2025).

Man and the Biosphere programı, doğa ile insanın uyum içinde yaşayabileceği bir gelecek inşa etmeyi hedefleyen vizyoner bir girişimdir. Bilimsel araştırmaları, eğitim faaliyetlerini ve politika geliştirmeyi bir araya getiren bu program, çevresel sürdürülebilirliğin küresel düzeyde sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır (Tugjanov, 2011). Kazakistan gibi ülkelerin bu programdaki aktif katılımı, hem yerel hem de küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Kazakistan ve UNESCO arasındaki işbirliğinin bir diğer önemli boyutu, yenilenebilir enerji kaynakları, su yönetimi ve çölleşmeyle mücadele gibi kritik alanlarda gerçekleştirilen bilimsel araştırmalardır. Özellikle yenilenebilir enerji projeleri, Kazakistan'ın enerji bağımlılığını azaltmaya ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişine katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi ve Aral Gölü gibi kriz bölgelerinde yapılan araştırmalar, hem yerel düzeyde hem de bölgesel ölçekte önemli faydalar sağlamıştır.

Çölleşmeyle mücadelede geliştirilen projeler ise sadece Kazakistan'ın kurak bölgelerine değil, çevre ülkelerle olan işbirliklerine de yeni bir ivme kazandırmıştır.

Bu işbirliklerinin en dikkat çekici yönlerinden biri, yalnızca bilimsel bilgi üretimiyle sınırlı kalmayıp eğitim ve teknoloji transferine de odaklanmasıdır. UNESCO'nun desteğiyle geliştirilen eğitim programları, yerel bilim insanlarının ve genç araştırmacıların kapasitelerini artırmakta ve onları uluslararası düzeyde rekabet edebilir hale getirmektedir. Teknoloji transferi ise Kazakistan'ın bilim ve teknoloji altyapısının güçlendirilmesine olanak tanımış ve ülkenin çevresel sorunlara yenilikçi çözümler geliştirme kapasitesini artırmıştır. Bu süreçte Kazakistan uluslararası bilim camiasında daha etkin bir aktör haline gelmiş ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda önemli adımlar atmıştır.

Kazakistan ve UNESCO arasındaki bu bilimsel işbirliği, aynı zamanda uluslararası dayanışmanın ve bilgi paylaşımının önemini vurgulamaktadır. İklim değişikliği, çölleşme ve su kıtlığı gibi sorunlar, tek bir ülkenin çözebileceği sorunlar değildir. Bu nedenle Kazakistan'ın UNESCO ile geliştirdiği işbirlikleri, bölgesel ve küresel düzeyde çevresel farkındalığı artırarak, sürdürülebilir çözümlerin hayata geçirilmesine olanak tanımaktadır. Kazakistan, bu alanda ortaya koyduğu projelerle diğer ülkelere de ilham kaynağı olmakta ve sürdürülebilir kalkınma konusunda model teşkil etmektedir.

5. SONUÇ

Kazakistan ve UNESCO arasındaki bilimsel işbirliği, yalnızca Kazakistan'ın doğal kaynaklarını koruma ve geliştirme çabalarını desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda küresel çevresel sorunlara yönelik yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunmaktadır. Bu stratejik ortaklık, bilim, eğitim ve teknoloji yoluyla sürdürülebilir bir geleceğin inşa edilebileceğini göstermekte ve diğer ülkeler için de örnek oluşturmaktadır. Kazakistan, UNESCO ile olan işbirliklerinde hem bölgesel hem de küresel bir aktör olarak bilimsel çözümler geliştirmektedir. Eğitim ve bilimin toplumların sürdürülebilir geleceğinin anahtarı olduğu bilinciyle, bu işbirlikleri küresel barış ve refahı desteklemektedir. Bilimsel işbirliğinin küresel etkisine vurgu yaparak Kazakistan'ın bu süreçte liderlik rolünü üstlenebileceğini belirtebiliriz.

Böylece Kazakistan, bilim diplomasisini dış politikasının etkin bir aracı haline getirerek, hem bölgesel hem de küresel düzeyde sürdürülebilirlik temelli bir liderlik rolü istlenme potansiyeli göstermektedir. Bu işbirliği, aynı zamanda Kazakistan'ın çok yönlü dış politikasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. UNESCO gibi uluslararası kurumlarla geliştirilen ortak projeler, ülkenin küresel düzeyde görünürlüğünü artırırken, Batı merkezli çevre politikalarıyla daha uyumlu bir yönelime de işaret etmektedir. Bu durum, Türkistan ülkeleri açısından

bölgesel kimliğin korunması ile küresel normatif sistemlere entegrasyon arasındaki dengenin ne kadar hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye perspektifinden bakıldığında ise Kazakistan-UNESCO işbirliği, hem fırsatlar hem de dikkatle yönetilmesi gereken bazı stratejik sınamalar barındırmaktadır (Toprak, 2017). Bilimsel ve teknolojik alanlardaki bu işbirlikleri, Türk dünyasında bilgi temelli ortak projelerin gelişmesine katkı sağlayabilir (Kuryshzhan & Altıntaş, 2022; Çapa, 2019). Ancak aynı zamanda Kazakistan'ın küresel örgütlerle artan angajmanı, Türk Devletleri Teşkilatı gibi bölgesel yapılanmaların önceliklerini gölgede bırakma riski taşımaktadır. Türkiye bu bağlamda bilim diplomasisi aracılığıyla hem bölgesel dayanışmayı güçlendiren hem de küresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sunan bir yaklaşım geliştirme potansiyeline sahiptir (Arslan, 2020).

İbrahim anlaşmaları sonrasında şekillenen yeni diplomatik paradigmalarda bu süreci anlamak açısından önemlidir. Kazakistan'ın çevre, bilim ve teknoloji temelli çok taraflı diplomasi anlayışı, tıpkı Orta Doğu'daki normalleşme süreçlerinde olduğu gibi, pragmatik çıkar temelli bir yönelim göstermektedir. Türkiye ise bu gelişmeleri daha ilkesel bir diplomasi anlayışı çerçevesinde yorumlayarak, bölgesel dayanışma ile küresel etik sorumluluk arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Tüm bu yönleriyle bir başka makalede derinlemesine incelemeye konu olabilecek süreçlere girildiği görülmektedir.

Dolayısıyla, Kazakistan UNESCO işbirliği, bir yandan çevresel sürdürülebilirliği destekleyen bir çerçeve sunarken, öte yandan da uluslararası sistemdeki güç dengeleri ve diplomatik yönelimler açısından da dikkate değer bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye açısından bu sürecin eleştirel biçimde değerlendirilmesi, bilim diplomasisinin ve bölgesel işbirliğinin geleceğini şekillendirmek bakımından önem teşkil etmektedir. Bilim ve eğitim temelli ortaklıkların, küresel barış, refah ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada en etkili araçlardan biri olduğu bu örnek üzerinden açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abishov, N., & Ünlüönen, K. (2016). Kazakistan turizminin mevcut durumu ve gelişme perspektifleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 99–109. <https://doi.org/10.33692/avasyad.509270>
- Aizhan, K., & Diana, M. (2013). Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik gelişme: Kazakistan örneği. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 20–31. <https://doi.org/10.18354/esam.81722>
- Arslan, D. A. (2020). Türk dünyası ve Kazakistan. *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, (Kazakistan Özel Sayısı 2), 5–10.

- BBC Monitoring. (2026). Kazakh premier, UNESCO chief discuss cooperation. *BBC Monitoring Central Asia*, 1.
- Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği'nin dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sürecinde Türkiye-Kazakistan münasebetleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1–23. <https://doi.org/10.33207/trkede.517337>
- Düğün, T. (2022). Bağımsızlığının 30. yılında Kazakistan: Güvenlik, istikrar ve uluslararası işbirliği. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 12(59), 119–160.
- Dyussebekova, N., et al. (2022). Assessment of energy efficiency measures' impact on energy performance in the educational building of Kazakh-German University in Almaty. *Sustainability*, 14(16), 9813. <https://doi.org/10.3390/su14169813>
- European Union News. (2017). Federal Councillor Didier Burkhalter launches “Blue Peace” initiative for transboundary water management in Central Asia. <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/news.html/content/eda/en/meta/news/2017/6/19/67104>
- FarabiUniversity. (2022). News. <https://farabi.university/news/29656?lang=en>
- Jashenko, R., et al. (2019a). The conservation of ecosystem and biological diversity in Alakol Biosphere Reserve (East Kazakhstan). *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 298(1), 012022. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/298/1/012022>
- Jashenko, R., et al. (2019b). Biosphere-oriented urbanization and UNESCO program “Man and the Biosphere.” *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 298(1), 012023. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/298/1/012023>
- Kazmab.kz. (n.d.). Home. <https://www.kazmab.kz/index.php/en/>
- Karibayeva, G. (2022). *An analysis of the roles and activities of stakeholders in reviving and promoting the disrupted traditional cultural heritage of the Kazakh people* (Doktora tezi). ProQuest Dissertations & Theses.
- Kılıçoğlu, G. (2020). Dünyanın kalbi: Kazakistan. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124(245), 461–462.
- Kuryshzhan, D., & Altıntaş, H. (2022). Kazakistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 275–294.
- Loodin, N. (2020). Aral Sea: An environmental disaster in twentieth century in Central Asia. *Modeling Earth Systems and Environment*, 6(4), 2495–2503. <https://doi.org/10.1007/s40808-020-00837-3>

- Mynbayeva, A., & Anarbek, N. (2016). Informatization of education in Kazakhstan: New challenges and further development of scientific schools. *International Review of Management and Marketing*, 6(3S).
- Sağdıç, H. (2021). *Abay ve 21. yüzyılda Kazakistan. Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 101–114.
- UNESCO UNITWIN Network. (2024). *Gender, media and ICTs*. <http://www.unitwin.net>
- Toprak, N. (2017). Türkiye'nin Kazakistan ile kurmuş olduğu enerji ilişkilerinin Türkiye'nin yumuşak gücüne etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 111–121. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.297192>
- Tugjanov, E. (2011). Kazakistan Cumhuriyeti milli politikasının temel özellikleri hakkında. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(22), 589–594.
- UNESCO. (n.d.). *Kazakhstan National Committee for the UNESCO Programme "Man and the Biosphere" (MAB)*. <https://www.kazmab.kz/index.php/en/biosphere-reserves>
- UNESCO. (2021). Steps up efforts for biodiversity conservation with the designation of 20 new biosphere reserves. *US Fed News Service, Including US State News*. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-steps-efforts-biodiversity-conservation-designation-20-new-biosphere-reserves>
- Usmanova, R. M. (2003). Aral Sea and sustainable development. *Water Science and Technology*, 47(7–8), 41–47. <https://doi.org/10.2166/wst.2003.0669>
- Xie, L., & Jia, S. (2018). Central Asia: Sino-Kazakh water diplomacy on the Ili and Irtysh rivers. In *China's international transboundary rivers* (pp. 137–159). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315537900-7>
- Yalçınkaya, A., & Mehmetcik, H. (2017). Aral Gölü felaketi: Beklentiler ve önceliklerde farklılıklar devam ederken ne yapılmalı? *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 150–162.
- Yelubayeva, P., et al. (2023). Addressing challenges in Kazakh education for sustainable development. *Sustainability*, 15(19), 14311. <https://doi.org/10.3390/su151914311>

For citation / Atıf için:

SOLAK, M. C. (2025). Tüketim toplumunda anlam arayışı: minimalizmin sosyolojik bir yorumu. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 3(6), 335–358. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17722332>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Tüketim toplumunda anlam arayışı: minimalizmin sosyolojik bir yorumu

The search for meaning in the consumer society: a sociological interpretation of minimalism

Melek COŞGUN SOLAK

Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, 66100 Yozgat/Türkiye

E-mail: melek.cosgun@bozok.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6249-5043

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

14/10/2025

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

08/11/2025 (Majör r.), 17/11/2025 (Kabul)

Kabul Tarihi /Accepted Date:

26/11/2025

Etik Beyan / Ethics Statement

- ✓ Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).
- ✓ The author(s) declare(s) that the study is not subject to ethics committee approval.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı / Researchers' contribution to the study

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%100).

Author contribution: Wrote the article, collected the data and analyzed/reported the results (100%).

Çıkar çatışması / Conflict of interest

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author(s) declare(s) that there is no potential conflict of interest in this study.

Benzerlik / Similarity

Bu çalışma iThenticate programında taranmıştır. Nihai benzerlik oranı %2'dir.

This study was scanned using the iThenticate program. The final similarity rate is 2%.

Tüketim toplumunda anlam arayışı: minimalizmin sosyolojik bir yorumu

Öz

Modern tüketim toplumu, bireyin gündelik yaşamında anlam üretme biçimlerini dönüştürmüş; tüketim eylemini ekonomik bir gereklilikten ziyade kimlik, aidiyet ve değer inşasının aracı hâline getirmiştir. Bu dönüşüm, bireyde sürekli bir anlam arayışı ve doyumsuzluk hissi yaratmaktadır. Minimalizm, bu anlam krizine karşı geliştirilen bir yaşam tarzı yönelimi olarak ortaya çıkmakta; sadeleşme, bilinçli tüketim ve öznel denge arayışı üzerinden modern yaşamın aşırılıklarına sosyolojik bir yanıt sunmaktadır. Bu makale, tüketim toplumunda anlam arayışını minimalizm ekseninde ele alan literatür temelli kavramsal bir çözümleme sunmaktadır. Kuramsal çerçevesi Baudrillard'ın "tüketim toplumu", Bauman'ın "akışkan modernlik", Weber'in "araçsal rasyonalite" ve Fromm'un "sahip olmak–olmak" ikilemi gibi yaklaşımlar üzerine inşa edilmiştir. Analiz sonucunda, minimalizmin sadece maddi bir sadeleşme biçimi değil, aynı zamanda modern bireyin kimlik ve değer inşasında alternatif bir anlam stratejisi olduğu görülmektedir. Sonuç olarak minimalizm, tüketim kültürünün hız, fazlalık ve gösteri merkezli yapısı içinde, bireyin anlamı yeniden tanımlama çabasını temsil eden kültürel bir yönelim olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Tüketim toplumu, Minimalizm, Anlam arayışı, Yaşam tarzı, Sosyolojik analiz.

The search for meaning in the consumer society: a sociological interpretation of minimalism

Abstract

The modern consumer society has transformed the ways in which individuals produce meaning in their daily lives, turning the act of consumption from an economic necessity into a means of constructing identity, belonging, and values. This transformation generates a persistent sense of dissatisfaction and a continuous search for meaning in the individual. Minimalism emerges as a lifestyle orientation developed in response to this crisis of meaning, offering a sociological reaction to the excesses of modern life through simplicity, conscious consumption, and the pursuit of subjective balance. This article presents a literature-based conceptual analysis that examines the search for meaning in consumer society through the lens of minimalism. The theoretical framework is grounded in the perspectives of Baudrillard's "consumer society", Bauman's "liquid modernity", Weber's "instrumental rationality", and Fromm's "having–being" dichotomy. The analysis reveals that minimalism is not merely a form of material simplification but also an alternative meaning-making strategy in the construction of modern identity and values. In conclusion, minimalism is interpreted as a cultural orientation that represents the individual's effort to redefine meaning within the speed-, excess-, and spectacle-driven structure of consumer culture.

Keywords: Modernity, Consumer society, Minimalism, Search for meaning, Lifestyle, Sociological analysis.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In the contemporary era, consumer culture has become one of the most defining characteristics of modernity. Consumption is no longer limited to the satisfaction of material needs; it has transformed into a cultural, symbolic, and identity-related practice. The individual's sense of meaning and belonging increasingly depends on the acquisition and display of commodities rather than on intrinsic values. As Baudrillard (1998) asserts, "objects are consumed not for their use, but for their sign value" (p. 45). This transformation reflects a deeper sociological crisis of meaning in late modern societies. The pursuit of material accumulation, constant novelty, and social visibility through consumption leads to what Fromm (1976) calls a "having mode of existence," in which being is replaced by possessing. Within this context, minimalism has emerged as a counter-cultural lifestyle emphasizing simplicity, intentionality, and value-oriented living.

This study aims to analyze minimalism as a sociological response to the meaning crisis of consumer society. Rather than viewing minimalism merely as an aesthetic trend or individual lifestyle, the paper conceptualizes it as a cultural strategy for reconstructing meaning and identity in late modernity.

Conceptual and Theoretical Framework

The theoretical framework of this study draws on several classical and contemporary sociological perspectives. Baudrillard's *Consumer Society* (1998) provides the foundation for understanding the symbolic dimension of consumption, where meaning is displaced by simulacra and representations. In this context, minimalism can be interpreted as an attempt to restore authenticity in a world dominated by signs and hyperreality.

Bauman's (2000) concept of liquid modernity also informs the discussion, describing a social condition characterized by transience, uncertainty, and fragmentation. The minimalist pursuit of stability and inner coherence can be seen as a resistance to this fluidity. Similarly, Weber's (1905/2013) analysis of rationalization and the "iron cage" of modern life offers an important analytical lens for understanding how individuals become trapped in systems of efficiency and accumulation. Minimalism, in contrast, seeks a form of rational simplification—a conscious recalibration of needs and values.

Fromm's (1976) distinction between "having" and "being" modes of existence is crucial for interpreting minimalism as a reorientation of human fulfillment away from possession toward self-realization. Simmel's (1903/1997) notion of the tension between individual subjectivity and cultural objectification also resonates here: minimalism attempts to reconcile the individual's search for autonomy with the overwhelming forces of cultural materialization.

Thus, the conceptual structure of this study situates minimalism within the broader theoretical traditions of modernity, rationality, and cultural critique, offering an interpretive framework that links consumption, meaning, and identity.

Literature Review

The literature on consumer culture emphasizes the symbolic, emotional, and performative dimensions of consumption. Ritzer (2010) highlights how "cathedrals of consumption" such as malls, online platforms, and social media have turned everyday life into a spectacle of consumer performance. Similarly, Featherstone (2007) notes that the aesthetics of lifestyle have replaced traditional moral codes as the primary means of expressing individuality.

Within this cultural environment, minimalism has received increasing academic attention as both a social movement and a lifestyle ideology. Studies such as Millburn and Nicodemus (2016) and Sasaki (2017) have popularized minimalism as a path to intentional living, while sociological analyses (Chayka, 2020) have interpreted it as a moral response to overconsumption. Scholars argue that minimalism functions as a critique of capitalist excess, but also as a new form of distinction within the middle class—what Bourdieu (1984) would describe as a "taste for necessity."

Recent discussions have also pointed to the paradox of minimalist consumption. Even as individuals seek to reject materialism, minimalist aesthetics are themselves commodified and circulated through social media, turning "non-consumption" into another marketable identity. This duality positions minimalism simultaneously as a critique and a product of consumer society.

Method

This research adopts a conceptual and theoretical analysis based on secondary literature. The study is not empirical but relies on extensive examination of sociological texts, philosophical works, and cultural analyses concerning consumption, modernity, and meaning. Key sources include classic sociological theorists (Baudrillard, Bauman, Simmel, Weber, Fromm) and contemporary studies on lifestyle culture and minimalism.

The methodological approach combines conceptual clarification and theoretical comparison, aiming to synthesize different strands of thought rather than to test hypotheses. This method is particularly appropriate because minimalism, as a cultural and symbolic phenomenon, cannot be fully captured through quantitative data. The analysis focuses on how minimalism functions as a meaning-making strategy within the structural context of consumer modernity.

Results and Discussion

The findings of this conceptual inquiry reveal that minimalism represents a sociological negotiation between consumption and meaning. In consumer societies, where identity is constructed through accumulation, minimalism redefines identity through reduction. By choosing less, individuals symbolically assert control over their desires and resist the compulsion of abundance.

However, minimalism is not a total rejection of consumption; rather, it transforms consumption into a reflexive and ethical act. As Baudrillard (1998) suggests, even the act of “not consuming” is encoded within the system of signs and can itself become a form of symbolic consumption (p. 83). Thus, minimalism embodies an inherent paradox—it critiques the system while simultaneously operating within it.

Fromm’s (1976) notion of the being mode helps explain the deeper existential dimension of minimalism. The minimalist subject seeks fulfillment through experiences, relationships, and self-awareness rather than through material acquisition. In this sense, minimalism can be read as a modern expression of the search for authenticity and existential meaning.

At the sociological level, minimalism offers a potential redefinition of values in late modernity. It exemplifies what Giddens (1991) calls the reflexive project of the self, wherein individuals continually reconstruct their identities in response to social and cultural transformations. By intentionally limiting material desires, minimalists engage in a form of moral self-fashioning that challenges dominant narratives of productivity and accumulation.

Conclusion and Recommendations

In conclusion, this study interprets minimalism as a cultural strategy of meaning reconstruction within the consumer society. It does not signify mere material reduction, but rather a symbolic reorientation toward authenticity, mindfulness, and value-conscious living. Minimalism addresses the existential void produced by the commodification of everyday life and represents an attempt to reclaim autonomy over meaning and identity.

Theoretically, minimalism can be understood as a new form of social consciousness, reflecting the individual’s struggle to reconcile inner values with external material pressures. Its growing popularity suggests a collective awareness of the unsustainability—both ecological and existential—of hyper-consumption.

For future research, cross-cultural and empirical studies could explore how minimalism manifests in different social contexts and how digital minimalism reshapes human interaction in the age of hyper-connectivity. Additionally, the relationship between minimalism, social class, and cultural capital remains an open field for sociological investigation.

By integrating theoretical insights from classical and contemporary thinkers, this study contributes to the sociology of consumption and the ongoing discussion on how individuals seek meaning, coherence, and authenticity in the fragmented landscape of modern life.

GİRİŞ

Modern toplumlarda tüketim olgusu, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, kültürel, sembolik ve kimliksel bir pratik olarak toplumsal yaşamın merkezine yerleşmiştir. Tüketim artık yalnızca ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı bir eylem değil, bireylerin kimlik inşa süreçlerinde, aidiyet biçimlerinde ve toplumsal statü gösterimlerinde başat bir rol üstlenmektedir. Baudrillard’a (1998) göre modern tüketim, nesnelerin kullanım değerinden çok gösterge değerine odaklanmakta ve bireyler, tüketim yoluyla kendilerini toplumsal sahnede temsil etmektedir (s. 45). Bu bakımdan, tüketim kültürü bireyin anlam dünyasını biçimlendiren yeni bir toplumsal yapıya dönüşmüştür.

Tüketim toplumunun temel karakteri, anlam üretiminin metalar, markalar ve imajlar aracılığıyla yeniden inşa edilmesidir. George Ritzer (2010), “büyülü tüketim” kavramıyla, tüketim mekânlarının yalnızca alışveriş alanı değil, deneyim, haz ve kimlik üretim merkezleri hâline geldiğini belirtir (s. 61). Bauman (2007) ise “akışkan modernlik” kavramıyla modern bireyin

sürekli değişen arzular ve geçici aidiyetler içinde yaşadığını, bu nedenle tüketimin sürekliliğinin bireysel güvenlik duygusunun yerini aldığını ifade eder (s. 15). Bu bağlamda modern birey, anlamı tüketim pratikleri aracılığıyla yeniden üretmeye çalışmakta, fakat bu süreçte tatmin olamayan bir özneye dönüşmektedir.

Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar, gençlerde tüketim merkezli yaşam tarzlarının kalıcı bir doyum sağlamaktan ziyade geçici tatmin, tükenmişlik ve anlam boşluğu ürettiğini göstermektedir. Sosyal medya temelli tüketim pratikleri, gençlerin kimlik inşasında tüketimsel göstergelerin baskınlaşmasına ve kısa süreli haz döngülerine yol açmaktadır (Torun & İnan, 2023). Bu durum, özellikle dijital kuşak gençlerinde tatminsizlik ve süreçten ziyade sonuca odaklı bir tüketim tutumunu beslemektedir (Gürbüz & Çetinkaya Bozkurt, 2022).

Öte yandan, tüketim karşıtı yaşam biçimleri—örneğin sadeleşme ve minimalist yönelimler—bu tatminsizliğe ve aşırı tüketimin bireysel veya toplumsal etkilerine bilinçli tepkiler olarak ortaya çıkmaktadır (Kükrer, 2021). Türkiye’de gençler arasında minimalizm, tüketim baskısına karşı geliştirilen alternatif bir yaşam stratejisi olarak görünür hâle gelmekte ve zihinsel yükün azalması ile daha sürdürülebilir tatmin olasılığı sunmaktadır.

Weber’in “rasyonelleşme” ve “büyü bozumu” kavramları da modern dünyanın anlam krizine ışık tutar. Weber’e göre modernlik, geleneksel ve dinsel değerlerin çözülmesiyle birlikte, insanın dünyayı anlamlandırma biçimlerinde bir boşluk yaratmıştır (Weber, 1905/2013, s. 138). Bu boşluk, bireyin yaşamına yön verecek aşkın anlamların kaybına ve sekülerleşmiş bir rasyonaliteye neden olmuştur. Böyle bir bağlamda anlam, artık dinsel veya metafizik temellerde değil, bireysel seçimler, yaşam tarzları ve kültürel pratikler üzerinden yeniden tanımlanmaktadır.

Bu süreçte anlam arayışı, modern insanın temel varoluşsal sorunlarından biri hâline gelmiştir. Fromm (1976), modern bireyin “sahip olmak” yönelimiyle “olmak” yönelimi arasındaki gerilimi vurgulayarak, tüketim kültürünün bireyi dışsal nesneler üzerinden kimlik kurmaya yönelttiğini ifade eder (s. 28). Tüketim toplumunda birey, sahip oldukça var olduğunu düşünür; ancak bu sahip olma döngüsü, kalıcı bir tatmin yerine sürekli bir eksiklik duygusu üretir. Böylece anlam, ulaşılması güç bir hedefe dönüşür.

Bu bağlamda minimalizm, modern tüketim toplumunun ürettiği anlam krizine karşı geliştirilen bir yaşam stratejisi olarak öne çıkmaktadır. Minimalizm, yalnızca maddi eşyaların azaltılmasını değil; bireyin yaşamını temel değerlere yönlendirmesini, içsel dengeyi öncelemesini ve öznel anlam üretimine odaklanmasını sağlayan bütüncül bir pratikler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Muslu & Aktı, 2022). Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar, gençlerde tüketim merkezli

yaşam tarzlarının kalıcı bir doyum sağlamaktan ziyade geçici tatmin, tükenmişlik ve anlam boşluğu ürettiğini göstermektedir. Sosyal medya temelli tüketim pratikleri, gençlerin kimlik inşasında tüketimsel göstergelerin baskınlaşmasına ve kısa süreli haz döngülerine yol açmaktadır (Torun & İnan, 2023). Benzer biçimde, tüketim türleri ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkiler, yüksek tüketimin mutluluk üzerinde kalıcı ve sürdürülebilir bir tatmin sağlamadığını göstermektedir (Gülbüz & Çetinkaya Bozkurt, 2022). Öte yandan, tüketim karşıtı yaşam biçimleri—örneğin sadeleşme ve minimalist yönelimler—bu tatminsizliğe ve aşırı tüketimin bireysel veya toplumsal etkilerine bilinçli tepkiler olarak ortaya çıkmaktadır (Kükrer, 2021). Bu bağlamda, Türkiye’de minimalizm özellikle genç kuşaklar için tüketim baskısına karşı geliştirilen alternatif bir yaşam stratejisi olarak görünür hâle gelmektedir. Minimalist yaşam tarzı, fazlalığın ayıklanması yoluyla bireyin hem gündelik yaşamını sadeleştirmesini hem de tüketim merkezli kimliklerden uzaklaşarak daha bilinçli, değer temelli bir yaşam kurmasını amaçlar. Millburn ve Nicodemus’un (2016) belirttiği gibi minimalizm, “daha az ile daha anlamlı bir yaşam”ı önceleyen bir yönelimdir; bu süreç yalnızca eşya azaltmaya değil, aynı zamanda bireyin varoluşsal yönelimlerini yeniden düzenlemesine işaret eder. Benzer şekilde Sasaki (2017), minimalist pratiğin maddi yüklerden arınmanın ötesine geçerek bir “içsel özgürleşme” alanı oluşturduğunu vurgular. Bu yönüyle minimalizm, tüketim toplumunda bireyin varoluşsal anlam arayışına verdiği sosyolojik bir yanıt olarak değerlendirilebilir.

Baudrillard’ın (1998) “tüketim simülakrları” kavramı, minimalizmin modern tüketim kültürüne karşı nasıl bir karşı-duruş geliştirdiğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Baudrillard’a göre postmodern tüketim düzeninde birey, artık gerçek ihtiyaçlarını değil, medya, reklam ve kültürel endüstriler tarafından üretilen sembolik arzuları tüketmektedir; nesneler kullanım değerleriyle değil, temsil ettikleri imaj ve statülerle dolaşıma girer (s. 91–108). Bu süreç, bireyin gerçeklikten koparak hipergerçeklik düzleminde yaşamaya başlaması anlamına gelir. Minimalizm ise tam da bu anlamın simülakrlaşması döngüsüne karşı bir direnç biçimi olarak ortaya çıkar; nesnelerden arınmayı, tüketim göstergelerinin yarattığı yapay arzular yerine sahici deneyim ve öznel anlam üretimine yönelmeyi hedefler. Benzer biçimde Bauman (2000), tüketim toplumunda bireyin “kullan-at” mantığıyla ilişkiler, değerler ve kimlik dâhil her şeyi geçici hâle getirdiğini; minimalist yönelimin ise bu geçicilik kültürü karşısında kalıcılık, dinginlik ve değer temelli bir yaşam kurma çabası taşıdığını vurgular (s. 82–85). Dolayısıyla minimalizm, hem tüketim simülakrlarının ürettiği yapay anlam evrenine hem de modernliğin akışkan, hız odaklı kültürel mantığına karşı bir tür anlam-düzenleme stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Minimalizm, ayrıca Weber'in "rasyonelleşme" sürecine bir tepki olarak da okunabilir. Weber'in belirttiği biçimde modern birey, araçsal aklın hâkimiyeti altında yaşamını düzenlerken, amaçsal değerleri kaybetmiştir. Minimalizm, bu rasyonelleşmiş dünyanın yarattığı anlam boşluğuna karşı, "az ama anlamlı yaşamak" ilkesine dayalı bir yeniden yönelim önerir. Bu durum, bireyin gündelik yaşamında "olmak" yönelimini öne çıkarır; Fromm'un (1976) ifadesiyle, "modern insanın varoluşsal uyanışı"na işaret eder (s. 34).

Bu teorik arka plan çerçevesinde, bu çalışma tüketim toplumunda anlam arayışının sosyolojik boyutlarını minimalizm örneği üzerinden kavramsal olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, herhangi bir ideolojik yargı taşımaksızın, minimalizmi kültürel ve sosyolojik bir fenomen olarak ele almaktadır. Çalışmanın önemi, minimalizmi bireysel bir tercih ya da popüler bir akım olarak değil, tüketim toplumunun yapısal dinamikleri içinde ortaya çıkan anlam üretim biçimlerinden biri olarak konumlandırmasından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın temel problem cümlesi şu şekilde ifade edilebilir: Modern tüketim toplumunda bireyin anlam arayışı, minimalizm aracılığıyla nasıl bir sosyolojik yönelim kazanmaktadır? Bu soru, tüketim kültürünün bireyde yarattığı doyumsuzluk ve kimlik belirsizliği karşısında minimalizmin bir "anlam yeniden üretim stratejisi" olarak nasıl işlev gördüğünü sorgulamayı amaçlar.

Kuramsal çerçeve, Baudrillard'ın tüketim toplumuna ilişkin eleştirileri, Bauman'ın modernliğin akışkan karakterine dair tespitleri, Weber'in rasyonalite anlayışı ve Fromm'un varoluşçu perspektifinden beslenmektedir. Bu yaklaşımlar, minimalizmi yalnızca bireysel bir tercih değil, toplumsal bir yeniden yönelim biçimi olarak analiz etmeye olanak tanır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın giriş kısmında ortaya konulduğu üzere, modern tüketim toplumu bireyi anlamdan yoksunlaştıran bir yapı üretirken; minimalizm, bu yapıya karşı anlamın yeniden inşasına yönelik alternatif bir kültürel yönelim sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, minimalizmin toplumsal anlam üretimindeki konumunu, tüketim kültürünün sembolik yapılarıyla ilişkisi içinde kavramsal düzeyde tartışmayı hedeflemektedir. Nitekim günümüzde tüketim kültürüne karşı gelişen sade yaşam eğilimleri, minimalizmi yalnızca Batı kökenli bir yaşam tarzı olmaktan çıkararak yerel bir anlam üretim biçimine dönüştürmüştür (Taş, 2020).

YÖNTEM

Bu çalışma, tüketim toplumunda anlam arayışını minimalizm örneği üzerinden kavramsal düzeyde inceleyen teorik–analitik bir araştırmadır. Araştırma, herhangi bir nicel veya nitel saha verisine dayanmamakta; bunun yerine mevcut sosyolojik, kültürel ve felsefi literatürü

inceleyerek kavramsal bir çözümleme gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, tüketim, anlam ve minimalizm kavramlarını modernlik bağlamında karşılaştırmalı biçimde tartışmak ve aralarındaki sosyolojik ilişkileri açığa çıkarmaktır.

Araştırma, literatür temelli kavramsal çözümleme yaklaşımına dayanır. Bu yöntem, mevcut kuramsal çerçeveleri sistematik biçimde inceleyerek olgulara dair yeni anlam katmanları oluşturmayı hedefler (Yıldırım & Şimşek, 2021). Literatür analizi yoluyla kuramların analitik karşılaştırılması, sosyal bilimlerde teorik model inşa sürecinin temel dinamiklerinden biridir (Şahin, 2023). Bu yaklaşım, araştırmacıya farklı teorik perspektifleri eleştirel olarak değerlendirme ve olguyu daha kapsamlı bir biçimde kavramsallaştırma olanağı sağlar. Çalışmada, özellikle tüketim toplumuna ilişkin eleştirel sosyoloji literatürü (Baudrillard, Bauman, Ritzer), modernliğin anlam krizine dair klasik kuramsal yaklaşımlar (Weber, Simmel, Fromm) ve yaşam tarzı sosyolojisine ilişkin güncel tartışmalar (Bourdieu, Giddens, Campbell) temel referans noktalarını oluşturmuştur.

Kavramsal inceleme yöntemi sosyal bilimlerde dağınık kuramsal yaklaşımları bütünleştirerek yeni bir analitik çerçeve üretmeyi amaçlayan sistematik bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Jabareen, 2009). Bu yöntemde kavramlar; içerimleri, bağlamsal gelişimleri ve kuramsal ilişkileri bakımından analitik bir sınıflamaya tabi tutulur. Bu çalışma, Webster ve Watson'ın (2002) kavramsal literatür çözümlemesinde önerdiği tematik sınıflandırma yaklaşımını izleyerek ilgili kavramları (tüketim, anlam, minimalizm) kuramsal kategoriler doğrultusunda yeniden düzenlemiştir.

Literatür taraması sürecinde Grant ve Booth'un (2009) derleme metodolojisi sınıflandırması referans alınmış; hem eleştirel hem kuramsal kayıtlardan oluşan çok katmanlı bir literatür taraması yapılmıştır.

Teorik analizde kullanılan kaynaklar, minimalizmin yalnızca estetik veya bireysel bir tercih olarak değil, aynı zamanda toplumsal anlam üretimiyle ilişkili kültürel bir yönelim olarak nasıl konumlandığını açıklamak üzere seçilmiştir. Örneğin, Baudrillard'ın (1998) “tüketim toplumu” kavramsallaştırması, tüketim pratiklerinin simgesel boyutunu ve anlam üretimindeki işlevini tartışmak için temel alınmıştır (s. 73). Bauman'ın (2007) “akışkan modernlik” yaklaşımı, modern bireyin sürekli değişen arzular içinde yönsüzleşmesini açıklamada kullanılmıştır (s. 89). Ayrıca Weber'in “rasyonelleşme” kavramı ve Fromm'un (1976) “sahip olmak–olmak” ayrımı, anlam krizinin bireysel bilinç düzeyinde nasıl tezahür ettiğini değerlendirmeye olanak sağlamıştır.

Bu makalede izlenen yöntem, nitel bir derinlik sağlamak amacıyla teorik karşılaştırma ve kavramsal bağ kurma süreçlerini birleştirmektedir. Bu doğrultuda her bir kavram (tüketim, anlam, minimalizm) ilgili kuramsal bağlamında ele alınmış; ardından bu kavramlar arasında ortaya çıkan sosyolojik karşıtlıklar ve tamamlayıcılıklar analiz edilmiştir. Örneğin, tüketim kültürünün anlamı dışsallaştıran yapısına karşı minimalizmin içsel bir anlam arayışını temsil ettiği düşünsel olarak tartışılmıştır.

Bu çalışmada veri olarak yalnızca ikincil kaynaklardan yararlanılmış; bu çerçevede akademik kitaplar, makaleler, kuramsal metinler ve güncel kavramsal çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu yöntemin temel sınırlılığı, ampirik genelleme yapmaya imkân vermemesidir. Bununla birlikte kavramsal inceleme yöntemi, olguların nitel olarak derinlemesine anlaşılmasını ve farklı kuramsal perspektiflerin sentezlenmesini mümkün kılarak minimalizmin kültürel–sosyolojik konumunu açıklamada güçlü bir analitik altyapı sunmaktadır.

Yöntemin seçilme gerekçesi, minimalizmin toplumsal olarak ölçülebilir bir olgudan çok, kültürel bir anlam üretim biçimi olarak ele alınmasının gerekliliğidir. Ampirik verilere dayalı bir inceleme yerine kavramsal analiz, minimalizmin ideolojik veya popüler yönlerinden arındırılmış, daha derin bir sosyolojik bağlam içinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Son olarak, çalışma süresince tarafsızlık ilkesi korunmuştur. Araştırma, minimalizmi ahlaki veya normatif bir ideoloji olarak değil, çağdaş tüketim kültürü içinde ortaya çıkan bir yaşam tarzı yönelimi olarak ele almaktadır. Bu kapsamda çalışma, herhangi bir değer yargısı taşımaksızın kavramların sosyolojik anlam çerçevesini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tüketim Toplumu: Modernliğin Kültürel Anatomisi

Tüketim kültürünün sosyolojik temelleri

Modern toplumların yapısal dönüşümünde tüketim, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, toplumsal kimliklerin, değerlerin ve statü göstergelerinin inşa edildiği bir kültürel alan hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, kapitalist üretim biçiminin geçirdiği evrelerle de yakından ilişkilidir. Klasik sanayi kapitalizminde üretim merkezli bir yapı hâkimken, geç modern dönemde kapitalizmin kültürel ve duygulanımsal boyutlara genişlemesiyle birlikte tüketim, toplumsal düzenin anlam çerçevesini belirleyen başat pratiklerden biri hâline gelmiştir. Jameson'ın (1991) vurguladığı gibi geç kapitalizm, estetikleşmiş tüketimi ve sürekli yenilenme döngüsünü toplumsal yaşamın merkezine yerleştirirken; Featherstone (2007) tüketim kültürünün kapitalist modernliğin sembolik boyutlarını şekillendirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Ritzer'in (1999, s. 24) ifade ettiği “tüketimin toplumsal mantığı”, kapitalizmin üretimden ziyade arzuların,

deneyimlerin ve imgelerin düzenlenmesine kaydığı post-endüstriyel yapıyı karakterize eder. Bu bağlamda tüketim, yalnızca ihtiyaçların giderilmesine yönelik rasyonel bir eylem değil, bireylerin sembolik dünyasında kimlik ve aidiyet üretiminin temel aracı olarak işlev görmektedir.

Baudrillard (1998), modern tüketim toplumunun temelinde “metaların anlam sistemine dönüşmesi” olgusunun bulunduğunu ileri sürer. Ona göre tüketim, nesnelerin kullanım değerinden çok, taşıdıkları simgesel anlamlarla ilişkilidir. Baudrillard’a göre “tüketici, nesneleri kullanmak için değil, anlam üretmek için tüketir” (s. 47). Bu yaklaşım, tüketim eyleminin kültürel bir söylem olarak yeniden tanımlanmasını sağlar. Tüketim, artık bir ihtiyaç tatmini değil, sosyal statü, kimlik ve farklılık yaratma aracıdır.

Benzer biçimde, Veblen’in (1899/2009) “gösterişçi tüketim” (conspicuous consumption) kavramı, tüketim eyleminin toplumsal statü gösterisi işlevine dikkat çeker. Veblen’e göre, bireylerin tükettikleri ürünler, ekonomik refahlarını değil, sembolik sermayelerini görünür kılar (s. 52). Bu durum, tüketimin sosyal hiyerarşilerde bir “farklılaşma stratejisi” olarak işlev gördüğünü ortaya koyar.

Ritzer (1999) ise bu dönüşümü “McDonalddlaştırma” kavramı üzerinden değerlendirir ve modern toplumun rasyonelleşmiş tüketim süreçlerinin bireysel anlam üretimini zayıflattığını savunur. Ritzer’e göre, “standartlaşmış tüketim biçimleri bireysel tercih yanılması yaratarak toplumsal homojenliği pekiştirir” (s. 91). Bu perspektif, tüketim kültürünün bireysel özgünlük yerine sistematik bir yönlendirme mekanizması işlevi gördüğünü açıklar.

Sonuç olarak, tüketim kültürünün sosyolojik temelleri, ekonomik rasyonaliteyle açıklanamayacak kadar derin bir sembolik boyut taşır. Bu çerçevede “tüketim kimliktir” anlayışı, bireyin modern toplumda kimliğini satın alınabilir ve sergilenebilir göstergeler aracılığıyla inşa ettiği bir süreç olarak tanımlanabilir. Tüketim, bu yönüyle hem bireysel anlam üretiminin hem de toplumsal düzenin yeniden üretim mekanizmasıdır.

Anlam krizi ve modern birey

Modernliğin temel dinamiklerinden biri olan rasyonelleşme, toplumsal yaşamın tüm alanlarını akıl, verimlilik ve araçsal mantık üzerinden düzenlemiştir. Ancak bu süreç, Weber’in ifadesiyle “dünyanın büyüünün bozulması” (disenchantment of the world) sonucunu doğurmuştur. Weber, modern toplumlarda geleneksel değerlerin çözülmesiyle bireyin anlam dünyasının parçalandığını belirtir (Weber, 1905/2013, s. 105). Rasyonel düzen, bireye teknik ilerleme sağlarken, aynı zamanda varoluşsal bir boşluk da yaratır.

Bu anlam boşluğu, Bauman'ın (2000) “akışkan modernlik” kavramında belirginleşir. Bauman'a göre, modern birey artık sabit kimliklere değil, geçici aidiyetlere sahiptir; kimlik sürekli yeniden tasarlanmakta, tüketim bu yeniden tasarımın temel aracına dönüşmektedir. Akışkan modernlikte birey, sürekli olarak kendini yeniden kurmak zorundadır; aksi halde toplumsal akışın dışında kalır (Bauman, 2000, s. 82). Bu durumda anlam arayışı, süreksizlik içinde bir istikrar arayışı haline gelir.

Bu çerçevede tüketim, anlam üretiminin geçici ve yüzeysel bir formuna dönüşmüştür. Birey, satın aldığı ürünlerle kendini ifade eder, fakat bu ifadeler hızla güncelliğini yitirir. Baudrillard'ın (2011) “simülakr” kavramıyla açıkladığı üzere, modern toplumda anlamlar artık gerçekliğe değil, temsillere dayanır. Günümüz toplumunda göstergeler gerçekliğin yerini almış; birey, artık nesnelerin değil, onların imajlarının tüketicisi haline gelmiştir. (Baudrillard, 2011, s. 15).

Bu durum, bireyin kimliğini sürekli değişen imajlar üzerinden inşa ettiği bir varoluş biçimine yol açar. Tüketim nesneleri, anlamın yerini alan geçici doyum kaynaklarıdır. Böylece modern birey, anlamı tüketim döngüsü içinde yeniden üretirken aynı zamanda ondan uzaklaşır. Nitekim sosyal medya ve dijital kültür araştırmaları, bireylerin benlik inşasında tüketimsel göstergeleri giderek daha fazla kullandığını ortaya koymaktadır; özellikle sosyal medya görünürlüğünün, kimlik performansının marka mantığına göre düzenlenmesi ve tüketimsel sembollerle ifade edilmesi benlik sunumunun temel unsurlarından biri hâline gelmiştir (Banet Weiser, 2012). Örneğin Torun ve İnan'ın (2023) çalışması, sosyal medya kullanımının gösterişçi tüketim eğilimiyle ilişkili olduğunu ve görünürlük arzusunun kimlik inşasında belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Anlam krizinin bu yapısal karakteri, modernliğin bireye sunduğu özgürlükle yönsüzlük arasındaki ikilemi yansıtır. Tüketim, bir yandan bireyin kendini ifade etme aracıdır; diğer yandan bu ifade biçimi, sistem tarafından önceden tanımlanmış kalıplar içinde gerçekleşir. Bu nedenle, modern birey anlamı tüketimle kurmaya çalışırken, aslında sistemin sunduğu göstergeler üzerinden yeniden üretir.

Sonuç olarak, modernliğin anlam krizi, tüketim kültürünün hem nedeni hem de sonucu haline gelmiştir. Birey, tüketim yoluyla varoluşunu tanımlamaya çalışmakta, ancak bu çaba geçici tatminler dışında kalıcı bir anlam üretmemektedir. Bu bağlamda minimalizm, bu krize verilen kültürel bir yanıt olarak, sonraki bölümde ele alınacağı üzere “azla yetinme” değil, “anlamla var olma” yönelimi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Minimalizm: Tüketim Toplumuna Kültürel Bir Yanıt***Minimalizmin kavramsal çerçevesi***

Minimalizm kavramı, tarihsel olarak öncelikle estetik ve sanat alanlarında ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllarda Donald Judd, Frank Stella ve Agnes Martin gibi sanatçılar, “azın estetiği” ilkesini benimseyerek biçimsel sadeliği, fazlalıkların reddini ve nesnenin özüne indirgenmesini savunmuşlardır (Meyer, 2001, s. 14). Sanatta minimalizm, yalnızca biçimsel bir sadeleşme değil, aynı zamanda “görsel gürültüye karşı bir bilinçli duruş” olarak yorumlanmıştır. Zamanla bu yaklaşım, tasarım, mimari, moda ve özellikle yaşam tarzı pratiklerine yansımıştır.

Yaşam tarzı bağlamında minimalizm, gündelik yaşamın maddi ve sembolik unsurlarında sadeleşmeyi, tüketim alışkanlıklarını sorgulamayı ve “değerli olana yönelme” stratejisini temel alır. Sosyolojik açıdan minimalizm, yalnızca “azla yetinme” davranışı değildir; tersine, modern tüketim toplumunda anlam, dinginlik ve özdeşlik arayışının bir biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle minimalizm, bireyin maddi bolluk içindeki yönsüzlük hissine karşı geliştirdiği kültürel bir stratejidir (Elgin, 1993, s. 52).

Minimalizm, bireysel bir tercih olmanın ötesinde, toplumsal bir fenomen olarak da incelenmektedir. Minimalist yaşam biçimleri, özellikle Batı toplumlarında 2000'li yıllardan itibaren tüketim eleştirisinin pratik bir uzantısı haline gelmiştir (Kondo, 2014; Sasaki, 2017). Dijital platformlarda yaygınlaşan “less is more” (az daha fazladır) söylemi, modernliğin hız, birikim ve sürekli yenilenme kültürüne karşı bir “karşı anlatı” işlevi görür (Alexander & Ussher, 2012, s. 193). Bu karşı anlatı, bireyin anlam üretiminde sadelik, farkındalık ve amaçlılık kavramlarını yeniden merkeze alır.

Pierre Bourdieu'nun “habitus” kavramı bağlamında düşünüldüğünde minimalizm, bireyin tüketim kalıplarını yeniden düzenleme biçimi olarak da yorumlanabilir. Bu yaklaşım, minimalist pratiklerin sınıfsal ve kültürel sermaye göstergelerine de dönüşebileceğini ima eder (Bourdieu, 1984, s. 56). Nitekim günümüzde minimalizm, yalnızca ruhsal dinginlik arayışını değil, aynı zamanda estetik bir beğeni biçimi ve belirli toplumsal konumların sembolik bir ifadesi hâline gelmiştir; minimalist estetik, özellikle üst-orta sınıflar için “gösterişsiz seçkinlik” üreten bir yaşam tarzı ve kültürel sermaye biçimine dönüşmektedir (Bourdieu, 1984; Chayka, 2020). Böylece minimalizm, hem bir yaşam stratejisi hem de modernliğin değer krizine verilen kültürel bir yanıttır.

Minimalizm, modern tüketim toplumunun yarattığı aşırılık, hız ve doyumsuzluk kültürüne karşı geliştirilen alternatif bir yaşam stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Taşkın'ın (2024, s. 167)

belirttiği üzere, üretimin kitleselleşmesiyle birlikte tüketim de kitlesel bir karakter kazanmış ve bu durum bireylerin yaşamında yoğunluk, baskı ve anlam kaybı üretmiştir. Benzer biçimde Alexander (2015), sade yaşam ve gönüllü basitlik hareketlerinin modernliğin aşırılıklarına karşı bir “kültürel direnç” formu olarak ortaya çıktığını ifade eder. Elgin de minimalizmi, maddi fazlalığın azaltılmasını ve bireyin değerleriyle uyumlu bir yaşamsal denge kurulmasını amaçlayan bilinçli bir yönelim olarak kavramsallaştırır. Ayrıca Shove (2003), modern gündelik hayatın konfor, hız ve tüketim ekseninde örgütlenmesinin bireylerde sürekli bir “normallik baskısı” yarattığını, minimalist yönelimlerin ise bu baskıyı hafifletici bir işlev gördüğünü vurgular. Taşkın’ın (2024, s. 171) minimalizmi “ölçülülük ve denge arayışı” olarak tanımlayan yaklaşımı da bu literatürle uyumludur; zira minimalizm yalnızca maddi bir sadeleşme değil, bireyin kendi değerleriyle uyumlu bir anlam alanı kurma çabasıdır. Dolayısıyla minimalizm, hem tüketim kültürünün sembolik aşırılıklarına verilen eleştirel bir yanıt hem de bireyin yaşam ritmini yeniden düzenlediği kültürel bir anlam arayışı süreci olarak öne çıkmaktadır.

Minimalizm ve tüketim eleştirisi

Baudrillard’ın (1998) “tüketim toplumu” analizinde belirttiği üzere, modern kültürde nesneler yalnızca kullanım değerleriyle değil, taşıdıkları simgesel anlamlarla tüketilmektedir. Ona göre tüketim “bir ihtiyaçlar ekonomisi değil, göstergeler sistemidir” (s. 75). Bu durumda, bireylerin sahip oldukları nesneler, toplumsal kimliklerini inşa eden sembolik araçlara dönüşür. Tüketim eylemi, nesnel gerçeklikten ziyade imajların ve simülakrların üretimi üzerinden işler.

Minimalizm, tam da bu simgesel aşırılığa karşı bir bilinç biçimi olarak ortaya çıkar. Modern bireyin sürekli olarak daha fazla tükettikçe anlamdan uzaklaştığı bu sistemde minimalizm, “anlamı yeniden merkeze alma” çabasıdır. Bu yönüyle minimalizm, Baudrillard’ın anlamın simülakrlaşması olarak tanımladığı sürece bir tepki niteliği taşır (Baudrillard, 2011). Birey, fazlalıkları reddederek, kendi kimliğini nesnelerle değil, öznel deneyimlerle tanımlamaya yönelir.

Ancak bu tepki, paradoksal biçimde sistemin dışında kalmaz. Zira minimalizmin kendisi de tüketim kültürü içinde yeniden metalaşabilmektedir. Minimalist mobilyalar, sade tasarımlı dijital cihazlar ya da “minimalist estetik” üzerine kurulu sosyal medya içerikleri, “tüketmeme” eyleminin bile sembolik bir tüketime dönüşmesine neden olur. Böylece minimalizm, hem tüketim toplumuna bir eleştiri getirir hem de onun yeniden üretim mekanizmalarına dâhil olur.

Cal Newport, dijital çağda artan dikkat dağınıklığına çözüm olarak “az çoktur” ilkesine dayanan *dijital minimalizm* yaklaşımını tanımlar. Bu yaklaşım, çevrimiçi geçirilen zamanı azaltmayı,

seçilmiş birkaç etkinliğe odaklanmayı ve gereksiz dijital etkileşimleri sınırlandırmayı içerir. Newport (2025) tarihsel örnekleri modern dijital minimalistlerin uygulamalarıyla ilişkilendirerek bu felsefenin teknolojiyi reddetmekten ziyade, onu bireyin ihtiyaçları doğrultusunda dengeleyerek kullanmayı amaçladığını belirtir. Bu bağlamda Newport'un geliştirdiği dijital minimalizm felsefesi, Bayrakçı'nın (2022) değerlendirmesine göre, teknolojinin birey üzerindeki etkilerini sınırlandırmayı değil, bu etkilere karşı bilinçli bir denge kurmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (2022, s. 431). Newport'un eserine Sullivan'ın (I Used To Be a Human Being) “Sonu gelmez haber, dedikodu ve görsel bombardımanı bizi manik bilgi bağımlılarına çevirdi. Ben çöktüm. Sizi de çökertebilir.” ifadeleriyle başlamasının, yazarın teknolojik yorgunluk sorununa dikkat çektiğini belirtir. Newport'un kitabında geliştirdiği üç temel ilke —“kalabalık pahalıya patlar”, “optimizasyon önemlidir” ve “amaçlı eylem tatmin edicidir”— teknolojinin tamamen reddedilmesi yerine, bireyin teknolojik araçlarla ilişkisini bilinçli biçimde yeniden düzenlemesini öngörür (Bayrakçı, 2022, ss. 433–434). Bu yönüyle dijital minimalizm, modern bireyin teknolojiyle olan etkileşimini ölçülülük, amaçlılık ve farkındalık ekseninde yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır.

Bu durumu Bauman “etik tüketime duyulan arzunun” kapitalizmin kendini yenileme biçimlerinden biri olarak değerlendirir (2007) Bauman'a göre, günümüz bireyi “ahlaki tatmin” duygusunu bile tüketim yoluyla yaşar (2007, s. 114). Minimalist yaşam biçimleri de bu bağlamda, bir yandan alternatif bir anlam yönelimi sunarken, diğer yandan kültürel sermaye üretiminin yeni biçimlerine dönüşebilir.

Dolayısıyla minimalizm, tüketim eleştirisinin hem öznesi hem de nesnesidir. Sosyolojik açıdan minimalizm, modern bireyin anlam arayışını yeniden biçimlendiren bir “yaşam stratejisi” olarak görülmelidir. Bu strateji, fazlalıkların elenmesiyle yalnızca maddi bir sadeleşme değil, aynı zamanda sembolik bir arınma hedefler. Ancak bu arınma, sistemin sınırları içinde gerçekleştiği ölçüde, tüketim kültürünün kendini dönüştürme potansiyelini de içinde barındırır.

Minimalizmin Sosyolojik Yorumu: Anlam, Kimlik ve Değerler

Anlam arayışı ve yaşam tarzı sosyolojisi

Minimalizmin yükselişi, yalnızca ekonomik veya estetik bir eğilim değil, modern bireyin anlam arayışına verdiği bir yanıttır. Simmel'in modern yaşam analizinde belirttiği üzere, birey kültürün nesnelleşmiş biçimleri karşısında yabancılaşma yaşar; bireysel yaşamın anlamı, maddi dünyanın karmaşıklığı içinde kaybolur (Simmel, 1903/1997, s. 178). Bu durum, modern bireyin kültürel biçimlerin hızına yetişememesi ve kendi öznel dünyasında bir “anlam boşluğu” hissetmesiyle

ilgilidir. Minimalizm, Simmel'in "birey-kültür gerilimi" olarak tanımladığı bu yabancılaşmaya karşı bir özneleşme girişimi olarak okunabilir.

Minimalizm, bireyin kültürel aşırılıklar karşısında kendi içsel denetimini yeniden kurma çabasıdır. Birey, fazlalıkları eleyerek hem gündelik yaşamda hem de zihinsel düzlemde bir tür "sadelik ahlakı" geliştirir. Bu yönüyle minimalizm, Simmel'in kültür kuramındaki "biçim ve içerik" arasındaki dengesizliği yeniden kurma teşebbüsü olarak değerlendirilebilir (Simmel, 1900/1990, s. 492).

Fromm'un "sahip olmak ya da olmak" (To Have or To Be) ayrımı da minimalizmin anlam üretim biçimini kavramsallaştırmada önemli bir çerçeve sunar. Ona göre modern kapitalist kültür, bireyi "sahip olma" kipinde yaşamaya zorlar; bu da insanın varoluşsal potansiyellerini tüketime bağımlı hale getirir (Fromm, 1976, s. 35). Oysa "olmak" kipinde yaşamak, anlamı nesnelerde değil, deneyimde ve ilişkilerde aramayı gerektirir. Minimalizm bu noktada, Fromm'un "olmak" yönelimini somut bir yaşam pratiğine dönüştürür: sahip olduklarını azaltarak varoluşu derinleştirme çabası.

Bu nedenle minimalizm, yalnızca bir tüketim eleştirisi değil, aynı zamanda bir varoluşsal yeniden yönelimdir. Giddens'in (1991) "refleksif benlik" kavramında vurguladığı gibi, modern birey kimliğini sürekli olarak yeniden inşa eder; minimalizm, bu inşayı maddi aşırılıkların dışına taşıyarak öznel süreklilik duygusunu güçlendirmeye çalışır. Böylece minimalizm, anlam arayışını bireysel kimlik biçimlenmesinin merkezine yerleştirir.

Minimalizmin yaşam tarzı sosyolojisi açısından önemi, bu anlam arayışının gündelik pratiklerle iç içe geçmiş olmasında yatar. Featherstone'nin belirttiği gibi, yaşam tarzı seçimleri günümüzde kimlik inşasının temel alanlarından biridir. Minimalist yaşam tarzı, "tüketimle tanımlı benlik" yerine "değerlerle tanımlı benlik" fikrini öne çıkarır. Böylece minimalizm, modernliğin kültürel patolojilerine –yabancılaşma, aşırılık, yüzeysellik– karşı bireyin yeniden merkezlenme çabasını temsil eder.

Minimalizm ve modern kimliğin yeniden inşası

Modern bireyin kimliği, tüketime dayalı sembolik bir düzen içinde biçimlenir. Baudrillard'a (1998) göre tüketim toplumu, kimliği sahip olunan nesneler ve markalar üzerinden kurar. Bu durumda birey, kimliğini bir "gösteri" olarak üretir. Minimalizm ise bu gösteriye karşı bir kimlik biçimidir; "sahip olmama"yı bir anlam göstergesine dönüştürür. Böylece minimalizm, tüketim kimliğinden anlam kimliğine geçişi mümkün kılar.

Bauman'ın (2000) "akışkan modernlik" kavramsallaştırması, bu geçişin neden kırılgan olduğunu açıklar. Akışkan modern toplumda kimlik, kalıcı bir aidiyet değil, sürekli yeniden şekillenen bir proje haline gelir. Minimalist birey, bu akışkanlık içinde "azlık" üzerinden istikrar arar; ancak bu istikrar, yine de kültürel bağlamdan tamamen bağımsız değildir. Minimalizmin simgesel yönü, onu hem bir direniş biçimi hem de bir statü göstergesi haline getirir.

Bu bağlamda minimalizm, yalnızca kişisel bir seçim değil, aynı zamanda toplumsal bir "etik yönelim" olarak değerlendirilebilir. Birey, fazlalıklardan kurtulurken aslında etik bir tercih yapar: "daha az tüket, daha anlamlı yaşa." Bu etik, Weber'in (1905/2013) "protestan çalışma ahlakı"nın tersine, üretim merkezli değil, varoluş merkezli bir ahlak formudur. Bu form, anlamın yeniden inşasını maddi başarıya değil, öznel bütünlüğe dayandırır.

Ancak minimalizmin etik potansiyeli, modern kapitalist sistemin sınırları içinde paradoksal biçimde yeniden metalaşma riski taşır. Minimalist yaşam biçimleri, kimi zaman "lüks sadelik" adı altında tüketim kültürünün yeni bir estetik formuna dönüşür. Buna rağmen minimalizm, bireyin kendisiyle ve dünyayla ilişkisinde bir farkındalık düzeyi yaratır. Giddens'in (1991) belirttiği "benliğin refleksivitesi", bu farkındalıkla örtüşür: birey kendi yaşamını bir proje olarak düşünür ve bu projeyi bilinçli tercihlerle yönlendirir.

Sonuç olarak minimalizm, modern kimliğin yeniden inşasında hem bireysel hem de toplumsal bir anlam taşıyan etik bir yönelimdir. "Azla yaşamak" yalnızca bir maddi strateji değil, aynı zamanda kültürel bir yeniden konumlanmadır. Bu yönüyle minimalizm, tüketim toplumunun yarattığı kimlik krizine anlam merkezli bir yanıt sunar; bireyin yeniden "olmak" kipinde var olmasını mümkün kılar.

Minimalizme Yönelik Eleştiriler

Minimalizm, çağdaş tüketim toplumunun yarattığı anlam krizine alternatif bir yaşam biçimi olarak sunulsa da, literatürde giderek artan bazı eleştiriler bu yaklaşımın çeşitli sınırlılıklarını görünür hâle getirmektedir. Bu bölümde minimalizme yönelik eleştiriler üç temel boyut üzerinden ele alınmaktadır: sınıfsal ayrıcalık üretimi, estetik minimalizmin metalaşması ve postmodern bireycilik bağlamında minimalizmin toplumsal dönüşüm kapasitesinin zayıflaması.

Minimalizmin sınıfsal ayrıcalık üretmesi

Minimalizm çoğu zaman evrensel bir sade yaşam ideali olarak sunulsa da, bu idealin uygulanabilirliği bireylerin ekonomik, kültürel ve mekânsal sermayelerine bağlıdır. Literatürde minimalizmin özellikle orta ve üst-orta sınıf gruplar arasında bir statü göstergesi hâline geldiği belirtilmektedir. Bourdieu'nun (1984) kültürel sermaye kuramına göre yaşam tarzı seçimleri

toplumsal sınıf konumlarından bağımsız değildir. Bu nedenle minimalizmin “az ile yaşama” söylemi, yeterli maddi güvenceye sahip bireyler açısından özgür bir tercih olarak sunulabilirken; dezavantajlı grupların maddi kısıtlılıkları aynı şekilde “minimalizm” olarak adlandırılmamaktadır. Bu durum, minimalizmin bazı bağlamlarda sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üreten bir ayrıcalık pratiğine dönüşebileceğini göstermektedir.

Estetik minimalizmin metalaşması

Minimalizmin bir diğer eleştiri alanı, sade yaşam idealinin tüketim kültürü tarafından hızla metalaştırılmasıdır. Minimalist estetik, dekorasyon ve moda sektörlerinin yanı sıra dijital içerik üreticileri, yaşam koçları ve sosyal medya fenomenleri aracılığıyla geniş bir pazar alanına dönüşmüştür. Böylece minimalizm, tüketim karşıtı bir etik duruş olmaktan uzaklaşıp, kapitalizmin yeni bir tüketim biçimi hâline gelmiştir. Chayka (2020), minimalist estetiğin sosyal medya ortamlarında bir “görsel vitrin”e dönüştüğünü ve sade yaşamın kendisinin pazarlanabilir bir kimlik performansı hâline geldiğini vurgular. Bu durum minimalizmin içerdiği sistem eleştirisinin zayıflamasına ve tüketim kültürünün yeni bir estetik trendi olarak yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Postmodern bireycilik bağlamında minimalizmin sınırları

Minimalizme yöneltilen bir diğer önemli eleştiri, onun giderek bireysel duygu düzenleme ve öz-bakım pratiklerine indirgenmesidir. Postmodern bireycilik çağında minimalizm; zihinsel arınma, dikkat yönetimi, dijital detoks ve kişisel verimlilik gibi temalarla iç içe geçerek toplumsal dönüşüm iddiasından uzaklaşmaktadır. Bu durum, minimalizmin yapısal sorunları görünmez kılma riskini taşır; çünkü sadeleşme önerisi bireysel tercihlere indirgenmekte ve tüketim kültürünün yarattığı toplumsal eşitsizlikler, ekonomik baskılar ve sistemsel sorunlar tartışma dışı bırakılmaktadır. Bu nedenle minimalizmin yalnızca bireysel özgürleşme ve iyi oluş stratejisi olarak değil, toplumsal bağlamı ve yapısal koşullarıyla birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye Bağlamında Minimalizm, Gençlik ve Tüketim Eğilimleri

Türkiye’de minimalizm, küresel sade yaşam söyleminin yerel ekonomik, kültürel ve dijital dinamiklerle etkileşiminden doğan çok katmanlı bir toplumsal yönelim olarak değerlendirilmektedir. Genç kuşakların ekonomik kırılganlıkları, dijital kimlik inşa süreçleri, kültürel değerleri ve yaşam tarzı arayışları bu yönelimin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Artan yaşam maliyetleri, genç işsizliği ve gelir güvencesizliği, gençlerin sadeleşme pratiklerini çoğu zaman gönüllü bir tercih olmaktan çıkarıp ekonomik bir zorunluluk, yani “zorunlu minimalizm” biçimine dönüştürmektedir. Türkiye’deki tüketim-karşıtı yaşam tarzlarını inceleyen Taş (2020), minimalizm, freeganizm ve gönüllü sadelik gibi pratiklerin özellikle gençler arasında artan ekonomik ve toplumsal baskılara karşı alternatif yaşam modelleri sunduğunu vurgular. Bu bulgu, sadeleşmenin sadece etik bir tüketim eleştirisi değil, aynı zamanda gençlerin hayatta kalma stratejilerinden biri hâline geldiğini göstermektedir.

Minimalizmin Türkiye’deki kültürel anlamı yalnızca ekonomik gerekçelerle sınırlı değildir. Kayıklık ve Yıldırım (2022), modern minimalizmin İslamî değerlerdeki “ölçülülük” ve “dünyevileşmeye karşı denge” ilkeleriyle benzer yönler taşıdığını ortaya koyarak minimalizmin yerel kültürle uyumlu bir zihinsel çerçeveye sahip olduğunu belirtir.

Aynı şekilde Kükrer (2021), Türkiye’de minimalizmin sosyal medya aracılığıyla görünür hâle geldiğini ve gençler arasında “anamlı yaşam”, “ruhsal denge” ve “tüketimden arınma” temalarıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Minimalizm bu yönüyle gençler için hem bir estetik kimlik performansı, hem de tüketim baskılarına karşı geliştirilen sembolik bir direnç aracı hâline gelmektedir.

Dijitalleşme ve sosyal medya, minimalizmin gençlik kültüründeki rolünü daha da pekiştirmektedir. Dijital minimalizm literatürü, gençlerin sürekli çevrim içi olmanın yarattığı bilişsel yük ve tüketim baskılarına karşı teknoloji kullanımını bilinçli olarak azaltma ve sadeleştirme eğilimlerinin güçlendiğini belirtir. Şahin ve Morva (2024) tarafından İstanbul Üniversitesi’nde yürütülen bir inceleme, dijital minimalizmin gençler arasında “özgürleşme”, “zihinsel sadeleşme” ve “dijital tüketimden geri çekilme” biçiminde karşılık bulduğunu göstermektedir..

Minimalizmin gençlerdeki psikolojik ve toplumsal işlevine yönelik araştırmalar, sade yaşamın öznel iyi oluş, kontrol duygusu ve stresle başa çıkma üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Muslu ve Aktı (2022) tarafından yapılan odak grup çalışması, minimalizmin gençler için hem psikolojik iyileşme hem de sosyal baskılardan uzaklaşma aracı olarak deneyimlendiğini vurgulamaktadır.

Son olarak, Z kuşağının minimalizm eğilimlerine dair nicel bulgular, minimalizmin doğrudan yaşam tatmini yaratmasa da kendini gerçekleştirme süreci üzerinden dolaylı bir etki üretebildiğini göstermektedir (Gelibolu, 2025, s. 360). Bu durum, minimalizmin gençler için

yalnızca tüketim eleştirisi değil, aynı zamanda kimlik düzenleme ve kişisel özerklik stratejisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, Türkiye’de minimalizm gençler için hem ekonomik baskılara karşı bir hayatta kalma stratejisi, hem kültürel ve manevi değerlerle uyumlu bir yaşam felsefesi, hem de dijital çağın tüketim ve kimlik dayatmalarına karşı bir direnç formu olarak çok boyutlu bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle minimalizmi Türkiye bağlamında, yalnızca küresel bir sade yaşam ideolojisi olarak değil, yerel gerçekliklerle şekillenen özgün bir toplumsal pratik olarak değerlendirmek gerekmektedir.

SONUÇ

Modern tüketim toplumu, bireyin kimlik inşasını ve anlam dünyasını maddi göstergeler üzerinden kuran bir yapı üretmektedir. Baudrillard’ın (1998) ifade ettiği gibi tüketim, yalnızca nesnelerin kullanım değerine değil, onların simgesel işlevlerine dayalı bir gösterge düzeni yaratır. Bu düzen, bireyin kimliğini nesneler aracılığıyla ifade etmesine olanak sağlarken; tüketimin sınırsız döngüsü içinde derin bir anlam yitimine de neden olmaktadır. Simmel’in (1903/1997) kültürel aşırılık analizi ve Fromm’un (1976) “sahip olma” yönelimindeki insan tipine ilişkin eleştirisi, modern bireyin içsel bütünlüğünün bu süreçte nasıl aşıldığını açıklamaktadır.

Minimalizm, tam da bu kültürel bağlam içinde, modern tüketim toplumunun yarattığı anlam boşluğuna karşı geliştirilen bir kültürel strateji olarak öne çıkar; nitekim sade yaşam literatürü minimalizmi aşırılık, haz tüketimi ve kimlik parçalanmasına tepki olarak ortaya çıkan alternatif bir anlam kurma biçimi olarak değerlendirmektedir (Alexander, 2015).

Bu yaklaşım literatürde özellikle Csikszentmihalyi (1999), Shove (2003) ve Alexander’ın (2015) “basit yaşam” ve “bilinçli tüketim” kavramsallaştırmalarıyla desteklenmiştir. Bu kaynaklar, minimalizmin yalnızca azaltma pratiği değil, modernliğin yarattığı aşırılığa yönelik eleştirel bir anlam kurma mekanizması olduğunu göstermektedir.

Minimalist yaşam pratikleri, bireyin nesnelerle kurduğu ilişkiyi yeniden düşünmesini sağlayarak maddi değerleri ikinci plana iter ve öznelliği daha derin bir anlam arayışına yönlendirir. Böylece minimalizm bir “tüketmeme ideolojisinden” ziyade, maddi olandan manevi olana yönelen bir değer seçimi olarak konumlanır.

Bu çalışma minimalizmi yalnızca bireysel tercih düzeyinde değil, aynı zamanda modernliğin yarattığı anlam krizine verilen kolektif bir kültürel yanıt olarak değerlendirmiştir. Bauman’ın (2000) akışkan modernlik yaklaşımı çerçevesinde minimalizm, belirsizliklerin arttığı bir dünyada

bireyin kendini yeniden sabitleme girişimidir. Weberci anlamda ise minimalizmin içerdiği etik yönelim, sahip olmaya dayalı kapitalist aklın ötesine geçerek ölçülülük, bilinç ve anlam odaklı bir yaşam kurgusuna işaret eder. Giddens'ın (1991) refleksif benlik kavramı, minimalizmin öz-düşünümsel niteliğini açıklamada önem taşımaktadır.

Çalışmanın bulguları, minimalizmin yalnızca bireysel özgürleşme aracı değil, aynı zamanda modern toplumun kültürel mantığını sorgulayan eleştirel bir bilinç formu olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte çalışma, minimalizmin sınıfsal ayrıcalık üretmesi, estetik minimalizmin metalaşarak yeni bir tüketim biçimine dönüşmesi ve postmodern bireycilik bağlamında toplumsal dönüşüm potansiyelinin zayıflaması gibi literatürde öne çıkan eleştirileri de tartışmıştır.

Türkiye bağlamında minimalizmin çok katmanlı bir anlam kazandığı görülmektedir. Artan ekonomik baskılar nedeniyle ortaya çıkan “zorunlu minimalizm” olgusunun yanında, genç kuşaklarda dijital kültür aracılığıyla yayılan estetik minimalizm, sade yaşam, dikkat yönetimi ve kişisel verimlilik temaları belirginleşmektedir. Yerli literatür, minimalizmin bir yandan direnç stratejisi, diğer yandan modern yaşam baskılarına uyum stratejisi olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak minimalizm, modernliğin ürettiği anlam krizine karşı geliştirilen bir kültürel karşı-strateji olarak, bireyin kimlik ve değer dünyasında yeni bir yönelim yaratmaktadır. Bu yönelim, sahip olmaktan çok “olma”ya dayalı bir bilinç formunun habercisidir; dolayısıyla minimalizm, çağdaş toplumda anlamın yeniden kurulabileceği nadir alanlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Öneriler

Gelecek araştırmalarda minimalizmin farklı kültürel bağlamlarda nasıl anlamlandırıldığı daha geniş karşılaştırmalı çalışmalarla incelenebilir. Özellikle dijital minimalizm, dikkat ekonomisi, teknolojik yorgunluk ve dijital özerklik kavramlarıyla birlikte ele alınarak modern yaşam ritminin üretim ve tüketim dinamikleri üzerindeki etkisi açısından derinleştirilebilir. Bununla birlikte minimalizmin Türkiye'deki toplumsal temellerini daha kapsamlı biçimde değerlendirebilmek için farklı sosyoekonomik gruplarda minimalizmin nasıl benimsendiğinin ampirik olarak araştırılması önemli bir gerekliliktir. Bu doğrultuda hem nicel hem de nitel yöntemlerle tasarlanacak çalışmalar değerli katkılar sağlayacaktır. Nicel araştırmalar, geniş örneklemli anketler aracılığıyla minimalist pratiklerin yaşam doyumu, tüketim baskısı, ekonomik kırılganlık ve dijital alışkanlıklarla ilişkisini ölçebilir; yapısal eşitlik modellemesi ve regresyon analizleri aracılığıyla minimalizmin belirleyicileri arasındaki nedensel ilişkileri test edebilir.

Nitel çalışmalar ise bu yaşam tarzının anlam dünyasını daha derinlemesine çözümlemek açısından elzemdir. Derinlemesine görüşmeler, gençler, beyaz yakalılar, işsiz genç yetişkinler veya düşük gelir gruplarındaki bireylerin minimalizme yöneliş nedenlerini, bu yönelimin gündelik hayat pratiklerine nasıl yansıdığını ve kimlik inşasındaki rolünü görünür kılabilir. Ayrıca dijital etnografi yoluyla sosyal medya platformlarında üretilen minimalist içeriklerin sembolik düzeni, estetik kodları ve tüketim karşıtı söylemlerle kurdukları ilişki analiz edilebilir. Bu tür ampirik araştırmalar, minimalizmin Türkiye bağlamında estetik bir trend mi, ekonomik bir zorunluluk mu, yoksa gerçekten anlam merkezli alternatif bir yaşam etiği mi olduğunu daha bütüncül biçimde ortaya koyacak; aynı zamanda bu çalışmanın kavramsal düzeyde açtığı teorik tartışmayı sahadan elde edilen verilerle güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

- Alexander, S. (2015). *Prosperous descent: Crisis as opportunity in an age of limits*. Simplicity Institute.
- Alexander, S., & Ussher, S. (2012). The voluntary simplicity movement: A multi-national survey analysis in theoretical context. *Journal of Consumer Culture*, 12(1), 66–86. <https://doi.org/10.1177/1469540512444019>
- Banet-Weiser, S. (2012). *Authentic™: The politics of ambivalence in a brand culture*. NYU Press.
- Baudrillard, J. (1998). *The consumer society: Myths and structures*. Sage Publications.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Çev.; 6. basım). Doğu Batı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1981).
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Polity Press.
- Bayrakçı, S. (2022). Dijital minimalizm: Ekran bağımlılığı ve teknoloji yorgunluğu sarmalından kurtulmak için bir yol haritası. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 40, 430-436. <https://doi.org/10.17829/turcom.1120604>
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- Chayka, K. (2020). *The longing for less: Living with minimalism*. Bloomsbury Publishing.

- Csikszentmihalyi, M. (1999). If we are so rich, why aren't we happy? *American Psychologist*, 54(10), 821–827. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.10.821>
- Elgin, D. (1993). *Voluntary simplicity: Toward a way of life that is outwardly simple, inwardly rich*. HarperCollins.
- Featherstone, M. (2007). *Consumer culture and postmodernism* (2nd ed.). Sage Publications.
- Fromm, E. (1976). *To have or to be?* Harper & Row.
- Gelibolu, M. (2025). Z kuşağı tüketicilerin minimalizm yönelimlerinin yaşam tatmini üzerindeki etkisi: Kendini gerçekleştirme'nin aracılık rolü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(31), 355–381. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2025.014>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal*, 26(2), 91–108. <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x>
- Gürbüz, C., & Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2022). Tüketim toplumunda tüketim türlerinin öznel iyi oluş üzerindeki etkisine ilişkin bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 357–391.
- Jabareen, Y. (2009). Building a conceptual framework: Philosophy, definitions, and procedure. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(4), 49–62. <https://doi.org/10.1177/160940690900800405>
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Duke University Press.
- Kayıklık, H., & Yıldırım, İ. (2022). Minimalist yaşam tarzı ile dinî hayat ilişkisi üzerine kuramsal bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 220-238. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1158940>
- Kondo, M. (2014). *The life-changing magic of tidying up: The Japanese art of decluttering and organizing*. Ten Speed Press.
- Kükrer, M. (2021). Minimalizm anlamlı bir yaşam mı?: Dünyada ve Türkiye’de minimalist pratikler. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 32, 321–340. <https://doi.org/10.53844/flsf.955357>

- Meyer, J. (2001). *Minimalism: Art and polemics in the sixties*. Yale University Press.
- Millburn, J. F., & Nicodemus, R. (2016). *Minimalism: Live a meaningful life*. Asymmetrical Press.
- Muslu, F. E., & Aktı, Ü. (2022). Minimalist değerler ve yaşam pratikleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 18–37. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1108824>
- Newport, C. (2025). *Dijital minimalizm* (B. S. Haktanır, Çev.). Diyojen Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2019).
- Ritzer, G. (1999). *The McDonaldization of society*. Pine Forge Press.
- Ritzer, G. (2010). *Enchanting a disenchanted world: Continuity and change in the cathedrals of consumption* (3rd ed.). Pine Forge Press.
- Sasaki, F. (2017). *Goodbye, things: The new Japanese minimalism*. W. W. Norton & Company.
- Shove, E. (2003). *Comfort, cleanliness and convenience: The social organization of normality*. Berg Publishers.
- Simmel, G. (1990). *The philosophy of money* (T. B. Bottomore & D. Frisby, Çev.). Routledge. (Orijinal eserin yayın tarihi 1900).
- Simmel, G. (1997). The metropolis and mental life. In D. Frisby & M. Featherstone (Eds.), *Simmel on culture: Selected writings* (ss. 174–185). Sage Publications. (Orijinal eserin yayın tarihi 1903).
- Şahin, S. (2023). *Sosyal bilimlerde araştırma: Kavramlar, yöntemler, veri analizi, yayın ve etik*. Pegem Akademi.
- Şahin, E., & Morva, O. (2024). Teknoloji kültürü ve dijital minimalizm: Z kuşağı üzerine analiz. *4. BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 24*, 21-42. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2024.1449758>
- Taş, S. (2020). Tüketim karşıtı yaşam tarzları: Freeganizm, gönüllü sadelik ve minimalizm. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6, 38–64. <https://doi.org/10.48131/jscs.820039>
- Taşkın, S. (2024). Minimalizm kapitalizme karşı mı? *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2024(1), 167-179. <https://doi.org/10.55543/insan.1299779>

- Torun, S., & İnan, H. (2023). Sosyal medya kullanımının ve benlik saygısının gösterişçi tüketim üzerindeki etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(2), 685–701. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1216513>
- Veblen, T. (2009). *The theory of the leisure class*. Oxford University Press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1899).
- Weber, M. (2013). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (M. Köktürk, Çev.; 2. baskı). BilgeSu Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1905).
- Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review. *MIS Quarterly*, 26(2), xiii–xxiii.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. basım). Seçkin Yayıncılık.